

DEMOGRÁFIA

38. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
1995

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

FELELŐS KIADÓ:

CSERNÁK JÓZSEFNÉ igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1024. Budapest II., Fényes Elek u. 14–18.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Klinger András</i> : A demográfiai kutatások 50 éve, 1945—1995. Eredmények és tapasztalatok Magyarországon	253
<i>Csernák Józsefné</i> : A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon, 1980—1994	275
<i>Hablicsek László</i> : Néhány gondolat a magyarországi demográfiai kutatások jövőjéről	296

KÖZLEMÉNYEK

<i>Kamarás Ferenc</i> : Európai Termékenységi és Családvizsgálat Magyarországon	309
<i>Pergel Józsefné</i> : Városok és községek	340

FIGYELŐ

Emlékeztető az MTA Demográfiai Bizottságának 1995. november 6-i üléséről	366
A Nemzetközi Családtervezési Szövetség közgyűlése	368
A népesedési kutatások prioritásai	369
Az INED fennállásának 50. évfordulója	370

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Thygesen, L.</i> : The register-based system of demographic and social statistics in Denmark — an overview. (A nyilvántartásokon alapuló népesedés- és társadalomstatisztika Dániában — áttekintés.) <i>Statistical Journal of the United Nations ECE</i> , 1995/1. 49—55. p. (R.G.)	372
<i>Harala, R.</i> : Evaluation of the results of the register-based population and housing census 1990 in Finland. (A nyilvántartások alapján végzett 1990. évi finn népszámlálás és lakásösszeírás eredményeinek értékelése.) <i>Statistical Journal of the United Nations ECE</i> , 1995/1. 63—72. p. (R.G.)	373
<i>Von Cube, A.</i> : Konzeption für eine Umweltdemographische Gesamtrechnung (UDG). — Ein Beitrag der Bevölkerungswissenschaft zur Umweltdebatte. (Gondolatok egy környezetdemográfiai adatgyűjtési rendszerről. — Demográfiai hozzászólás a környezetről folyó vitához.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1995/1. 27—65. p. (R.G.)	375
<i>Witte, J.C.—Wagner, G.G.</i> : Declining fertility in East Germany After Unification: A Demographic Response to Socioeconomic Change. (Csökkenő termékenység Kelet-Németországban az egyesítés után: demográfiai válasz a társadalmi-gazdasági változásra.) <i>Population and Development Review</i> , 1995/2. 387—397. p. (H.L.)	376
<i>Pohl, K.</i> : Kinderwunsch und Familienplanung in Ost- und West-deutschland. (A gyermek utáni vágy és a családtervezés Kelet- és Nyugat-Németországban.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1995/1. 67—100. p. (F.J.)	377

<i>Kiernan, K.—Lelièvre, A.</i> : Devenir parent hors mariage en France et en Grande-Bretagne: Les différentes facettes d'un statut particulier. (Szülővé válni házasságkötés nélkül — Franciaország és Nagy-Britannia. Egy speciális állapot eltérő összetevői.) <i>Population</i> , 1995/3. 821—827. p. (G.M.)	379
<i>Haskey, J.</i> : Trends in marriage and cohabitation: the decline in marriage and the changing pattern of living in partnerships. (A házasság és az élettársi együttélés trendjei: a házasság hanyatlása és az élettársi közösség változó modellje.) <i>Population Trends</i> , 1995. Summer, 5—15. p. (R.G.)	380
<i>Blayo, C.</i> : L'évolution du recours à l'avortement en France depuis 1976. (Az abortuszok számának alakulása Franciaországban 1976 óta.) <i>Population</i> , 1995/3. 779—810. p. (R.G.)	381
<i>Masuy-Stroban, G.—Gourbin, C.</i> : Infant Health and Mortality Indicators. (Csecsemők egészségi állapot és halandósági mutatói.) <i>European Journal of Population</i> , 1995/1. 63—84. p. (R.G.)	382
<i>Gärtner, K.</i> : Sterblichkeitstrends in Ausgewählten für Industrieländern. (A halandóság alakulása egyes iparilag fejlett országokban.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1995/1. 101—124. p. (M.F.)	383
<i>Harding, S.</i> : Social class differences in mortality of men: recent evidence from the OPCS longitudinal study. (Társadalmi különbségek a férfiak halandóságában: egy új angol longitudinális vizsgálat eredményei.) <i>Population Trends</i> , 1995. Summer, 31—37. p. (M.F.)	384
<i>Craig, J.</i> : Males and females — some vital differences. (Férfiak és nők — életbevágó különbségek.) <i>Population Trends</i> , 1995. Summer, 26—30. p. (M.F.)	385

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	386
Journal of Marriage and the Family	387
Naszelenie	388
Notas de Poblacion	389
Population	390
Population and Development Review	390
Population Studies	392
Population Trends	392
Studia Demograficzne	393
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	393

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>András Klínger</i> : 1945—1995: Half a century of population research. Past achievements and experiences of Hungary	253
<i>Magdolna Csernák</i> : The situation of the demographic science in Hungary, 1980—1994	275
<i>László Hablicsek</i> : Notes on the future of demographic research in Hungary	296

ARTICLES

<i>Ferenc Kamarás</i> : European Fertility and Family Planning Survey	309
<i>Mrs. Józsefné Pergel</i> : Towns and villages	340

CHRONICLE

Report on the November 6, 1995 session of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences	366
General assembly of the International Planned Parenthood Federation	368
Priorities in demographic research	369
Fiftieth Anniversary of INED	370

REVIEW

ARTICLES

<i>Thygesen, L.</i> : The register-based system of demographic and social statistics in Denmark — an overview. <i>Statistical Journal of the United Nations ECE</i> , 1995/1. 49—55. p. (<i>G.R.</i>)	372
<i>Harala, R.</i> : Evaluation of the results of the register-based population and housing census 1990 in Finland. <i>Statistical Journal of the United Nations ECE</i> , 1995/1. 63—72. p. (<i>G.R.</i>)	373
<i>Von Cube, A.</i> : Konzeption für eine Umweltdemographische Gesamtrechnung (UDG). — Ein Beitrag der Bevölkerungswissenschaft zur Umweltdebatte. (A conception for a world survey on environmental demography. Demographic comments to the debate on environment.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1995/1. 27—65. (<i>G.R.</i>)	375
<i>Witte, J.C.—Wagner, G.G.</i> : Declining Fertility in East Germany After Unification: a Demographic Response to Socioeconomic Change. <i>Population and Development Review</i> , 1995/2. 387—397. p. (<i>L.H.</i>)	376
<i>Pohl, K.</i> : Kinderwunsch und Familienplanung in Ost- und Westdeutschland. (Desire for children and family planning in East- and West-Germany.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1995/1. 67—100. p. (<i>J.F.</i>)	377
<i>Kiernan, K.—Lelièvre, É.</i> : Devenir parent hors mariage en France et en Grande-Bretagne: Les différentes facettes d'un statut particulier. (Partnership without marriage in France and in Great Britain. Different components of a special status.) <i>Population</i> , 1995/3. 821—827. p. (<i>M.G.</i>)	379

<i>Haskey, J.</i> : Trends in marriage and cohabitation: the decline in marriage and the changing pattern of living in partnerships. <i>Population Trends</i> , 1995. Summer, 5—15. p. (G.R.)	380
<i>Blayo, C.</i> : L'évolution du recours à l'avortement en France depuis 1976. (Evolution of the course of abortions in France since 1976.) <i>Population</i> , 1995/3. 779—810. (G.R.)	381
<i>Masty-Stroban, G.—Gourbin, C.</i> : Infant Health and Mortality Indicators. <i>European Journal of Population</i> , 1995/1. 63—84. p. (G.R.)	382
<i>Gärtnier, K.</i> : Sterblichkeitstrends in Ausgewählten für Industrieländern. (Mortality trends in selected industrial countries.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1995/1. 101—124. p. (M.F.)	383
<i>Harding, S.</i> : Social class differences in mortality of men: recent evidence from the OPCS longitudinal study. <i>Population Trends</i> , 1995. Summer, 31—37. p. (F.M.)	384
<i>Craig, J.</i> : Males and females — some vital differences. <i>Population Trends</i> , 1995. Summer, 26—30. p. (F.M.)	385

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	386
Journal of Marriage and the Family	387
Naszelenie	388
Notas de Poblacion	389
Population	390
Population and Development Review	390
Population Studies	392
Population Trends	392
Studia Demograficzne	393
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	393

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A DEMOGRÁFIAI KUTATÁSOK ÖTVEN ÉVE, 1945—1995 EREDMÉNYEK ÉS TAPASZTALATOK¹

KLINGER ANDRÁS

Magyarországon igen hosszú hagyományai vannak a népességtudománynak. Már 250 évvel ezelőtt megindultak demográfiai tárgyú kutatások, amelyeknek nemzetközileg is ismert képviselője *Hatvani István*, aki főleg a korai halandósági táblák elkészítését végezte el. A leíró statisztikai iskolába tartozott *Bél Mátyás*, aki 1735-ben jelentette meg "Notitia Hungariae novae historico-geographica" című művét. *Schwartner Márton* 1798-ban kiadott műve (Statistik des Königreiches Ungarn) már a politikai aritmetika hatását is mutatja. Őket követte a XIX. század harmincas éveitől *Fényes Elek*, aki a rendelkezésre álló elég hiányos adatok segítségével leírta és elemezte Magyarország népesedési viszonyait. Kortársa volt *Kőrösi József*, aki a standardizálás módszerét fejlesztette ki. A hivatalos magyar statisztika megteremtője, 1867-től a Központi Statisztikai Hivatal vezetője *Keleti Károly* volt, aki megszervezte a korszerű magyar népszámlálásokat és létrehozta a népmozgalmi statisztikát és ezek segítségével behatóan elemezte az ország népesedési viszonyait, főleg 1871-ben kiadott "Hazánk és népe" c. munkájában. A két világháború közötti időszak jeles demográfus képviselője volt *Kenéz Béla*, aki a népesedés és a gazdaság összefüggéseit kutatta, de jelentősége van általános demográfiai munkáinak is. Ugyanebben az időben tevékenykedett *Földes Béla*, aki a demográfia társadalmi összefüggéseit tárta fel, valamint *Acsády Ignác* és *Thirring Gusztáv* is, akik főleg történeti demográfiai munkásságukkal tűntek ki.

A II. világháború után a demográfia magyarországi művelésében is új korszak nyílt meg. Az azóta eltelt 50 éves időszakot három nagyobb korszakra oszthatjuk:

1. 1945—1955: a demográfiai kutatások lassú megindulása (főleg a II. világháború demográfiai hatásainak kutatása, a népesedésstatisztika újrászervezése)
2. 1955—1980: a demográfia intézményrendszerének kiépülése, demográfiai kutatások megindítása, népesedéspolitika megalapozása
3. 1980-1995: a demográfia kialakult szervezetének, kutatásainak stabilizálása.

¹A Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet (INED) 50 éves fennállása alkalmából rendezett konferencián (Párizs, 1995. október 25—27.) tartott előadás magyar nyelvű változata.

A demográfiai tudomány magyarországi elmúlt 50 évének összefoglalását az alábbiakban három aspektusból tárgyaljuk:

- a demográfia intézményrendszere;
- demográfiai kutatások;
- demográfiai publikációk.

A DEMOGRÁFIA INTÉZMÉNYRENDSZERE

A magyar demográfiai kutatások intézményrendszere az 1950-es évek végétől épült ki folyamatosan arra a színvonalra, amely lényegében 1980 óta biztosítja a megfelelő kutatásokat, azok koordinációját és publikációját.

A népességtudományi intézményrendszerének kialakulása előtt lényegében csak egy olyan szervezet működött, amely hivatásszerűen foglalkozott demográfiai kutatásokkal és ez a Központi Statisztikai Hivatal volt. Ezt a magyar önállóság kivívásával — az ún. kiegyezéssel — egyidejűleg hozták létre: 1867-ben. Feladatai közé tartozik azóta is a demográfiai statisztika alapvető művelése: az 1869-től végrehajtott tízévenkénti népszámlálások lebonyolítása, a népmozgalmi statisztikai adatgyűjtések centralizált végzése. Emellett a magyar KSH már a múltban is, de különösen az 1950-es évek közepétől egyre nagyobb mértékben kezdeményezője és végrehajtója a különböző reprezentatív demográfiai vizsgálatoknak (mikrocenzusok, folyamatos demográfiai megfigyelések, termékenységi-családtervezési-születésszabályozási vizsgálatok, öregkorúakra vonatkozó kutatások stb.).

A statisztikai adatgyűjtés és feldolgozás mellett 1955-től évente publikálja a Demográfiai Évkönyvet és sokrétű elemzési munkát is végez a népesség összetételéről, ill. a különböző népesedési folyamatokról. Az 1950-es évek első felétől tevékenysége kiterjed a különböző kormányzati szintű népesedéspolitikai intézkedések (1953, 1968, 1973, 1984) tudományos előkészítésére is.

A magyarországi tudományegyetemeken már 1945 előtt is folytak demográfiai oktatási és kutatási tevékenységek. Ez a folyamat 1945 után — különösen az első és a második időszakban — folytatódott. Elsősorban az egyetemek állam- és jogtudományi karain működő statisztikai tanszékeken tekinthető jelentősnek — a változó intenzitású és eredményességű — kutatómunka. A Budapesti Egyetemen (ma Eötvös Lóránd Tudományegyetem) 1948-tól *Varga István* alakított ki jelentős demográfiai iskolát, főleg a gazdaságdemográfia terén. Őt követte az ötvenes évek folyamán *Theisz Ede*, aki a demográfiai módszertan terén fejtett ki jelentős tevékenységet. Utóda a hatvanas évek elejétől a nyolcvanas évek végéig *Kovacsics József* volt, aki a történeti és területi demográfia terén tevékenykedett. Jelenleg *Kovacsics Józsefné* vezeti ezt az intézetet, aki a demográfia és bűnözés kapcsolatait kutatja és módszertani kérdésekkel is foglalkozik. A Pécsi (ma Janus Pannonius) Egyetemen az ötvenes évekig *Kislégyi Nagy Dénes* tevékenykedett, aki a demográfia általános kérdései mellett gazdaságdemográfiával is foglalkozott. Őt követte a ma is működő *Hoóz István*, aki népesedéspolitikai, népesedéscelméleti kutatásai mellett a nemzetiségek demográfiájával foglalko-

zik. A Szegedi (József Attila) Egyetemen a negyvenes évek végétől a nyolcvanas évekig *Horváth Róbert* vezette a demográfiai kutatásokat is, főleg történeti demográfiai és népesedésméleti tárgykörben. A tudományegyetemek mellett az 1950-ben létrehozott Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen is folyik demográfiai képzés és oktatás. Ez főleg az *Andorka Rudolf* által vezetett Szociológiai Tanszéken volt jelentős a nyolcvanas évektől kezdve, leginkább a népesedéspolitikai és a társadalmi mobilitás tárgykörében. Az egyetemeken a demográfiai képzés csak graduális szinten folyik és ez sem önállóan. Általában a statisztikai képzés keretében vagy pedig nem kötelező szakkollégium formájában. Jelenleg folyik egy posztgraduális (Ph.D. fokozatot jelentő) demográfiai képzés kialakítása.

Az önálló demográfiai intézményrendszer kialakítása az 1950-es évek végén indult meg és a következő alapokon nyugszik:

1. 1958-ban megindult a Demográfia c. negyedéves népeségtudományi szakfolyóirat, amely azóta folyamatosan megjelenik és jelenleg a 38. évfolyamánál tart. A folyóirat Beköszöntőjében megadta célját — amit a szerkesztésnél azóta is követnek. Eszerint: "Új folyóirattal jelentkezünk. Olyan folyóirattal, mely társadalmunkat közvetlenül érintő, mégis eddig kellő figyelemben nem részesített emberi életfolyamatok és népességi sajátosságok tudományos vizsgálatával kíván foglalkozni... Folyóiratunkat elsősorban a demográfiai kutatások eredményeihez fűződő — elsősorban minden embert érintő — általános érdekek, a népességi kérdések iránt érzett társadalmi felelősség és a tudományos szükségesség hívta létre." A folyóirat alapító felelős szerkesztője, majd főszerkesztője 1958 és 1979 között *Szabady Egon* volt. 1980 óta a főszerkesztői tisztelet *Klinger András* tölti be. A folyóirat az eddigi 38 évfolyamával alapvető szerepet tölt be a magyar demográfiai kutatások bemutatásával és teret enged, hogy a magyar olvasók megismerjék a nemzetközi demográfiai irodalom főbb eredményeit is.

2. 1962-ben a Magyar Tudományos Akadémia a magyar népeségtudomány fejlesztése érdekében határozatot hozott egy Demográfiai Bizottság létrehozásáról. A tudományág interdiszciplináris voltára tekintettel az Akadémia Elnökségi Bizottságként hívta létre, ami azt jelentette, hogy nem tartozott egyetlen (szakmai) osztályhoz sem, hanem közvetlenül az Elnökség felügyelte. Később (1965-ben) az elnökségi bizottságok megszűntek és azóta a Demográfiai Bizottság a IX. Gazdasági- és Jogtudományok Osztályához tartozik (a szociológiai tudományos bizottsággal együtt). A Demográfiai Bizottságnak megalakulása óta a tudományág országban folyó munkáinak koordinálása, a tudományos eredmények megvitatása (tudományos ülések, konferenciák, kongresszusok szervezése) és az új tudományos módszerek bevezetése a legfőbb feladata. A Bizottság tagjait — általában négy éves időtartamra a népeségtudománnyal foglalkozó különféle tudományágak képviselői közül előbb az akadémia elnöke, majd utóbb a IX. osztály elnöke kéri fel. Így részt vesznek a Bizottság munkájában a demográfusok mellett a közgazdaságtan, a történettudomány, a jogtudomány, a néprajz, a földrajz, a matematika, a biológia, az antropológia, a közegészségügy és az orvostudomány képviselői. A Bizottság első elnöke *Péter György* volt (1960—1969).

Őt követte *Szabady Egon* (1970—1979), aki ezt megelőzően a megalakulástól a Bizottság titkára, illetve 1967-től alelnöke volt. 1980 és 1990 között *Barta Barnabás* volt a Bizottság elnöke. 1991 óta pedig *Klinger András* tölti be ezt a tisztséget.

3. 1963 elején a Központi Statisztikai Hivatalban megalakult a Népeségtudományi Kutató Csoport, amelynek irányítását a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága látta el. A Csoport megalakulását az tette szükségessé, hogy a Statisztikai Hivatalban addig folytatott, egyre növekvő mennyiségű demográfiai kutatómunka már nem tudta kielégíteni a népeségtudománnyal szemben támasztott fokozódó igényeket. A fokozódó igények emellett módszertani téren is éreztették hatásukat, a Csoportnak több, sajátos módszertani problémát kellett kidolgoznia, eddig nem alkalmazott módszerek felhasználásának lehetőségeit kellett megvizsgálnia. A Kutató Csoport később (1968-ban) Intézetté alakult át. Így módon a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézete 33 éve végzi tevékenységét, változó létszámú és összetételű kutatógárdájával. A Kutatócsoport, illetve az Intézet első igazgatója *Szabady Egon* volt (1962—1977). Őt követte *Tekse Kálmán* (1977—1978), akinek tragikus halála után *Molnár László* látta el az igazgatói teendőket (1978—1980). Őt *Monigl István* követte (1981—1990), majd *Miltényi Károlyt* (1990—1995) nevezték ki az Intézet igazgatójává. Jelenleg — ez év július 1-től — *Csernák Józsefné* látja el az igazgatói teendőket.

4. 1976-ban létrejött a Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság, amelynek céljai között a népeségtudomány tudományos művelése is szerepel, különös tekintettel a termékenység, családtervezés és születésszabályozás témakörében. Széles körű, interdiszciplináris tagságával, területi szervezeteivel, tudományos tanácskozásaival és évenkénti konferenciáival a népeségtudomány népszerűsítését is szolgálja. A Társaság elnöke 1976 és 1980 között *Szabady Egon* volt. Ezt követően *Zsolnai Bélát* választották elnökké, aki 1980 és 1988 között látta el ezt a tisztséget. Azóta *Klinger András* a tudományos társaság elnöke.

5. A Magyar Statisztikai Társaság újjáalakulása — 1990 — után létrejött a Társaság Demográfiai Szakosztálya, amely gyakorlatilag egy Demográfiai Társaság funkcióit látja el. Munkájában minden érdeklődő, a népeségtudománnyal foglalkozni kívánó személy részt vehet. Tudományos ülései, konferenciái széles érdeklődést váltanak ki. A Szakosztály elnöke *Andorka Rudolf*.

DEMOGRÁFIAI KUTATÁSOK

A demográfia intézményrendszere kialakulásával párhuzamosan indultak meg a különböző területeket felölelő demográfiai kutatások. Ezek lényegében mind a Központi Statisztikai Hivatal keretében folytak, részben a Hivatal Népesedésszatisztikai Főosztályán, részben a Népeségtudományi Kutató Intézetben (szétválasztásuk nem lehetséges, mert nagyrésztük a két intézmény munkatársainak közös munkájában folyt).

A teljesség igénye nélkül — a főbb népesedési témakörök szerint — ismertetjük azokat a lényegesebb kutatási tevékenységeket, amelyek Magyarországon az elmúlt több, mint 40 éves időszakban folytak.

A termékenységgel kapcsolatos kutatások

A demográfiai kutatások legszélesebb területét már a kezdettől fogva a termékenységgel kapcsolatos kérdések beható vizsgálata képezte. A magyar népmozgalmi statisztika már az 1930-as évek közepe óta széles körű ismereteket adott a születések sok vonatkozásáról (a születési sorszám kérdésére 1937 óta szerepel a teljes körű megfigyelésre és 1940 óta kohorsz vizsgálatokra is alkalmas adatok állnak rendelkezésre). A század eleje óta gyűjtenek adatokat a halálzási lapokon a meghalt nők gyermekszámára vonatkozóan. A tízévenkénti népszámlálások 1930 óta gyűjtenek adatokat a gyermekszámra és a házasságtartamra vonatkozóan. 1945 után még jobban kibővült a megfigyelési kör a népmozgalmi statisztikában és az 1970-es és az 1990-es népszámlálás a női népesség 20%-ára vonatkozóan teljes házasság- és születéstörténetet tudakolt, így lehetőség nyílt retrospektív kohorsz termékenységtörténet elkészítésére (KSH, 1986a). A népesség 2%-ára kiterjedő mikrocenzusok (1963, 1968, 1973, 1984, 1995) további részletesebb információkat adnak a termékenységi helyzetre vonatkozóan.

Az első — kísérleti jellegű — termékenység-családtervezés-születésszabályozás (magyar rövidítéssel TCS) vizsgálat lebonyolítására — a hagyományos KAP kérdéskörben 1958—1960 között került sor. Majd azt követően, hogy 1962-ben elérte Magyarország a világon akkor tapasztalt termékenységi mélypontot, újabb — már a női népességet reprezentáló, 0,5%-os mintán alapuló — adatfelvételre került sor 1966-ban. Ez része volt a Nemzetközi Családtervezési Szövetség (IPPF) által kezdeményezett nemzetközi összehasonlító vizsgálatnak (KSH, 1963, 1964, *Acsádi, Klínger, Szabady*, 1970).

Ezt követte 1977-ben egy újabb reprezentatív vizsgálat, amely a World Fertility Survey európai programjához csatlakozott és így — az 1973-as magyar népesedéspolitikai intézkedések pozitív eredményeit is bemutatva — lehetőséget kínált az európai összehasonlításhoz. Tíz év múlva — egy újabb, 1984-ben bevezetett népesedéspolitikát követően — került sor 1986-ban a következő reprezentatív vizsgálatra, amely első ízben nemcsak a házasság, de a nem házassági állapotú nők termékenységi, családtervezési és születésszabályozási viszonyait is tudakolta. Az utolsó ilyen jellegű vizsgálatot 1993-ban hajtotta végre a KSH, követve az ECE irányelveit a Family and Fertility Survey (FFS) vizsgálatokra vonatkozó irányelvei alapján. Ekkor került első ízben megfigyelésre a férfiak magatartása is (*Klínger*, 1975, KSH, 1982, 1986b, *Mészáros*, 1989).

A retrospektív vizsgálatok mellett már 30 éve elindultak Magyarországon a longitudinális vizsgálatok is. Ezeket "házassági longitudinális vizsgálatnak" nevezik, mivel a reprezentatív minta kiválasztása a házasulók között történik és az első megkérdezésre még a házasságkötés előtt kerül sor. Egy-egy

házasági kohorszból általában 5%-os kiválasztás történik és a kiválasztott házaspárokat a házasságkötés előtt, majd háromévenként keresik fel (a változások nyomán kísérése céljából). Első ízben az 1966-ban házasultak kerültek kiválasztásra, őket 1980-ig figyelték meg (összesen 5 alkalommal). A következő megfigyelt kohorsz az 1974-es volt, őket eddig 6 alkalommal keresték fel, utoljára 1990-ben. A harmadik minta az 1982-ben házasultakat reprezentálja, velük eddig háromszor találkoztak, utoljára 1989-ben. A "legfiatalabb" kohorsz az 1991-es. Velük még csak a házasságkötésük előtt találkoztak az összeírók (*Kamarás, Oroszi, 1983, Kamarás, 1988*).

Külön kutatások történtek a művi abortuszokra vonatkozóan az ötvenes évek folyamán (reprezentatív alapon), mielőtt 1957-től a teljes körű rendszeres statisztikai megfigyelésük megindult volna. Hasonlóképpen előbb reprezentatív módszerrel vizsgálták a (korai és középidős) magzati veszteségeket (akkori nevükön a spontán vetéléseket és a halvaszületéseket), de a 70-es évek eleje óta ezek teljes körű rendszeres megfigyelésére is sor kerül (*Mészáros, 1989, Pongrácz, S. Molnár, 1991*).

A termékenységgel kapcsolatos különféle mélyreható vizsgálatok lehetővé tették, hogy egyértelmű kép alakuljon ki a második világháború utáni magyar termékenység fejlődéséről. Ez lényegében aláhúzza azt, hogy Magyarországon a különböző egymás utáni nemzedékek gyermekszáma fokozatosan visszaesett (*Andorka, 1987*).

A legkevesebb gyermekük az 1930-as években született nőknek született. Az ennél fiatalabb kohorszok termékenysége fokozatosan növekszik, de alatta marad az egyszerű reprodukció szintjénél. Növekszik a modern fogamzásgátlók használata és ha csökkent is, de még mindig magas a művi abortuszok gyakorisága. Fokozatosan csökken a termékenységben a múltban erősen megmutatkozó — területi és társadalmi — differenciálódás. A különböző időszakokban bekövetkezett népesedéspolitikai intézkedések először csak az időszakos születésszámot befolyásolta (az adott évekre számított teljes termékenységi arányok a pozitív intézkedések hatására a születések előrehozatalát mutatták, amit azután erős visszaesés követett). Az újabb intézkedések — különösen a nyolcvanas évek közepe óta — tényleges termékenységnövelő hatást is hoztak — legalábbis a csökkenő trendek megállítását. Elsősorban a kétgyermekes családmodell vált uralkodóvá, visszaesett az egygyermekesek aránya, nem nőtt a gyermekteleneké és kismértékben emelkedés tapasztalható a háromgyermekesek arányában is. Lényegében eltűntek — statisztikailag — az ennél több gyermeket szülő nők. Mindez azzal járt, hogy az 1990-es évek folyamán — a társadalmi-politikai változások hatására — nem zuhant a magyar termékenység. A népesedéspolitikai kedvezmények — pénzügyi okok miatti — fokozatos elvonása a közelmúlttól kezdve azonban megindította a születésszám jelentős visszaesését (*Kulcsár, 1983, Monigl, 1991, Klinger, 1984*).

Halandósággal kapcsolatos kutatások

A termékenységi kutatások hosszú ideig tartó prioritása mellett a magyar halandóságnak az 1960-as évektől elindult fokozatos romlása miatt egyre inkább előtérbe állították a halandóság kutatását. Már a hatvanas évek folyamán új, egységes módszerrel átszámolásra kerültek a történeti magyar halandósági táblák, ami a halálozási idősorok jobb megértését tették lehetővé. Azóta évente történik a halandósági táblák kiszámítása és közzlése. Az országos táblák mellett fokozatosan kialakultak a területi halandósági táblák számításai is. Ugyancsak készültek a népszámlálás körüli évekre vonatkozóan társadalmi réteg szerinti halandósági táblák és több alkalommal számítottak haláloki halandósági táblát is (KSH, 1988a).

A hetvenes évek eleje óta folyamatos vizsgálatok folynak a halandóság területi különbségeinek behatóbb feltárására. A nyolcvanas években részletes továbbkövetésre tervezett vizsgálat indult meg a legmagasabb és a legalacsonyabb halandóságú két magyar megye differenciáinak feltárására. Ugyancsak beható elemzések történtek a társadalmi-foglalkozási különbségek feltárására, ami az életmód és egészségi állapot összefüggéseit tárta fel (KSH 1988b, *Klinger*, 1987).

Külön vizsgálták egyes halálokok előfordulását és az azokkal kapcsolatos összefüggéseket. A hatvanas évektől kezdve a halálos balesetek (közúti és üzemi) részletes megfigyelése folyik. Részletes vizsgálatokat végeztek az öngyilkosságok okaira vonatkozóan, a halálos végű öngyilkosságok mellett megfigyelések folytak az öngyilkossági kísérletekre vonatkozóan. A kilencvenes években beható kutatások indultak meg az elkerülhető halálozások megállapítására (KSH, 1964, *Moksony*, 1984, *Gyárfás*, *Makara*, 1985).

Már a hatvanas évek elejétől különböző reprezentatív vizsgálatok folytak a magyar csecsemő- és különösen perinatális halandóságot okozó koraszülöttség okainak feltárására. A demográfiai okok (kor, születési sorrend, születések közötti időszak) mellett az életmód, termékenységtörténet (különösen az előző művi abortuszok előfordulása) és a prenatális gondozás kérdései szerepeltek e többször megismételt vizsgálatokban. Reprezentatív mintán egy újszülött kohorsz (1970-es) longitudinális továbbkövetéses vizsgálata is folyik, amely a születési súly hatását kutatja a testfejlődésre, az egészségi állapotra és az intelligencia hányadosra. Külön longitudinális vizsgálat kutatta a koraszülöttek élet (egészségi és oktatási) esélyeit (*Klinger*, 1982, *Nemeskéri* és *tsai*, 1983, *Joubert*, *Gárdos*, 1991).

Az egészségi állapot jobb megismerése érdekében többször került sor országos mintán alapuló morbiditási adatfelvételre. A kikérdezésen alapuló ún. health interview survey került megszervezésre az 1984. évi mikrocenzus alkalmával — amely kiterjedt a népesség 2%-ára. Ezt követte egy 0,5%-os mintán alapuló újabb vizsgálat 1986-ban, amely elsősorban az egészségi állapot és az életmód kapcsolatait kutatta. 1994-ben egy újabb beható egészségi állapot és táplálkozási felvételt hajtott végre a KSH. Világbanki támogatással újabb speciális kikérdezések lesznek 1986-ban és tervezik egy orvosi vizsgálaton alapuló Health Examination Survey végrehajtását is (KSH, 1987, 1994, *Miltényi* és *tsai*, 1990, *Falussy* és *tsai*, 1992).

A mortalitással és a morbiditással foglalkozó vizsgálatok aláhúzták azt, hogy Magyarországon az 1945 után bekövetkezett határozott javulás után a hatvanas évek közepe óta fokozatosan romlik a lakosság egészségi állapota és emiatt nem növekszik tovább az élettartam. Különösen a középkorú férfiak halandósága romlott az elmúlt 30 évben jelentősen és emiatt a férfiak élettartam mutatói csökkenést mutatnak. A nők körében sem javult lényegesen azóta az élettartam. A kilencvenes években a romlás ugyan leállt, de a halandósági mutatók igen magas szinten stabilizódtak. A kutatások bizonyították, hogy az általános rosszabbodás a halandóság — területi, iskolázottsági, társadalmi-foglalkozási — differenciálódásának fokozódásával jártak együtt (Józan, 1994a, 1994b).

A romlás okai között elsősorban az életmódban bekövetkezett változások játszanak alapvető szerepet: az alkoholizmus és a dohányzás fokozódása, a helytelen táplálkozási szokások, a munkahelyi és környezeti ártalmak növekedése, bizonyos rétegek túlzott munkavégzése.

Nupcialitással, családdal kapcsolatos kutatások

A termékenységi helyzetet — de lényegében a halandóságot is — erősen befolyásoló családi viszonyokban bekövetkezett változások később érték el a magyar társadalmat. Ezért az ezekkel kapcsolatos kutatások prioritása csak a nyolcvanas évek második felétől jelentkezett (Klinger, 1994).

A népszámlálások ugyan már a negyvenes évek végétől egyre nagyobb mértékben foglalkoznak a családok és a háztartások nagyságával, összetételével. Az 1949-es népszámlálástól kezdve szerepel a magyar népszámlálások programjában család-, és 1960-tól háztartásstatisztika. A folyó népmozgalmi statisztikában is a hatvanas évek közepe óta bővül a megfigyelt adatok köre. Különösen a válási lapok kérdésköre növekedett, lehetőséget adva az egyre növekvő házasságfelbontások részletesebb megfigyelésére.

A rendelkezésre álló bővülő információ alapján már a hatvanas évek közepétől kezdve folyamatosan készülnek házassági és házasságmegszűnési táblák és az elemzések születési és házasságkötési kohorsz alapján is elvégezhetőkké váltak. A népszámlálások adatai — 1970-től egyre bővülő módon — lehetőséget adnak arra, hogy a de jure családi állapot szerinti vizsgálatok mellett a de facto együttélési kapcsolatokat is feltárják (Pallós, Vukovich, 1960, Vukovich, 1961, Csernák, 1983, KSH, 1987).

Több témában került sor reprezentatív vizsgálatok elvégzésére. Ezek egyik első témaköre a válások okainak megfigyelését tűzte ki célul: három ilyen jellegű országos mintán alapuló adatgyűjtésre került sor (először 1965-ben) majd hetvenes években (azóta a jogszabály változások megnehezítették az ilyen jellegű kutatásokat). Az 1984-es mikrocenzushoz kapcsolódóan a családi élettel kapcsolatban két téma került részletesebb elemzésre: a kisgyermekes családon belüli és intézményben történő ellátásáról, illetve a házasságon kívüli együttélés kérdéséről (Klinger és tsai, 1965, KSH, 1975, Csernák, Pongrácz, S. Molnár, 1992).

A kutatások aláhúzták azt, hogy Magyarországon a hosszú ideig fennálló korai és magas házasodási arányok a nyolcvanas évek eleje óta fokozatosan és a kilencvenes években erősen megváltoztak. Kismértékben növekedett az első házasságkötési kor (de még mindig igen alacsony), és minden korcsoportban (de különösen 25 év alatt) fokozatosan erősen visszaesett a házasodási arány. Ez mind az első házasodási gyakoriságban, mind pedig az újraházasodásban megmutatkozik (itt húsz év drasztikus visszaesés tapasztalható). Nem lehet még választ adni arra, hogy a teljes házasodási arány időszakos mutatójának nagymértékű visszaesése mögött a házasságkötések későbbre halasztása áll, vagy pedig a népesség múltbeli, lényegében teljes beházasodása után jelentőssé válik azok aránya, akik nem kötnek formális házasságot. Az együttélők aránya ugyan az elmúlt másfél évtizedben növekedett, de még igen alacsonynak tekinthető (bár a házasságon kívüli születések arányának csaknem négyszeressé válása már egy megváltozott helyzetet takar). 1945 után fokozatosan növekedett a válások aránya és elérte a nyolcvanas évek folyamán azt a maximális szintet, ami a házasságok kétötödének válással végződését jelentette. Azóta a válások száma kismértékben visszaesett, de a házasságkötések erősebb csökkenése miatt a válási ráta lényegében magas szinten stabilizálódott. A férfi többlethalandóság miatt az özvegyülési gyakoriság — már a középkorú nők esetében is — erősen növekedett. Mindezek azzal jártak együtt, hogy a nyolcvanas évek eleje óta a házasságok mérlege negatív előjelű (évente több házasság szűnik meg, mint ahányat megkötnek) (Cseh-Szombathy, 1978, Csernák, 1994).

A vándorlással kapcsolatos kutatások

A hatvanas-hetvenes években társadalmi-politikai okokból a népesség belső vándorlása egyre erőteljesebbé vált Magyarországon. Ezért prioritást kaptak a népesség lakóhelyváltozásával kapcsolatos kutatások. 1955-től — az akkor bevezetett lakásbejelentési jogszabályok alapján — lehetővé vált a népesség országon belüli lakóhelyváltozásának folyamatos megfigyelése. Azóta is minden állandó és ideiglenes lakóhelyváltozásról értesül a KSH és a legfőbb demográfiai ismérvek felhasználásával településszintű adatok állnak rendelkezésre a lakosság belső mozgásáról. A vándorlások okainak jobb megismerése különféle — kisebb mintán alapuló — adatgyűjtésre került sor a hatvanas és hetvenes években (Sárfalvi, 1965, KSH 1985, Harcsa, 1987).

A nemzetközi vándorlás 1990 előtt nem volt jelentős Magyarországon, ezért erre vonatkozó kutatások elég elenyészőek voltak. Egyedül az 1956-os forradalmat követő jelentős számú — illegális — külföldre távozásról készült külön kutatás (KSH, 1957). A kilencvenes években a politikai változások hatására relatíve megnövekedett a nemzetközi vándorlási mozgalom. Ezért elindultak nagyobb számú kutatások e téren is. Elsősorban a Magyarországra történő bevándorlás elemzésére van statisztikai lehetőség. A különböző célú ideérkezők megfigyelésén belül több vizsgálat készült a Magyarországra menekültek számára és összetételére vonatkozóan. Nem megoldott még a

Magyarországról tartósan külföldre távozottak megfigyelése (KSH, 1990, *Tóth*, 1993, *Juhász*, 1994).

Az eddigi kutatások aláhúzzák, hogy 1950 és 1970 között igen erőteljes volt a népesség belső vándorlása, elsősorban gazdasági-politikai okokból. Igen jelentős számú személy költözött faluról városba és két irányú területi mozgás is megfigyelhető volt: az ország központja felé (Budapestre és a főváros agglomerációs területére) és hosszú ideje tanúi lehetünk egy kelet–nyugati irányú vándorlásnak. A nyolcvanas években már lelassult ez a tendencia és a kilencvenes évek folyamán már jelentősebb vándorlás csökkenés mutatkozik. Bizonyos visszavándorlásnak is tanúi vagyunk — amit a munkanélküliség is fokoz — és így már csökkenni kezd a nagyvárosok népességszáma. A nemzetközi vándorlás volumene ugyan a mértéknél magasabb volt az előző időszakokban is (ez főleg az illegális Nyugatra távozások miatt volt így), de 1990 óta a kivándorlás inkább visszaesett, ugyanakkor Magyarország bevándorló országgá vált (de e téren is inkább az illegális munkacseré-vándorlás és menekülők vannak többségben).

A népesség összetételével kapcsolatos kutatások

Sokrétű vizsgálat történt az elmúlt 50 éves időszakban a népesség különféle ismérvei szerinti összetételére vonatkozóan (*Acsádi, Klinger, Szabady*, 1959, *Szabady*, 1964, *Cseh-Szombathy* és *tsai*, 1984). A hagyományos adatgyűjtések — a népszámlálások, amelyekre az utolsó 50 évben 5 ízben került sor — és a tízéves időszakban végrehajtott mikrocenzusok — erre 2%-os mintán 4 ízben került sor, a következő 1996-ban lesz — folyamatosan feltárták a népesség demográfiai, kulturális és társadalmi-foglalkozási helyzetében bekövetkezett változásokat. Az általános kép jobb megismerésére és a változások behatóbb elemzése érdekében különféle célú és tartalmú reprezentatív vizsgálatot hajtott végre a KSH.

A népesség összetételével foglalkozó felvételeket lényegében két csoportra oszthatjuk: vagy egy társadalmi-demográfiai folyamat reprezentatív megfigyelését tűzte ki céljául, vagy pedig egy-egy demográfiai tulajdonsággal rendelkező homogén népességi csoport (subpopuláció) elemzésére irányult. Az igen nagyszámú ilyen jellegű vizsgálat közül csak a legfontosabbakat emeljük ki.

Az öregedési folyamat felgyorsulása és az időskorúak anyagi, szociális, egészségi ellátása problémáinak megismerésére többször került sor az időskorúak külön vizsgálatára. 1984-ben a mikrocenzussal egyidejűleg részletes kutatás folyt az 55 éven felüli nők és a 60 éven felüli férfiak 2%-ára vonatkozóan. Ezt a 70 évesek és idősebbek vonatkozásában az 1990-es népszámlálás után egy kisebb mintán — bővebb kérdésanyaggal — megismélték. 1994-ben egy 1%-os vizsgálat történt az 55 éves és idősebb népességről. Ugyancsak az időskorúak kérdéskörében többváltozós táblamódszerrel elemezték a foglalkoztatottság-nyugdíjbavonulás-halandóság változásait a nyolcvanas évek folyamán. Ennek megisméltésére kerül sor a kilencvenes

évek első felére vonatkozóan a nyugdíjrendszer reformja megalapozásául (KSH, 1985, 1988, 1995).

A gyermekekre és fiatalokra vonatkozóan is történtek külön megfigyelések, amelyek elhelyezésükre, iskolázottságukra, iskolabajjárásukra, életmódjukra vonatkozott. A legutóbbi ilyen kutatásra 1995-ben került sor, de volt már hasonló vizsgálat 1984-ben is. Külön kutatás történt 1983-ban a tizenévesekre vonatkozóan, különösen terhességek kimenetele, megszületett gyermekeik sorsa tekintetében. A 90-es évek elején (1993-ban) végrehajtott újabb kutatás alapul szolgált az 1983-ban serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálatára is. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat részeként 1991-ben a kisgyermekes családok életkörülményeivel foglalkozó vizsgálatra is sor került (KSH, 1986, *Pongrácz*, 1987, *Pongrácz, S. Molnár*, 1993, 1994).

A foglalkoztatottság részletes elemzését egyre növekvő információ anyaggal biztosították a népszámlálások. A hagyományos ismérvek mellett részletes adatok állnak rendelkezésre a foglalkozás és iskolázottság (szakképzettség), az ingázás (munkahely és lakóhely között), a mellékfoglalkozás (mezőgazdasági tevékenység, nyugdíj melletti foglalkoztatottság), a népesség (nemcsak az aktív keresők) társadalmi-foglalkozási rétegződése témakörében. Ezeket kiegészítve több témában került megszervezésre reprezentatív megfigyelés. Így már az 1960-as évektől kezdődően többször került sor társadalmi mobilitási vizsgálatra, amely az inter- és intragenerációs mobilitást kutatta (az első ilyen vizsgálat sorozatra 1962–64-ben került sor, majd esetenként 0,5%-os mintán 1973-ban, 1983-ban és legutóbb 1992-ben volt ilyen felvétel) (*Klinger, Szabady*, 1965, *Valkovics*, 1967, *Andorka*, 1970, KSH, 1981, *Munkácsy*, 1986).

1990 után megszervezésre került a folyamatos munkaerő-vizsgálat, amely egy 0,7%-os országos mintán negyedévenként vizsgálja a foglalkoztatottság és a munkanélküliség alakulását. A vizsgálat a negyedéves adatok elemzése mellett longitudinális megfigyelésre is alkalmas, mivel a mintába került háztartások hat negyedéven keresztül kerülnek megfigyelésre (*Fóti, Illés*, 1992).

A demográfiai magatartás meghatározásának jobb megismerését is szolgálták azok az időmérleg vizsgálatok, amelyek reprezentatív mintán kutatták a kiválasztott személyek egy napjának tevékenységét, ami - kiegészítő adatokkal együtt — az életmód általános megállapítását is szolgálta. Ilyen országos vizsgálatra — általában 0,5%-os mintán, négyeszi megkérdezéssel — először 1963-ban került sor, ezt követte az 1976/77-es, az 1986/1987-es, majd legutoljára az 1993-as kutatás (ez utóbbi kisebb mintán, egyszeri megkérdezéssel). Ezek eredményei más vizsgálatokkal — egészségi állapot, mobilitás, jövedelmi és vagyoni helyzet — komplex képet adnak a háztartások, családok, ill. a népesség általános helyzetéről. Speciális életmód felvételt először ugyancsak 1963-ban tartottak (egy rétegződési vizsgálat keretében). 1978-ban a jövedelmi felvétellel kapcsolódott ilyen vizsgálat, 1981/82-ben pedig egy sorozatfelvételt végeztek a lakásviszonyok, az egészségügyi helyzet és a kulturális szokások feltárására. Más célúak, de

ezekhez jól kapcsolódóak a presztízs felvételek, ezeket 1983-ban és 1988-ban hajtottak végre (KSH, 1966, *Harcza*, 1994).

Különös érdeklődés kíséri Magyarországon a nemzeti kisebbségek helyzetét. Már a számuk megállapítása is nehézségeket okoz, mert a hagyományos összeírások — népszámlálások — során szerzett információk (anyanyelv, nemzetiség, nyelvtudás) a bevallás pontatlansága miatt nem tárják fel megbízhatóan a nemzeti kisebbségekhez tartozók számát és összetételét. Még kevesebb információ áll rendelkezésre demográfiai magatartásuk különbségeire vonatkozóan. Ezért a népszámlálásokhoz kapcsolódóan — először kísérleti jelleggel 1960 után egy megyében, majd 1970-ben és 1980-ban országosan — külön kutatás folyt a nemzeti kisebbségekre vonatkozóan, amelyek a nemzetiségek által lakott települések lakóinak "nemzetiségi kulturális identitását" kívánta meghatározni és ezzel közelebb kerülni demográfiai megfigyelésükhöz. 1994-ben külön kutatás folyt a legnagyobb magyarországi nemzeti kisebbség: a cigányság létszámának, összetételének (főleg munkanélküliségi helyzetének) megállapítására (*Hoóz*, 1968, 1973, JPTÉ, 1989, *Kovacsics*, 1994)

Történeti demográfiai kutatások

Az aktuális demográfiai helyzet elemzése mellett a magyar demográfusok mindig jelentős tevékenységet fejtettek ki a múlt jobb megismerésére. Ezek a munkák vagy átfogó módon kísérelték meg feltárni a távolabbi vagy közelebbi múlt demográfiai helyzetét (a meglévő történeti információk újrafeldolgozásával vagy újrakiadásával), vagy pedig becslési eljárásokkal kívánták meghatározni egy-egy demográfiai mutató alakulását (*Dányi*, 1968).

Az átfogó kutatások közül kiemelkedik az az összefoglaló munka, ami 1963-ban jelent meg és történészek, ill. demográfusok tollából foglalta össze azokat az ismereteket, amelyeket addig feltártak Magyarország népességéről. Ennek újabb összefoglalását szolgálja az a — 1995-96-ban négy konferencián elhangzó anyagok összefoglalását jelentő — kötetsorozat, amely Magyarország milecentenáriuma (a magyaroknak a Kárpát-medencébe történő betelepülése 1100. évfordulójára) készül. Külön kutatás és publikáció készült a két világháború közötti népességfejlődésről (1965-ben) és a magyarországi demográfiai átmenetről (1987-ben) (*Kovacsics*, 1963, *Acsádi, Klinger*, 1965, *Andorka és tsai*, 1991).

Ugyancsak a demográfia történeti megalapozását szolgálja a történeti statisztikai helységnévtárak kiadása, amely a fellelhető demográfiai forrásokat és adatokat is tartalmazza (a közigazdasági helyzet és helynévírás mellett). Eddig a 19 magyar megyéből 5-ről jelentek meg ilyen kötetek. A speciális érdeklődés miatt folyamatosan kerülnek közlésre településszintű történeti adatsorok a népesség anyanyelvi/nemzetiségi, illetve vallási megoszlására vonatkozóan (*Kovacsics*, 1991).

Több magyar demográfus foglalkozott családrekonstrukcióval. A XVIII. század elejétől kezdve volt lehetőség több magyar község cgyházi anyakönyv-

vei alapján megbecsülni ezzel a módszerrel a házasodás és a családalakulás, ill. a termékenység alakulását (*Andorka*, 1988).

Összefoglaló munka készült az egyházi anyakönyvek alapján a főbb népesedési mutatók feldolgozásával községi szinten. Ezzel a hivatalos népmozgalmi statisztika 1876-os megindulását megelőzően 1828-ig sikerült visszavezetni a népmozgalmi területi adatsorokat.

Külön kutatások foglalkoztak járványtörténettel, amelyek feltárták — különösen a XIX. századra vonatkozóan — a halálozási kríziseket (*Mádai*, 1983). Ide kapcsolódnak a korai — XVIII—XIX. századi — halandósági táblák újrafeldolgozásai is, amelyek megbízhatóbb módon tárják fel a múltbeli halandósági viszonyokat. Paleoantropológiai kutatások segítségével még régebbre mentek egyes kutatók az élettartam meghatározásában: lényegében a korai középkortól kezdve vizsgálták — temetők anyagainak gerontológiai feldolgozása alapján — az élettartam valószínű hosszát (*Acsádi*, *Nemeskéri*, 1970).

Népességelőreszámítással kapcsolatos kutatások

A magyar demográfia nemcsak a népesedés jelenével és múltjával, hanem jövőjével is foglalkozik. Az első népességelőreszámítások — egyszerű módszerrel — 1949-ben készültek, az akkori népszámláláshoz kapcsolódva. Már a komponens módszert felhasználva történt az 1960-as évektől kezdődő prognózis számítás. Ezek előbb a népesség (nem és kor szerinti) számának előrebecslését tűzték ki célul és 20—30 éves időtartamra évenkénti — vagy öt évenkénti lépésben — számoltak előre. A későbbi gyakorlatban a nemzetközi irodalomban használt módon: változatlan, alacsony, közepes és magas változatban készítették ezeket (különbféle termékenységi és halandósági hipotéziseket felhasználva). Bizonyos esetekben — főleg egyes népesedéspolitikai intézkedések várható hatásait feltételezve — olyan feltételt is alkalmaztak, hogy "mi lenne, ha...?" az adott intézkedés feltételezett hatást váltana ki. A népességelőreszámításoknak hosszú sorozata van: 1963, 1966, 1968, 1972-ben, 1978-ban, 1981—1982-ben és 1986—87-ben végeztek népességelőreszámítást. Az 1990-es években készült népességelőreszámítások alapvetően változatlan demográfiai feltételekkel (az adott év korspecifikus vagy kohorsz mutatóinak változatlan előrebecslésével) számoltak, ugyanakkor a korábbiaknál gyakrabban (2 évente) kerülnek aktualizálásra, 1984-től kezdődően rendszeresen sor került a scenárió módszer alkalmazására is hosszú távú trendek alapján, adott szintek elérésének feltételezésével.

A népességelőreszámítások kibővültek bizonyos szubpopulációk előrebecslésével is. Így 1981-ban és 1986-ban területi népességelőreszámítás készült (az ország 20 területi egységére, illetve azokon belül a községekre és a városokra vonatkozóan) egy 20 éves időszakra vonatkozóan, a népesség vándorlásának különféle intenzitását figyelembe véve. Család-háztartás előreszámítás 1983-ban, 1987-ben, és 1994-ben készült. Az 1990-es évekig a módszer hagyományos headship rate volt, felhasználva a családi állapot és a háztartási állás adatokat és feltételezve ezek változásait (így ezek a család-

háztartásszám, összetétel és nagyság mellett a családi állapot és a háztartási állás jövőjét is előrebecsülték). Az 1994. évi előszámításban a családi állapot előszámítása már dinamikus modell alapján került kidolgozásra. Ugyancsak készült előszámítás a népesség gazdasági aktivitására vonatkozóan is (1987-ben és 1994-ben) (*Pallós*, 1973, *Bies*, *Hablicsek*, *Szabó*, 1983, 1984, *Csernák*, *Szabó*, 1988, *Hablicsek*, 1993, 1994a, 1994b).

DEMOGRÁFIAI PUBLIKÁCIÓK

A demográfiai kutatások "termékeit" a demográfiai publikációk jelentik. A II. világháború utáni időszakban lényegében elég gyér publikálási lehetőség állt rendelkezésre: lényegében a Központi Statisztikai Hivatal havonta megjelő folyóirata: a Statisztikai Szemle biztosított csak lehetőséget demográfiai tárgyú cikkeknek. Ez a lehetőség az egész 50 éves időszakban rendelkezésre állt. Jelentős publikálás bővülés 1958-tól áll fenn, amikor megindult a népeségtudományi önálló folyóirat, a Demográfia c. negyedéves folyóirat. A Központi Statisztikai Hivatal e két folyóirata az alapvető publikációs forrása a magyar demográfusoknak. Ezen kívül természetesen más folyóiratok is közölnek demográfiai tárgyú cikkeket.

A könyvek kiadása is az ötvenes évek közepéig elég nehézkes volt. A hatvanas években az államosított könyvkiadás már több lehetőséget biztosított demográfiai tartalmú könyvek megjelentetésére (ezzel főleg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó foglalkozott, de néhány művet megjelentetett a Magyar Tudományos Akadémia kiadója is: az Akadémiai Könyvkiadó is). A Központi Statisztikai Hivatal is rendelkezett önálló könyvkiadóval: a Statisztikai Kiadóval és ez a kimondott statisztikai kiadványok (Demográfiai Évkönyv — eddig 39 ilyen kötet jelent meg — népszámlálási kötetek — az 1949 és 1990 között tartott 5 népszámlálás anyagát összesen 150 kötetben tették közzé, népesedésszisztematikai elemző kiadványok) mellett publikált demográfiai tudományos műveket is. A Népeségtudományi Kutató Intézet saját kiadványait önálló kötet sorozatban adja ki (eddig 156 ilyen kiadvány jelent meg):

Nehéz áttekinteni az elmúlt 50 év magyar demográfiai irodalmát és főleg tartalmi értékelését adni. Ehelyett megelégszünk rövid számszerű összesítéssel.

1945 és 1994 között összesen közel 1400 demográfiai témájú könyv jelent meg Magyarországon. Ebből csak 8 az 1954-ig terjedő időszakban, 274 darab 1955 és 1979 között és 1105 darab 1980 óta. E számszerű fejlődés jól tükrözi a demográfia iránti érdeklődés időbeli fokozódását. Ami a folyóiratcikkekkel illeti, 1980-ig csak a KSH által kiadott 2 folyóirat cikkanyagát tudtuk feldolgozni.

1945 és 1954 között a Statisztikai Szemle 29 demográfiai témájú cikket közölt összesen. A második időszakban — 1955 és 1979 között — a Statisztikai Szemle 130 és — az 1958-ban megindult — Demográfiában 591 cikk látott napvilágot, vagyis összesen 721 (ami évi 29 tudományos publikációnak felel meg). A harmadik időszakban — 1980 és 1994 között — a

Statisztikai Szemlében 167, a Demográfiában 238 cikket, vagyis összesen 405 publikációt közöltek (ami évi átlagos 27 közleménynek felel meg) 1980 és 1994 között ismerjük az ország több szakfolyóiratában megjelent demográfiai tárgyú cikkek számát: ez jóval felülmúlja a KSH folyóirataiban közölteket: 1590 ilyen közleményt vettünk számba, vagyis az utolsó 15 évben Magyarországon összesen 3100 demográfiai tárgyú könyv vagy folyóirat cikk látott napvilágot, ami évi átlagban több, mint 200 megjelenésnek felel meg.

A Demográfiai publikációk tartalmi megoszlását a mellékelt táblázat tartalmazza. Ha ezt áttekintjük — és csak az 1980 után publikált nem KSH folyóiratokban megjelent cikkeket tudjuk számításba venni — akkor azt tapasztaljuk, hogy a megfigyelésbe bevont több, mint 4000 publikáció tematikus megoszlása — csökkenő sorrendben — a következő volt:

morbiditás, egészségi állapot	19 %
népesedés, népességszám, struktúra	17 %
szociálpolitika	12 %
gazdaságdemográfia	11 %
termékenység	7 %
általános demográfia	7 %
településdemográfia	7 %
népesedésstatisztika	6 %
házasodás, család	6 %
halandóság	5 %
vándorlás	3 %

Már ez a nagyvonalú összeállítás is aláhúzza, hogy viszonylag kisebb súlyt képeznek a magyar demográfiai irodalomban a szűkebb értelemben vett demográfiai alapfolyamatokkal foglalkozó publikációk. Ha csak a könyveket és a KSH folyóiratok közlésanyagát vesszük figyelembe, akkor kissé más képet kapunk (hiszen a többi folyóiratban a morbiditás-egészségügy, illetve a gazdaságdemográfia és szociálpolitika aránytalanul nagy súlyt képez). Így az itteni 2542 publikációból a termékenységi témák részaránya 9, a halandóságiaké 7, házasodás-családé 6, a vándorlási pedig 2%. Érdekes az is, hogy ezek a témák időben hogyan változtak: 1980 előtt nagyobb volt az érdeklődés — e megfigyelési körben — a termékenység iránt, mint azt követően (arányuk 14%-ról 6%-ra esett vissza). Változatlan maradt viszont a házasodás-család témája iránti érdeklődés (6%), a halandósággal kapcsolatos publikációké is visszaesett — a kérdés fontosságának fokozódása ellenére (9%-ról 3%-ra), változatlanul ritka marad viszont a vándorlási publikáció. Az általános demográfia szintén kevesebb szerzőt érdekelt (e publikációk részaránya 16%-ról 8%-ra esett vissza). Nőtt viszont a gazdaságdemográfia, a szociálpolitika és az egészségi állapot-morbiditás iránti érdeklődés.

A demográfia iránti érdeklődést, illetve a magyar demográfia eredményeinek megismertetését szolgálták azok a tudományos rendezvények (konferenciák, kongresszusok), amelyek az elmúlt évtizedekben megrendezésre kerültek. Ezek egyrésze nemzetközi tudományos rendezvény volt, amelyen nemzetközi vagy kormányközi szervezetek meghívására külföldi szakemberek is részt vettek. A mellékletbe foglaltuk a legfontosabb demográfiai rendezvények jegyzékét. Ebből kiderül, hogy az első ilyen jelentősebb értekezletre 1962-ben került sor. Azóta Magyarországon összesen 27 fontosabb értekezlet került megrendezésre. Ezek témái elég sokrétűek voltak. A fontosabb demográfiai területek közül a legtöbb konferencia a termékenység — születésszabályozás — családtervezés kérdéskörében került megrendezésre (7). 3—3 rendezvényt tartottak egészségi-biológiai-antropológiai, népesedéspolitikai és családi tárgykörben. A Konferenciák közül 11-et a második időszakban (1962 és 1979 között), 16-ot pedig 1980 óta rendeztek meg. Ezekben a jelentősebb — nagyszámú résztvevőt magában foglaló — értekezleteken kívül az MTA Demográfiai Bizottsága évente 3—4 témaértekezletet, a Népeségtudományi Kutató Intézet további 4—5 téma megbeszélést hívott össze. Ezen kívül a KSH és az egyetemek is tartottak évi 3-4 demográfiai tudományos rendezvényt. Összességében demográfiai tudományos témájú rendezvények száma a hatvanas évek eleje óta mintegy 450-re tehető.

A fenti "statisztikai" összehasonlításból is látszik, hogy a magyar demográfiai irodalom eléggé "spontán" módon alakul. A szerzők érdeklődésének megfelelően íródnak a cikkek (illetve a kiadók elképzelései szerint kerülnek kiadásra egyes felajánlott tudományos művek, amit a piacgazdaságnak a könyvkiadásban is történő egyre nagyobb mérvű térhódítása miatt erősen csökkenő publikációs lehetőséget biztosít). Az utóbbi évtizedben talán még fokozottabban mutatkozik meg ez a tendencia és emiatt a demográfia egyes fontos témakörei mintha elhanyagoltabbá válnának. Vonatkozik ez különösen a termékenység és a halandóság kérdéskörére (és e témák kevésbé szerepeltek a Népeségtudományi Kutató Intézet eddigi érdeklődésében) és változatlanul alig foglalkoznak a (belső és külső) vándorlás kérdéskörével. A népességi struktúra változásai tekintetében a szükségesnél kevesebb elemzés készül a foglalkoztatás/munkanélküliség kérdéskörében. Talán az öregedés és társadalmi-gazdasági-egészségügyi-szociális hatásainak tanulmányozása az egyetlen olyan égető demográfiai probléma, amellyel az utóbbi évtizedben a magyar demográfia művelői behatóan foglalkoznak.

Mindennek az összefoglalásával lezárható az elmúlt 50 év magyar népeségtudományának összefoglalása. A jövőben talán az eddiginél tudatosabban kellene megtervezni és koordinálni a demográfiai kutatásokat. A fő népesedési folyamatok kiemelt kutatása és publikációit kellene szorgalmazni és a nem túl jelentős számú kutató érdeklődését jobban felkelteni az ezekkel való behatóbb foglalkozásra. A szükséges bő információs bázis rendelkezésre áll, csak jobban ki kellene aknázni és modern (matematikai-statisztikai módszereknek az eddigieknél gyakoribb felhasználásával is) behatóbban elemezni.

MELLÉKLET

HIVATKOZÁSOK

(Válogatás az elmúlt ötven év demográfiai irodalmából, 1945—1994)

Rövidítések:

JPTE — Janus Pannonius Tudományegyetem

KJK — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

KSH — Központi Statisztikai Hivatal

NKI — Népeségtudományi Kutató Intézet

SKV — Statisztikai Kiadó Vállalat

1. TERMÉKENYSÉG

ACSÁDI GY., KLINGER A., SZABADY E., 1970 — Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai Budapest KSH NKI Közleményei 27. sz., 204 p., 28. sz., 212 p.

ANDORKA R., 1987 — Gyermekszám a fejlett országokban. Budapest, Gondolat Kiadó, 372 p.

KAMARÁS F., 1988 — Tizenhárom évvel a házasságkötés után: az 1974-ben kötött házasságok longitudinális vizsgálata, 1987. Budapest, KSH, 41 p.

KAMARÁS F., OROSZI ZS., 1983 — Házasság és család az 1970-es években: Az 1966-ban és 1974-ben kötött házasságok longitudinális vizsgálata 1980-ig. Budapest, KSH, 93 p.

KLINGER A. (szerk.), 1975 — Az 1974. évi családtervezési, termékenységi és születésszabályozási vizsgálatok főbb eredményei. Budapest, KSH sokszorosítás, 63 p.

KLINGER A., 1984 — The impact of policy measures, other than family planning programmes on fertility: The use of the Hungarian longitudinal studies. Budapest, NKI Kutatási Jelentései 18. sz., 148 p.

KSH, 1963 — Adatok a családtervezésről, születésszabályozásról és a terhességmegszakításról. Budapest, sokszorosítás, 172 p.

KSH, 1964 — A termékenységi, családtervezési és születésszabályozási vizsgálat fontosabb adatai. Budapest, sokszorosítás, 1964, 115 p.

KSH, 1982 — World fertility survey, Hungary. Budapest, 341 p.

KSH, 1986a — Az 1937—68 években született női kohorszok termékenysége. Budapest, 77 p.

KSH, 1986b — Összefoglaló az 1986. évi termékenységi vizsgálatokról. Budapest, 23 p.

- KULCSÁR K.* (szerk.), 1983 — A népesedés és népesedéspolitikai. Budapest, Kossuth K. 235 p.
- MÉSZÁROS A.*, 1989 — Termékenységi különbségek, családtervezési szokások, születésszabályozási magatartások, 1966—1986. Budapest, KSH, 107 p.
- MÉSZÁROS A.* (szerk.), 1989 — Az abortusz Európában. Kerekasztal konferencia. Budapest, 1989. június 5. Előadások. Budapest, KSH, 67 p.
- MONIGL I.* (szerk.), 1991 — Population and population policy in Hungary: Project no. 3. Research Review on Hungarian social sciences granted by the government. Budapest, Coordinating Council of Program Ts-3, 1991, 181 p.
- PONGRÁCZ T.-né—S. MOLNÁR E.*, 1991 — Abortuszkérdés Magyarországon. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 39. sz., 90 p.

2. HALANDÓSÁG

- FALUSSY B.*, és társai., 1992 — Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással. Budapest. KSH NKI Kutatási Jelentései 44. sz., 180 p.
- GYÁRFÁS I., MAKARA P.* (szerk.), 1985 — Szívbetegség — társadalom: kockázat — megelőzés: Az eddigi eredmények összefoglalása. Budapest, Országos Kardiológiai Intézet, 1985. 183 p.
- JÓZAN P.*, 1994a — A halálzási viszonyok alakulása Magyarországon, 1980—1992. Budapest, KSH, 1994, 148 p.
- JÓZAN P.*, 1994b — "Epidemiológiai válság Magyarországon a kilencvenes években." Statisztikai Szemle, 1. sz., 5—20. p., 2. sz., 101—113. p.
- JOUBERT K., GÁRDOS É.*, 1991 — Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. Budapest, KSH NKI Kutatási Jelentései, 40. sz., 82 p.
- KLINGER A.*, 1982 — Infant mortality in Eastern Europe, 1950—1980. Budapest, KSH, 144 p.
- KLINGER, A.*, 1987 — A halandóság társadalmi, foglalkozási különbségei Magyarországon. Demográfia, Vol. XXX. 2—3. sz., 240—272. p.
- KSH, 1964 — Az öngyilkosságok alakulása Magyarországon 1959—1963. Budapest, 76 p.
- KSH, 1987 — Egészségi állapot, egészségkárosító szokások az 1984. évi mikorcenzus alapján. Budapest, 202 p.
- KSH, 1988a — A halandóság különbségei halálokok és a települések lélekszáma szerint. Budapest, 169 p.
- KSH, 1988b — Socio-economic differential mortality. Reports of international seminar on the socio-economic aspects of differential mortality, Zamárdi, 9—12 September, 1986. Vol. 5. 1988. 306 p.
- KSH, 1994 — Az időskorúak egészségi állapota. Budapest, 1994. 221 p.

- MILTÉNYI K.* és tsai., 1990 — Az egészségi állapot társadalmi összefüggései: az 1986. évi lakossági felvétel eredményei. Budapest, KSH, 189 p.
- MOKSONY F.*, 1984 — Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei. Budapest, KSH NKI Kutatási Jelentései 19. sz., 113 p.
- NEMESKÉRI J.* és tsai., 1983 — A 18 éves sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota, Budapest KSH NKI Közleményei 53. sz., 675 p.

3. HÁZASSÁG ÉS CSALÁD

- CSEH-SZOMBATHY L.* (szerk.) 1978 — Változó család. Kossuth Könyvkiadó, 255 p.
- CSERNÁK M.*, 1983 — Az első házasságkötések alakulása Magyarországon a II. világháború után. (Születési kohorszok házassági táblái). Budapest KSH NKI Közleményei 54. sz., 295 p.
- CSERNÁK M.*, 1994 — Újabb tendenciák a házassági viszonyok alakulásában. Demográfia, Vol. XXXVII. 3—4.sz., 298—314. p.
- CSERNÁK M., PONGRÁCZ M., S. MOLNÁR E.*, 1992 — Élettársi kapcsolatok Magyarországon. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 46. sz., 83 p.
- KLINGER A.* és tsai., 1965 — A válások okai. Budapest, KSH NKI Közleményei 5. sz., 95 p.
- KLINGER A.*, 1994 — A családok jelenlegi helyzete Magyarországon. Demográfia, XXXVII. 270—297.p.
- KSH, 1975 — A válás, a válások okai. Budapest, 1975, 297 p.
- KSH, 1987 — Házassági, özvegyülési, válási táblák. Budapest, KSH, 241 p.
- PALLÓS E., VUKOVICH GY.*, 1960 — A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetessége. Demográfia, Vol. III. 159—191. p.
- VUKOVICH GY.*, 1961 — A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetessége. Demográfia, Vol. IV. 45—467. p.

4. VÁNDORLÁS

- HARCSA I.*, 1987 — Vándorlás, mobilitás, keresetalakulás: Az 1983. évi mobilitás és jövedelmi vizsgálat alapján. Budapest, SKV Társadalomstatisztikai Közlemények, 86 p.
- JUHÁSZ J.*, 1994 — A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás. Demográfia, Vol. XXXVII. 32—59. p.
- KSH, 1957 — Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai (1956. okt. 23—1957. ápr. 30.) Budapest, 1957. 80 p.

- KSH, 1985 — A területi és településhálózati fejlődést jellemző főbb folyamatok 1970—1983 között. Budapest, 1985. 20 p.
- KSH, 1990 — A Magyarországra menekülők főbb demográfiai és foglalkozási adatai, 1988. jan. 1.—1990. máj. 31. 1990. Budapest, 85 p.
- SÁRFALVI B., 1965 — A mezőgazdasági népesség csökkenése Magyarországon. Budapest, Akadémia Kiadó, 122 p.
- TÓTH P.P., 1993 — Nemzetközi vándorlás — Magyarország. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 49. sz., 89 p.

5. NÉPESSÉG, NÉPESSÉG ÖSSZETÉTELE

- ACSÁDI GY., KLINGER A., SZABADY E., 1959 — A világ népessége. Budapest, KJK, 571 p.
- ANDORKA R., 1970 — Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai II. Magyarországon. Budapest KSH NKI Közleményei 30. sz., 394 p.
- CSEH-SZOMBATHY L. és tsai. 1984 — A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai. Budapest, KSH NKI Kutatási Jelentései 21. sz., 89 p.
- FÓTI J., ILLEŠ S., 1992 — A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 43. sz., 89 p.
- HARCSA I., 1994 — Életmód — életkörülmények a '90-es években. Társadalomstatistikai Füzetek 6. sz., 50 p.
- Dr. HOÓZ I., 1968 — Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében Budapest KSH NKI Közleményei 18. sz., 127 p.
- Dr. HOÓZ I., 1973 — Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében II. Budapest KSH NKI Közleményei 37. sz., 116 p.
- JPTE, 1989 — A cigányok számának és demográfiai helyzetének alakulása Baranya megyében. (A JPTE Módszartani Intézetének tanulmánygyűjteménye). Pécs, 353 p.
- KLINGER A., SZABADY E., 1965 — A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai I. Budapesten és a városokban. Budapest KSH NKI Közleményei 7. sz., 325 p.
- KOVÁCSICS J. (szerk.), 1994 — Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája, 1910—1990. Az 1992. szeptember 2—5. között Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia előadásai. Budapest, KSH, 370 p.
- KSH, 1966 — Társadalmi rétegződés Magyarországon (15 000 háztartás 1963. évi adatai). Budapest, SKV, Statisztikai Időszaki Közlemények 90. sz., 1966.
- KSH, 1981 — Társadalmi mobilitás. Budapest, 307 p.
- KSH, 1985 — A nyugdíjaskorúak és a nyugdíjasok helyzete az 1984. évi mikrocenzus alapján. Budapest, 12 p.
- KSH, 1986 — Az ifjúság demográfiai és foglalkozási jellemzői az 1984. évi mikrocenzus alapján. Budapest, 229 p.

- KSH, 1988 — A legidősebb korúak fontosabb demográfiai és életviteli jellemzői. Budapest, 166 p.
- KSH, 1995 — Az időskorúak életmódjai, életkörülményei. Budapest, 196 p.
- MUNKÁCSY F., 1986 — Népesedés és foglalkoztatás. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 30. sz., 133 p.
- PONGRÁCZ M., 1987 — Serdülőkori terheségek társadalmi-demográfiai vonatkozása. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 32. sz., 217 p.
- PONGRÁCZ M., S. MOLNÁR E., 1993 — Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.) Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 47. sz., 80 p.
- PONGRÁCZ M., S. MOLNÁR E., 1994 — Serdülőkorban született anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 53. sz., 212 p.
- SZABADY E., 1964 — Bevezetés a demográfiába. Budapest, KJK, 609 p.
- VALKOVICS E., 1967 — Magyarország népességének gazdasági korfái. Budapest KSH NKI Közleményei 17. sz., 112 p.

6. TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIA

- ACSÁDI GY., KLINGER A., 1965 — Magyarország mépesedése a két világháború között. Budapest, KJK, 329 p.
- ACSÁDI GY., NEMESKÉRI J., 1970 — History of human life span and mortality, Budapest, Akadémiai Kiadó, 346 p.
- ANDORKA R., 1988 — A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei. Budapest, KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek, 4. sz., 73 p.
- ANDORKA R. és tsai., 1991 — Demográfiai átmenet Magyarországon. Budapest KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek 9. sz., 232 p.
- DÁNYI D., 1968 — A magyar történeti demográfia a II. világháború után. Budapest KSH NKI Közleményei 20. sz., 59 p.
- KOVACSICS J. (szerk.), 1963 — Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Budapest, KJK, 441 p., 8 t.
- KOVACSICS J. (szerk.), 1991 — Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. Budapest, KSH és MTA kiadványsorozata: 1991, 260 p., 1991, 304 p., 1993, 304 p., 1994, 456 p.
- MÁDAI L., 1983 — Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban. Budapest, KSH NKI Kutatási Jelentései, 9. sz., 75 p.

7. NÉPESSÉGELŐRESZÁMÍTÁSOK

- BIES K., HABLICSEK L., SZABÓ K., 1983 — Magyarország népessége, 1981–2001. Országos népességelőreszámítás. Budapest, KSH NKI Közleményei 55. sz., 207 p.

- BIES K., HABLICSEK L., SZABÓ K.*, 1984 — Magyarország népessége, 1981—2001. Területi népességelőrszámítás. Budapest, KSH NKI Közleményei 56. sz., 231 p.
- CSERNÁK M., SZABÓ K.*, 1988 — A családok és háztartások előrszámítása, 1986—2021. Budapest, KSH NKI Kutatási Jelentései 35. sz., 145 p.
- HABLICSEK L.*, 1993 — Magyarország népességének előrszámítása, 1993—2020. Az 1993. évi népességi és az 1992. évi népmozgalmi adatokon alapuló technikai előrszámítás eredményei. Budapest KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek 14. sz., 55 p.
- HABLICSEK L.*, 1994a — Családok, és háztartások előrszámítása, 1990—210. Az 1990. évi népszámlálás és az 1992. évi népmozgalom adatain alapuló technikai előrszámítás eredményei. Budapest KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek 15. sz., 93 p.
- HABLICSEK L.*, 1994b — Gazdasági aktivitás. Budapest KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek 16. sz., 79 p.
- PALLÓS E.*, 1973 — Magyarország népességének előrszámítása (1972—2001). Budapest, KSH NKI Közleményei 36. sz., 199 p.

Tárgyszó:

Demográfiai kutatás

**1945—1995: HALF A CENTURY OF POPULATION RESEARCH
PAST ACHIEVEMENTS AND EXPERIENCES OF HUNGARY**

A DEMOGRÁFIAI TUDOMÁNY HELYZETE MAGYARORSZÁGON, 1980—1994¹

CSERNÁK JÓZSEFNÉ

BEVEZETÉS

A demográfiai kutatásokról átfogó helyzetelemzés közel másfél évtizeddel ezelőtt — 1981-ben — készült, amikor az MTA Demográfiai Bizottsága az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya megbízása alapján áttekintette az 1976 és 1980 közötti ötéves időszakban Magyarországon folytatott kutatásokat. Noha ez a tudományági elemzések sorának egyikeként készült, elkészülését külön is indokolta a magyar népesedési helyzet kedvezőtlen alakulása.

A helyzetelemzés a demográfiai, valamint a más tudományágak demográfiai indíttatású, rokonjellegű kutatásait ölelte fel. Az elemzés áttekintette a hazai demográfiai kutatásokat tematikájuk és kutatóhelyek szerint, összefoglalta a demográfiai kutatások főbb eredményeit és problémáit, bemutatta a tudományág hazai és nemzetközi tapasztalatait, valamint publikációs tevékenységét.

A tudományági helyzetelemzést a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának állásfoglalásával együtt a KSH népességtudományi Kutató Intézet "A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon" címmel közreadta (KSH NKI Kutatási Jelentései, 1982. 7. sz.).

Néhány évvel később, a Minisztertanács 3060/1984. számú, a népesedési helyzettel és teendőkkel foglalkozó határozata írta elő a megelőző három-öt év demográfiai kutatásainak áttekintését. Az elemzés a kutatások eredményeinek összefoglalása mellett felvázolta a jövőbeni demográfiai kutatások főbb teendőit is. Mivel célja a kutatási eredmények népesedéspolitikai felhasználhatóságának vizsgálata volt, a népesedéspolitikai döntésekben csak közvetten felhasználható kutatási eredményekkel, általában az alapkutatásokkal csak érintőlegesen foglalkozott. Az elemzést 1984 májusában kibővített ülésén megvitatta és elfogadta az MTA Demográfiai Bizottsága, ezt követően jóváhagyta az MTA főtitkára és a KSH elnöke. A fő kutatási irányok és teendők kijelölésével ez a tudományági felülvizsgálat közvetlen előzményét jelentette az OKKFT részeként 1986—1991 között megvalósított "Népesedéspolitikai kutatások" című döntéselőkészítésre orientált kutatási programnak, amelynek keretében először részesültek a demográfiai kutatások kiemelt kormányzati figyelemben és többlet anyagi támogatásban.

Az elemzést az MTA Demográfiai Bizottságának és a TKB ezen alapuló, a demográfia helyzetére és fejlesztésére vonatkozó állásfoglalásával együtt "A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a

¹ Az MTA Demográfiai Bizottságának 1995. november 6-i ülésén megvitatott tanulmány. (A vitáról szóló Emlékeztető megtalálható e szám 366—368. oldalán.) A vitában elhangzott javaslatok alapján átdolgozott anyag a KSH Népességtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentések című sorozatban 1996-ban jelenik meg.

jövőbeni kutatás fő irányai" címmel ugyancsak kiadta a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet (NKI Kutatási Jelentései, 1984. 21. sz.).

E munkákat követően az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya és az MTA Demográfiai Bizottsága még több ízben, 1987-ben, 1989-ben, legutóbb 1992-ben foglalkozott a hazai demográfiai kutatások kérdésével. Az előterjesztések részeként elsősorban a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos tevékenységének, illetve az Intézet felülvizsgálatait követő helyzetnek az értékelésére került sor.

I. A HELYZETELEMZÉS ÖSSZEÁLLÍTÁSÁNAK ELVEI

Magyarországon a demográfiai kutatások főhivatású intézménye a Központi Statisztikai Hivatal felügyelete alatt működő Népeségtudományi Kutató Intézet, illetve bázisintézményi jelleggel folynak kutatások a Központi Statisztikai Hivatal több szakfőosztályán is. A két intézményben folyó kutatások jelentik a szűkebb értelemben vett demográfiai alapkutatásokat. Ahhoz azonban, hogy a demográfiai tudomány állásáról átfogó helyzetelemzést adhassunk, figyelembe kell venni a tudományág interdiszciplináris jellegét, vagyis azt, hogy tágabb értelemben véve demográfiai célú, illetve tárgyú kutatások a bázisintézményeken kívül másutt — például egyetemi tanszékeken —, illetve más tudományágakhoz tartozó kutatóhelyeken is folynak.

Az 1981-ben készült helyzetelemzés tapasztalatain okulva, amellyel szemben az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya részéről az a kifogás merült fel, hogy túl szélesen fogalmazta meg a demográfia területét és a más tudományterületeken folyó munkákat is demográfiai tartalmúnak fogta fel, a beszámolásra kért kutatóhelyek, illetve kutatók körét szűkebbre vontuk.

Beszámolásra szóló felkérést küldtünk az MTA Demográfiai Bizottsága minden tagjának, függetlenül attól, hogy milyen intézményhez kötődnek, akár aktív, akár inaktív (nyugállományú) kutatóként. Intézményeknek címzett, tartalmában egységes, de személyhez szóló egyéni körlevél formájában fordultunk továbbá azokhoz a kutatóhelyekhez, amelyekről ismereteink szerint feltételezhető volt, hogy demográfiai kutatásokkal is foglalkoznak. Ily módon összesen 42 felkérő levelet küldtünk ki, ebből 33-ra érkezett válasz. Mivel a válaszadók közül többen is ugyanabban az intézményben dolgoztak, például a KSH szakfőosztályain vagy a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben, végeredményben 14 kutatóhelyről, illetve intézményről kaptunk értékelhető információkat.

A felkérő levelekben — az MTA tudományos bizottságai számára a diszciplináris helyzetelemzések szempontjaira vonatkozó ajánlásnak megfelelően — az alábbi információk megadását kértük:

1. A kutatóhely megnevezése
2. Kutatási téma/témák
3. A kutatás személyi, intézményi feltételei (főállású tudományos, illetve oktatói munkaerő létszáma, tudományos minősítések helyzete, ha lehet kor szerint), 1988-ig visszatekintő adatok alapján.

4. A tudományos utánpótlás helyzete; lehetőségek és problémák.
5. A tudományos informatikai infrastruktúra (könyvtár, adatbázis stb. hozzáférési, beszerzési lehetőségei) helyzete az adott kutatóhelyen.
6. Tudományos teljesítmények, 1980-tól
 - hazai és külföldi publikációk, előadások
 - a demográfiai kutatások eredményeinek megjelenése a hazai felsőoktatásban
 - a kutatások hatásai (felsőbb szervek döntéshozatala, közvélemény formálása stb.)
7. Az MTA új, köztestületi státusának megítélése a demográfia szemszögéből (vélemény az 1994. évi XL. tv. végrehajtásáról és problémáiról).

A felkérő levelekhez melléktük a Magyarországon folyó demográfiai kutatások tematikáját (I. számú Melléklet) és kértük a kutatókat (kutatóhelyeket), hogy demográfiai kutatásaikról a megadott tematikai keretbe illesztve készítsenek rövid beszámolót.

A helyzetelemzés elkészítéséhez 1995. augusztus 15-i határidőre kértük a válaszokat. Ezt a határidőt, feltehetően a nyári szabadságok miatt, csak nagyon kevesen tartották meg. Gyakorlatilag szeptember 20. körül lehetett megkezdeni a beérkezett válaszok elemzését.

Az alábbi kutatóhelyek (intézmények) jelezték, hogy a demográfia egy vagy több területén végeznek kutatómunkát:

KSH Népszégtudományi Kutató Intézet (főhivatású kutatóhely)

Központi Statisztikai Hivatal
 Népesedés- és Egészségügyi Statisztikai Főosztály
 Népszámlálási Főosztály
 Társadalomstatisztikai Főosztály

Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem
 Gazdaságföldrajzi Tanszék
 Statisztikai Tanszék
 Szociológiai Tanszék

Janus Pannónius Tudományegyetem, Pécs
 Közgazdaságtudományi Kar
 Statisztikai és Demográfiai Tanszék

József Attila Tudományegyetem, Szeged
 Állam- és Jogtudományi Kar
 Statisztika Tanszék

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba
 Bölcsészettudományi Kar
 Szociológiai Tanszék

Juhász Gyula Tanítóképző Főiskola, Szeged
Történettudományi Tanszék

MTA Szociológiai Intézete

Országos Csecsemő- és Gyermekegészségügyi Intézet

Igazságügyi Minisztérium

A kapott válaszok mind hosszúságuk, mind tartalmuk tekintetében meglehetősen heterogének voltak. Az esetek egy részében a válaszadók megelégedtek publikációs jegyzékük megküldésével. Többségében azonban részletes, fontos információkat tartalmazó helyzetelemzéseket kaptunk. A pontok egy részére nem kaptunk viszont érdemleges választ. Így a kutatások személyi feltételeiről (3. pont) továbbra is hiányosak az ismereteink. Ugyanez vonatkozik a kutatók nemzetközi szereplésére (6. pont). Senki sem válaszolt a 7. pontra (MTA köztestületi státuszának megítélése), így ezzel nem is foglalkozunk a helyzetelemzésben.

II. DEMOGRÁFIAI KUTATÁSI IRÁNYOK MAGYARORSZÁGON, 1980—1994

A demográfia mint a társadalomtudományok egyik önálló ága tárgyát tekintve bizonyos értelemben "határtudomány". A demográfia tárgya az ember a maga természeti-biológiai tulajdonságaival, de megfigyeléseinek alanya a népesség, amelyen — tágran értelmezve — az emberek sokaságát értjük.

A demográfia a népességet, a népesedés jelenségeit társadalmi környezetükben, társadalmi-gazdasági kölcsönhatásaikban és következményeikben vizsgálja, ami egyértelműen társadalomtudományi vonzatára utal. Tárnya miatt azonban mégsem tekinthető "tisztá" társadalomtudománynak, vagyis a társadalmi-gazdasági kölcsönhatások mellett vizsgálódásának körébe kell vonnia a természeti-biológiai, azaz természettudományi alapokon nyugvó összefüggéseket is.

A demográfia tárgyának e kettős jellege azzal jár, hogy a demográfiában különösen nagy fontossága van a tudományágak közötti együttműködésnek, a különböző diszciplínák ismeretanyagából merítő elemzéseknek.

Ezen a téren a demográfiai kutatások fejlődésében világszerte átfogó irányváltozás figyelhető meg. Az elmúlt egy-másfél évtizedben jelentősen csökkent a súlya annak az irányzatnak, amely a demográfiai kutatások tisztaságát hirdeti, és amely mindenekelőtt a népesség és a népesedés részletes leírását, a népesedési folyamatok és struktúrák más társadalmi jelenségektől elszigetelt, kizárólag demográfiai eszközökkel történő feltárását tartja feladatának. Egyre erősödő törekvés tapasztalható a bonyolult demográfiai valóság mind sokoldalúbb elemzésére, más tudományágak, mindenekelőtt a szociológia, a történettudomány, a közgazdaságtudomány, a társadalomlélektan, a biológia, néprajztudomány, az orvostudomány és a földrajztu-

domány szerepének fel- és elismerésére, eredményeik hasznosítására. Ez az elmúlt másfél évtizedben az interdiszciplináris megközelítés általánosabbá válását igényelte és jelentette.

A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy egy-egy ország népesedési helyzete nagymértékben meghatározza a demográfiai kutatások súlypontjait, prioritásait, struktúráját. Emellett bizonyos általános tendenciák is megfigyelhetők a demográfiai kutatásokban. Így a korábbiaktól eltérő súllyal jelentek meg világszerte a demográfiai kutatások számára olyan népesedési folyamatok, mint például a népesség öregedése, az urbanizáció, a belföldi és a nemzetközi vándorlás.

A demográfia kutatások hazai helyzetét tekintve az 1980-as évtizedben a tudományág erőfeszítéseit a kedvezőtlen népesedési helyzet részletesebb feltárására és a népesedéspolitikai tudományos megalapozására koncentrálták. Ennek egyik fő eszközeként, az *1981-1985 közötti időszak* kutatási prioritásainak megvalósítására a KSH szakfőosztályai és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet együttműködésével létrejött a "Népesedés és népesedéspolitikai" című tárcaszintű kutatási főirány. A főirányon belül kiemelt szerepet kapott a halandóság és a népesedéspolitikai, valamint a jövőbeni népességfejlődés kutatása. Nemzetközi mércével is mérve jelentős eredmények születtek, lényeges előrehaladás történt az alábbi területeken:

- A termékenység alakulására ható tényezők kutatásában;
- A hazai halandóság életkor, nemek, társadalmi-foglalkozási rétegek, terület szerinti különbségeinek feltárásában;
- A házassági mozaik és a család belső életének kutatásában;
- A népességprognózisok átfogó rendszerének kialakulásában;
- A népesedés és a kulturális-tudati tényezők összefüggéseinek kutatásában, ideértve a rendszeres népesedési közvéleménykutatások kiépülését is;
- A népesedéspolitikai elméleti alapjaival, a hazai és nemzetközi tapasztalatok általánosításával foglalkozó kutatásokban.

E program kibővített és továbbfejlesztett folytatását jelentette az 1980-as évek második felében, az *1986-1991 közötti időszakban* az Országos Középtávú Kutatási Terv (OKKFT) részeként kiemelt "Népesedéspolitikai kutatások" című Ts-3/3 kutatási program, amely ugyancsak a KSH és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet együttműködésével valósult meg. A program fő célként a népesedéssel összefüggő társadalmi cselekvés tudományosan magas szintű és a korábbinál folyamatosabb megalapozását, a népesedéspolitikai korszerűsítése lehetőségének tudományos körvonalazását, a népesedés és a társadalmi-gazdasági fejlődés közötti kölcsönös kapcsolatok teljesebb feltárását, a népesség minőségi oldalainak elemzését, valamint a tudományos eredmények gyorsabb és teljesebb kézreadását, a közvélemény hatékonyabb informálását jelölte meg. Nagy fontosságúnak minősítette a program a nemzetközi kutatási kapcsolatok szélesítését, az élen járó külföldi eredmények jobb megismerését és adaptálását, valamint a hazai társadalomtudományi kutatásnak az adott témakörökben kiemelkedő szerepet játszó kutatóhelyeivel a kapcsolatokat jelentős bővítését.

A program súlyponti feladatai az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának 1983. évi állásfoglalása és a Minisztertanácsnak a népesedés-

politika távlati koncepciójához kapcsolódó 1984. évi első határozata alapján a következők voltak: a) a népesedéspolitikai, a népesség reprodukciójának minőségi kérdéseivel, valamint a gazdaságdemográfiai kérdésekkel foglalkozó kutatások kiemelése; b) a termékenység és a halandóság mint a népesedést meghatározó és a népesedéspolitikát közvetlenül érintő népesedési alapfolyamatok kiemelt kutatása; c) a kritikusan alakuló családdemográfiai és öregedési kutatások kiemelése.

A kutatási programban 9 alirány alakult ki:

- A népesedéspolitika tartalma, céljai, eszközei és hatékonysága;
- A népességfejlődés és gazdaságfejlődés kölcsönhatásai;
- A termékenység szintje és minősége;
- A népesség reprodukciójának minősége, egészségi állapota, biológiai státusza;
- A halandóság társadalmi-gazdasági összefüggései;
- A népesség struktúrájának jellemzői különös tekintettel az öregedésre és ennek társadalmi-gazdasági hatásaira;
- A családalakulás folyamatának, a családok (háztartások) összetételének és funkciójának változása;
- A mikroszimulációs modellek demográfiai felhasználása;
- Szív- és érrendszeri megbetegedések kockázati tényezőinek felmérése, az ezekkel közvetlenül vagy közvetve, összefüggő társadalmi háttér differenciált feltárása.

A "Mikroszimulációs modellek ..." című alirány munkáját 1986-ban eredményesen befejezte. A "Szív- és érrendszeri megbetegedések ..." című alirányt az Egészségügyi Minisztérium kezdeményezte, bázisintézménye a Kardiológiai Intézet volt.

A kutatási program lehetőséget teremtett a demográfiai kutatások jelentős kiterjesztésére és elmélyítésére. Jelentős tudományos eredmények születtek, így többek között a hosszú távú népességfejlődés elemzésében, a népesség-előreszámítások kiszélesítésében, a népesedéspolitika elvi-elméleti kérdései, a családdemográfia egyes részfolyamatai, valamint a népesedési közvélemény-kutatások területén.

Az 1990-es évek első felében a demográfiai kutatások irányvonalát, prioritásait több tényező határozta meg.

Az elmúlt fél évtizedben gyökeresen megváltozott a magyar társadalom képe és a rendszerváltozással összefüggésben átalakult a népességfejlődés széles értelemben vett társadalmi-gazdasági környezete; megváltoztak a foglalkozási, az elosztási viszonyok, az életszínvonal, átalakulóban van a társadalmi szolgáltatások rendszere. Gazdasági felzárkózásunk Európához és a társadalmi rendszerváltozás önmagában is nehezen mérhető népesedési hatásokkal jár. Jelenlegi népesedési helyzetünk alapján a következő évtizedekben több vonatkozásban további romlásra kell számítanunk. Várható, hogy a népesség száma tovább csökken, igen magas szintet érhet el a halandóság, a fiatal korosztályok termékenységi magatartása még kedvezőtlenebbül alakulhat. Nem zárható ki további lényeges visszaesés a házasságokban és emelkedés a válásokban. Egyre sürgetőbb feladat a népesség öregedéséből adódó társadalmi feladatokra történő felkészülés. Elképzelhető, hogy az előttünk álló hosszabb időszakban sem javul a lakosság egészségi

állapota, mivel az egészségügyi ellátás feltételei általában kedvezőtlenek, sőt egyes vonatkozásokban hosszabb távon is romlás jelentkezhethet. Új, jelentős kutatási és népesedéspolitikai feladatot jelent a nemzetközi vándorlás és a népességfejlődés összefüggéseinek problémaköre.

Népesedési viszonyaink kedvezőtlen alakulásával összefüggésben az 1990-es évek első felében továbbra is kiemelt prioritást élveztek az alábbi területek:

- A hazai népesedés problémáival és sajátosságaival (termékenység, halandóság, népességsökkenés és a kedvezőtlen korstruktúra, a népesség öregedése, a házasság-válás-család, területi struktúra), ezek összefüggéseivel és hatásaival foglalkozó kutatások;
- A népesség egészségi-biológiai állapotával foglalkozó kutatások;
- A népesség számának és különböző ismérvek szerinti összetételének előreszámítása;
- A népesség történeti fejlődésének kutatása, különös tekintettel a demográfiai átmenet kérdéseinek kutatására.

Tekintetbe véve a hazai népesedési helyzetet, várható a demográfiai kutatások iránti igény növekedése. Ez szükségessé teszi a kutatások elmélyítését a jelenleg is prioritást élvező témák mellett főként az alábbi vonatkozásokban:

- A népességelőreszámítások rendszerének kidolgozása;
- A népesedés és a gazdaság kölcsönös kapcsolatát elemző kutatások;
- A népesség reprodukciós és általános népesedési magatartását alakító kulturális-tudati viszonyok, a népesedés és a kulturális-tudati tényezők közötti összefüggések kutatása;
- A demográfiai módszertani kutatások;
- A jövőbeli népesedési helyzetet meghatározó múlt, elsősorban az utóbbi 70—80 év népesedési folyamatainak kutatása;
- Az országhatárok mentén, a Kárpát-medencében élő magyarság demográfiai helyzete és ehhez kapcsolódóan a nemzetközi vándorlás elemzése;
- A hazai kisebbségek demográfiai helyzete.

A tudományág és intézményei jelenlegi helyzetéből, a tudományággal szembeni társadalmi igények változásából adódó szükséglet, hogy a jövőben hatékonyabban kell érvényesíteni a kutatásokban az interdiszciplináris megközelítés elvét, mindenekelőtt a szociológiával, a közgazdaságtudománnyal, a társadalomlélektannal, a biológiával és az orvostudománnyal erősítve és szélesítve a kutatási együttműködést, e tudományágak együttműködését biztosító programokat szervezve.

A tudományág nemzetközileg erőteljesen "monopolizált". Annak ellenére, hogy a nemzetközi tudományos közéletben, a tudományos eredményekben az utóbbi évtizedben jelentős kiegyenlítődés, újabb országcsoportok felzárkózása következett be (Belgium, Hollandia, Olaszország, Japán, illetve Lengyelország és Csehország), valamint az ENSZ és más nemzetközi szervezetek jelentősége növekvőben van, a meghatározó szerep továbbra is 3—4 angolszász és francia kutató intézmény kezében van. A hazai tudomány nemzetközi tudományos életbe történő integrálódást segítették az 1990-es évek első felében nemzetközi együttműködéssel, illetve nemzetközi támoga-

tással megvalósult vizsgálatok. Ilyen volt például a termékenység és a családtervezés nemzetközi összehasonlító vizsgálata, a magyar-japán együttműködésben készített összehasonlítás a népesség öregedésével kapcsolatban, a Világbank támogatásával készített egészségi állapot felvétel, a kisgyermekes családok vizsgálata stb. A hazai demográfia nemzetközi reputációját jelzi, hogy az elmúlt másfél évtizedben a tudományág nemzetközi szervezetei több konferenciát Magyarországon rendeztek meg, a hazai bázisintézmények részvételével.

A hazai demográfia jelenlegi nemzetközi kapcsolatrendszere lényegében az elmúlt évtizedekben kivívott rangjához fűződik, további bővítése a hazai demográfiai kutatások nemzetközi elimertségének megőrzéséhez, erősítéséhez elengedhetetlenül szükséges. Az 1980-as évek végétől, szoros összefüggésben a volt szocialista rendszer összeomlásával az érintett országok kutatóhelyeihez fűződő korábbi kapcsolatok meglazultak, illetve átrendeződtek. A magyar népesedés sajátosságai, a népesedési kutatások eddigi eredményei, ezek nemzetközi elismerése ugyanakkor nagy lehetőséget nyújtanak arra, hogy a jövőben szélesebb körben jöjjenek létre — mind nyugati, mind keleti viszonylatban — nemzetközi együttműködésben végzett kutatások. E kapcsolatok nemcsak a nemzetközi elismerést növelhetik, hanem lényeges feltételként hozzájárulhatnak a tudományág fejlődéséhez is.

III. A DEMOGRÁFIA HAZAI KUTATÁSI FELTÉTELEI

A magyar demográfiai kutatások intézményrendszere az 1950-es évek végétől épült ki folyamatosan arra a színvonalra, amely lényegében 1980 óta biztosítja a megfelelő kutatásokat, azok koordinációját és publikációját.

A demográfiai kutatásoknak két bázisintézménye van Magyarországon: a Központi Statisztikai Hivatal és az annak felügyelete alatt működő Népességtudományi Kutató Intézet. A demográfiai kutatásokkal foglalkozó Intézet létrehozását megelőzően a KSH volt az egyetlen szervezet, amely hivatásszerűen foglalkozott demográfiai kutatásokkal. A Népességtudományi Kutató Intézet jogelődjét az Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának kezdeményezésére alapította a KSH elnöke 1962-ben. Létrehozását a népességtudománnyal szemben támasztott fokozódó igények tették szükségessé. Az először Csoportként funkcionáló kutatóhely az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának egyetértésével 1967-ben intézeti rangot kapott és neve 1968. január 1-től KSH Népességtudományi Kutató Intézetre változott. Az Intézet feladatköre a népességtudomány elméleti és gyakorlati művelése, ennek keretében alap- és alkalmazott kutatások végzése, a népesség és a népesedési folyamatok kutatása, a társadalmi-gazdasági fejlődés és a népesedés közötti kölcsönhatások, összefüggések megalapozásos feltárása és előrejelzése, a népesedéspolitika tudományos megalapozása, a demográfiai kutatás módszereinek fejlesztése. Az Intézet tehát amellet, hogy egy államigazgatási intézmény felügyelete alatt áll, a demográfiai kutatások tekintetében lényegében "akadémiai kutató intézeti" jelleggel működik. Ennek elismerése fejeződik ki abban, hogy a Magyar Tudományos Akadé-

mia az Intézetet megalakulásától kezdve folyamatosan költségvetési támogatásban részesíti.

A Népeségtudományi Kutató Intézet működésének 33 éve alatt változó létszámú és összetételű kutatógárdával, időről időre megújított tevékenységével nemzetközileg elismert kutatási központtá vált. A demográfiai kutatások személyi, intézményi feltételeit ezért célszerűnek tűnik a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetről készült helyzetfelmérésre alapozni. Ezt nemcsak az indokolja, hogy ez az egyetlen főhivatású demográfiai kutatóhely. Az egyéb kutatóhelyekről kapott részinformációkból ugyanis arra lehet következtetni, hogy a Kutatóintézet működési feltételeiben bekövetkezett változások sok tekintetben általánosíthatók, a tudományág egész helyzetére jellemző vonásokat mutatnak.

A kutató munka anyagi és személyi feltételei az Intézetben 1988 óta a növekvő feladatokhoz viszonyítva relatív, egyes területeken pedig abszolút mértékben romlottak. Tartóssá vált feszültség jellemzi az Intézet kutatásaival szembeni igények, szükségletek, valamint az Intézet kutatási kapacitása és a kutatási szolgáltatások közötti helyzetet, illetve külön is az Intézet bérhelyzetét.

A kutatások biztonságát az is hátrányosan érintette, hogy az 1980-as évek második felétől jelentősen nőttek az aránytalanságok az Intézet finanszírozásának területén. Ehhez hozzájárult az is, hogy az MTA támogatás nominális nagysága az utóbbi mintegy 10–15 évben lényegében nem változott (ez közvetlenül visszavezethető az MTA súlyos finanszírozási problémáira is) és így az MTA hozzájárulási aránya az Intézet költségvetésében a korábbi kb. 1/3-os arányról 1990-es évek elejére mintegy 3 százalékra csökkent, azaz jelképpé vált, bár elvi jelentősége változatlan.

Az alaptevékenység anyagi ellátottságának folyamatos és az utóbbi időben felgyorsuló romlása miatt az Intézet 1986-tól egyre nagyobb mértékben vett igénybe külső forrásokat, 1991-ig OKKFT, majd ezt követően elsődlegesen az OTKA, illetve OKTK konstrukciókból. Ezek igénybevétele a kutatásfinanszírozás jelenlegi hazai rendszerében gyakorlatilag nélkülözhetetlen. Az OKKFT kutatási program megvalósításához rendelkezésre bocsátott pénzügyi támogatás mértéke 1988-ban elérte az Intézet költségvetésének felét, 1991-ben 43 százalékát. Ezen anyagi eszközök megszűnése 1992 januárjától rendkívül érzékenyen érintette az Intézetet. Annak ellenére, hogy az Intézetben folyó kutatások szinte kivétel nélkül pályázatokkal elnyert támogatást is kapnak, az így befolyó pénzeszközök — a pályázatokkal kapható alacsony összegek miatt — nem túl jelentősek, mindössze a kutatások fenntartására alkalmasak. Az Intézet lényegében szűkös körülmények között, a központi költségvetésből származó keretek között évenként változó nagyságú, előre nehezen tervezhető pénzeszközökkel gazdálkodik (1. tábla).

Az Intézet törekvéseivel ellentétben az Intézet aktív kutatói állománya az elmúlt években igen jelentősen — 1988 és 1994 között kevesebb mint a felére — 25 főről 10 főre csökkent (2. tábla). Ebben részben az Intézet alacsony bérszínvonala, részben a felsőbb irányító szervek által előírt létszámszökkentés játszott szerepet. A kutatási kapacitást növelő tényező, hogy az Intézet keretjelleggel működik, és az együttműködésben készülő, illetve a pályázatokból finanszírozott, megbízások alapján elvégzett kutatások

rendszerét kiépítette. Ezen az úton a pályázati támogatások célszerű felhasználásával egyes részterületeken sikerült a kutatásokat fellendíteni, illetve más kutatóhelyekhez fűződő kapcsolatokat megerősíteni, illetve új kapcsolatokat kialakítani.

A rendelkezésre álló információk szerint a Központi Statisztikai Hivatalban mintegy 15 főre tehető a statisztikusi munkakörben demográfiai kutatásokkal is foglalkozók száma. A Népelességtudományi Kutató Intézethez hasonló gondokról számoltak be a demográfiai oktatási és kutatási tevékenységet folytató egyetemi tanszékek is. A pécsi Janus Pannonius Egyetem Közgazdasági Karának Statisztikai és Demográfiai Tanszékén 1988 óta 8-ról 5 főre, A szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Statisztika Tanszékén 4 főről 3-ra csökkent a demográfiával foglalkozó oktatók száma.

Az egyéb egyetemi tanszékeket, és más kutatóhelyeket, illetve intézményeket figyelembe véve jelenleg mintegy 40–45 főre tehető a demográfiai tudományágot a gyakorlatban is művelők száma.

A demográfia területén tudományos minősítéssel rendelkezők száma az 1980-as években kissé növekedett, de jelenleg is rendkívül alacsony. A szűkebb értelemben vett szakmában jelenleg mintegy 15 főnek van tudományos fokozata, ebből mindössze hárman a tudomány doktorai.

IV. A TUDOMÁNYOS UTÁNPÓTLÁS HELYZETE

A demográfiai tudomány jelenlegi helyzetében, a tudományosan minősítették számában lényeges szerepet játszik az, hogy a demográfia intézményrendszerének kiépülését nem kísérte a demográfusképzés bevezetése. A demográfiának nincs önálló egyetemi tanszéke, az egyetemeken a demográfiai képzés csak graduális szinten folyik és ez sem önállóan, általában a statisztikai képzés keretében vagy pedig nem kötelező szakkollégium formájában (például a BKE, JPTE, JATE).

A BKE Statisztika Tanszékének tájékoztatása szerint a demográfia oktatásának tantervi lehetőségei korlátozottak, a demográfiai témák önálló tárgyként való oktatására a különböző szakirányoknál alternatív jelleggel, a statisztika szakirányon és a tanárképző szakon törzsanyagként, a továbbképző tagozaton szintén kötelező jelleggel kerül sor. Összességében azonban az érintett hallgatói kör csak töredékét teszi ki a teljes hallgatóságnak.

A szegedi JATE ÁJTK Statisztika Tanszékén, ahol korábban fakultatív kurzusokat tartottak a demográfia elmélet és a gazdaságdemográfia tárgyköréből, ugyancsak problematikus az utánpótlás helyzete. Hasonló a helyzet a KSH Népelességtudományi Kutató Intézetben is, ahonnan az elmúlt években elsősorban a fiatal munkatársak váltak ki, többen közülük más jobban jövedelmező szakmát választottak.

A demográfusi szakképzés hiánya is hozzájárul ahhoz, hogy komoly gondok vannak az oktatói és a tudományos utánpótlás tekintetében. Ezen a téren különösen súlyos a helyzet az egyetemi tanszékeken. Érdemes ezzel kapcsolatban idézni a pécsi JPTE Statisztikai és Demográfiai Tanszékének

véleményét, ahol a korábbi években kötelező demográfia oktatás folyt a statisztika tárgy keretében a jogász- és közgazdászképzésben:

"Mivel demográfiát sem önálló kötelező tantárgyként nem oktatunk, sem demográfiai szak nem működik egyik karunkon sem, az oktató és a tudományos utánpótlás jelenleg megoldhatatlannak látszik. Kiválasztási lehetőséget azoknak a szakdolgozatoknak írói jelentenének (közgazdászok), akik valamilyen népesedési témát dolgoznak fel. Szakmai érdeklődésük ellenére azonban inkább közgazdasági munkákat választanak, hisz a gyakorlati életben többször annyit keresnek, mint oktató, vagy kutató munkával."

A BKE Gazdaságföldrajz Tanszékén, ahol egy főállású oktató végez demográfiai kutatást, előadásokkal, szemináriumokkal, szakdolgozatokhoz, tudományos diákköri munkákhoz nyújtott segítséggel igyekeznek hozzájárulni a hallgatók demográfiai érdeklődésének felkeltéséhez, tájékozottságuk növeléséhez és ezzel a demográfia tudományos utánpótlásához.

A még szervezés alatt álló Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának Szociológia Tanszéke viszont azt jelezte, hogy a Tanszéken a hallgatók két éven keresztül fognak hallgatni demográfiát.

A tudományágban dolgozó kutatók tudományos minősítésének kérdése ugyancsak nem megoldott. Demográfusok tudományos fokozatot jelenleg is a szociológiai tudományban szerezhhetnek. Jelenleg folyik egy posztgraduális (Ph.D. fokozatot jelentő) demográfiai képzés kialakítása, ugyancsak a Budapesti Közgazdasági Egyetemen. A Demográfiai PhD programra vonatkozó pályázatot a Statisztika Tanszék a már működő Szociológia PhD program B típusú alprogramjaként nyújtott be. Ez megalapozza a Tanszék bekapcsolódását a demográfiai kutatásba és oktatásba.

A tudományos utánpótlás területén jelentkező gondok kedvezőtlen hatásai már megmutatkoznak a kutatógárda korösszetételében: az elmúlt néhány évben gyors eltolódás következett be az idősebb korosztályok irányába.

V. A TUDOMÁNYOS KÖZLÉS LEHETŐSÉGEI

Az elmúlt tizenöt évben a tudományos közlés lehetőségei jelentősen bővültek. Első helyen az 1958 óta megjelenő Demográfia című folyóiratot kell megemlíteni, amely eddigi 38 évfolyamával alapvető szerepet tölt be a magyar demográfiai kutatások bemutatásával és teret enged, hogy a magyar olvasók megismerjék a nemzetközi demográfiai irodalom főbb eredményeit is.

Az 1980-as évek közepe óta a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet a korábban alapított, nemzetközileg is ismert "Közlemények" című sorozata mellett további kiadványsorozatokkal jelentkezett, módot keresve az eredmények szélesebb körű megismertetésére. Az elmúlt 15 évben az Intézet 109 nagyobb terjedelmű kiadványt jelentetett meg különböző sorozataiban ("Közlemények", "Kutatási Jelentések", "Történeti Demográfiai Füzetek", "Demográfiai Tájékoztató Füzetek", "Demográfiai Módszertani Füzetek").

A demográfia iránti érdeklődést, illetve a magyar demográfia eredményeinek megismertetését szolgálták azok a tudományos rendezvények

(konferenciák, kongresszusok), amelyek az elmúlt évtizedekben megrendezésre kerültek. Ezek egyrésze nemzetközi tudományos rendezvény volt, amelyen nemzetközi vagy kormányközi szervezetek meghívására külföldi szakemberek is részt vettek.

Az 1980-as évek eleje óta Magyarországon 16 fontosabb konferenciát tartottak, ebből hét nemzetközi rendezvény volt, változatos tárgykörrel (termékenység — születésszabályozás — családtervezés, népességelőrejelzések, népesedéspolitikai, család, idősorúak, differenciális halandóság, nemzeti kisebbségek).

Ezekben a jelentősebb — nagyszámú résztvevőt magában foglaló — értekezleteken kívül az MTA Demográfiai Bizottsága évente 3—4 témaértekezletet, a Népességtudományi Kutató Intézet további 4—5 téma megbeszélést hívott össze. Ezen kívül a KSH és az egyetemek is tartottak évi 3—4 demográfiai tudományos rendezvényt.

VI. A TUDOMÁNYOS INFORMATIKAI STRUKTÚRA HELYZETE

Az elmúlt másfél évtizedben a demográfiai kutatások infrastrukturális feltételei kutatóhelyek szerint differenciáltan változtak.

A tudományág bázisintézményeiben különösen az 1980-as évek második fele óta jelentős fejlődés következett be a számítástechnikai ellátottság terén. Jelentősen korszerűsödtek a kiadványok elkészítésének technikai feltételei, a kiadványok a korábnál lényegesen gyorsabban és tetszetősebb formában jelenhetnek meg. Mindkét tekintetben a KSH bizonyos mértékig jobb adottságokkal rendelkezik a tudományos eredmények előállításában mint a KSH Népességtudományi Kutató Intézet.

Általános probléma a nemzetközi folyóiratok és könyvek beszerzési lehetőségeinek szűkülése az e célt szolgáló pénzeszközök csökkenése miatt. Ebben a tekintetben az egyetemi tanszékek ugyancsak kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint a tudományág bázisintézményei, ahol az elmúlt években szintén jelentős visszaesés következett be a pénzügyi források elapadása miatt. A helyzetet jól tükrözi a szegedi JATE AJTK Statisztika Tanszékének beszámolója:

"Az informatikai infrastruktúra helyzete a Tanszéken "siralmas". Már a megjelenő hazai adattárak, kiadványok, folyóiratok közül is csak a legszükségesebbeket tudjuk beszerezni (mint például az évkönyveket, Demográfia, Statisztika Szemle, Havi Közlemények) a reálértékben mindinkább szűkülő forinteret következtében; ami pedig behatárolja a kutatási lehetőségeket is."

VII. A TUDOMÁNYOS PUBLIKÁLÁS HELYZETE²

A demográfiai kutatások "termékeit" a demográfiai publikációk jelentik. A II. világháború utáni időszakban elég gyér publikálási lehetőség állt rendelkezésre: lényegében a Központi Statisztikai Hivatal havonta megjelenő folyóirata: a Statisztikai Szemle biztosított csak lehetőséget demográfiai tárgyú cikkeknek. A publikálási lehetőségek bővülését jelentette, amikor 1958-ban megindult a népeségtudomány önálló folyóirata, a Demográfia c. negyedéves folyóirat. A folyóirat jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet közös kiadásában jelenik meg. Ez a két folyóirat az alapvető publikációs forrása a magyar demográfusoknak. Ezen kívül természetesen más folyóiratok is közölnek demográfiai tárgyú cikkeket.

A könyvek kiadása az ötvenes évek közepéig elég nehézkes volt. A hatvanas években az államosított könyvkiadás már több lehetőséget biztosított demográfiai tartalmú könyvek megjelentetésére (ezzel főleg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó foglalkozott, de néhány művet megjelentetett a Magyar Tudományos Akadémia kiadója is: az Akadémiai Könyvkiadó is). A Központi Statisztikai Hivatal is rendelkezett önálló könyvkiadóval: a Statisztikai Kiadóval és ez a kimondott statisztikai kiadványok (Demográfiai Évkönyv — eddig 39 ilyen kötet jelent meg —, népszámlálási kötetek — az 1949 és 1990 között tartott 5 népszámlálás anyagát összesen 150 kötetben tették közzé, népesedésstatisztikai elemző kiadványok) mellett publikált demográfiai tudományos műveket is. A Népeségtudományi Kutató Intézet saját kiadványait önálló kötet sorozatban adja ki (eddig 156 ilyen kiadvány jelent meg).

A demográfiai tárgyú publikációk számának időbeli alakulása jól tükrözi a demográfia iránti érdeklődés fokozódását. Míg a II. világháborútól az 1970-es évek végéig terjedő időszakban Magyarországon összesen mintegy 1040 demográfiai tárgyú könyv, kiadvány, illetve folyóiratcikk jelent meg, az 1980-tól 1994 végéig terjedő másfél évtizedben 3110 darab látott napvilágot. 1980 és 1994 között mintegy 1115 könyv és kiadvány, közel 2000 folyóiratcikk jelent meg (3. tábla).

Érdekes képet mutat az egyes demográfiai témák iránti érdeklődés időbeli változása, ha a szűkebb értelemben vett demográfiai alappolyamatokkal foglalkozó magyar szakirodalmat nézzük. 1980 előtt nagyobb érdeklődés mutatkozott a termékenység iránt, mint azt követően. Változatlan maradt a házasság-család témája iránti érdeklődés, a halandósággal foglalkozó publikációké is visszaesett, annak ellenére, hogy a kérdés fontossága fokozódott. Változatlanul ritka maradt a vándorlásokkal kapcsolatos publikálás. Az általános demográfia szintén kevesebb szerzőt érdekelt. Nőt viszont a gazdaságdemográfia, a szociálpolitika és az egészségi állapot-morbiditás iránti érdeklődés (4—8. tábla).

A demográfiai kutatások eredményeinek egy része az elmúlt években az egyetemi tanszékeken tankönyvek formájában is megjelent. A szegedi JATE-en 1992-ben egyetemi jegyzet jelent meg "Bevezetés a demográfiába"

² Részen *Klinger András* e számban megjelent tanulmányának felhasználásával.

címmel, a pécsi JPTE-en kiadás alatt áll a legújabb demográfia tankönyv "Népesség és népesedés" címmel. Még mindig probléma azonban az 1964-ben megjelent "Bevezetés a demográfiába" című átfogó munkához hasonló kézikönyv hiánya.

Az információk hézagossága miatt nehéz megállapítani a hazai demográfusok külföldi publikációinak alakulását. A kutatóhelyek által beküldött helyzetlemzésekhez csatolt egyéni publikálási jegyzékek alapján becslésszerűen arra lehet következtetni, hogy 1980—1994 között a publikációknak körülbelül egyharmada-kétötöde külföldön jelent meg, illetve nemzetközi konferencián hangozott el előadás formájában.

III. A DEMOGRÁFIA HATÁSA A HAZAI INTÉZMÉNYEK FORMÁLÁSÁBAN

A demográfiai kutatások nem öncélúan folynak, hanem az a rendeltetésük, hogy a — tágabb értelemben vett — magyar népesedési helyzet megismerését, problémáinak feltárását szolgálják, segítséget nyújtsanak a felismert nehézségek leküzdésében, a népesedési helyzet javításában.

A demográfiai kutatások eredményei az elmúlt években rendszeresen hasznosultak a népesedési helyzet javítását célzó, kormányzati szintű népesedéspolitikai programokban (1984, 1994), a népesedési helyzetet közvetlenül érintő törvények előkészítésében (például az 1992. évi magzatvédelmi törvény), továbbá a népesedési helyzettel kapcsolatos egyéb kormányzati munkában.

Így többek között demográfusok is részt vettek a távlati népesedéspolitika alapelveiről szóló 1994. évi Kormány határozat előkészítésében és szövegeinek kialakításában. A demográfusok részt vettek az abortuszkérdés megvitatásában és szerepük volt abban, hogy az 1992-es magzatvédelmi törvény elfogadásakor a kevésbé szigorú törvényjavaslat kapott támogatást. A demográfia eredményei felhasználásra kerültek az 1994. évi kairói Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferenciára készített magyar kormányálláspont kidolgozásában, illetve a magyar kormánydelegációnak demográfus tagjai is voltak.

Ahhoz, hogy a demográfiai kutatások eredményei szélesebb körben is ismertté váljanak, hogy a népesség, a népesedés ügye valóban állampolgári ügyé válgék, még sok tennivaló van. Így mindenekelőtt a demográfiai ismeretek szélesebb körű és hatékonyabb terjesztésében, a rokontudományokkal való együttműködés szorosabbá tételében, valamint abban, hogy az állami döntéshozatalban a népesedési szempontok jobban érvényesüljenek, fontos és megoldásra váró feladatok vannak.

Tárgyszavak:

Tudomány, demográfiai kutatás

*I. A kiadások alakulása (ezer Ft-ban) és megoszlása (%-ban)
a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben 1988–1994
Sums of the costs (thousand HUF) and their distribution (%)
in the Demographic Research Institute of the
Hungarian Central Statistical Office, 1988–1994*

Év	Összesen	Központi költségvetés	MTA	Egyéb pénzeszközök			
1988	17.693	8.318	47,0	336	1,9	9.039	51,1
1989	19.930	10.726	53,8	355	1,8	8.849	44,4
1990	23.494	13.160	56,0	437	1,9	9.897	42,1
1991	30.138	16.739	55,5	497	1,7	12.902	42,8
1992	23.214	18.833	81,1	571	2,5	3.810	16,4
1993	26.299	19.735	75,0	489	1,9	6.075	23,1
1994	23.144	16.013	69,2	658	2,8	6.473	28,0

*2. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet létszámadatai, 1988–1994
Staff data of the Demographic Research Institute of the HCSO, 1988–1994*

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Kutatók	25	23	14	11	11	10	10
Nyugdíjasok	2	2	2	2	2	1	1
Összesen	27	25	16	13	13	11	11
Nem kutatók	17	15	16	12	10	7	7
Nyugdíjasok	2	2	2	2	2	3	2
Összesen	19	17	18	14	12	10	9
Mindösszesen	46	42	34	27	25	21	20

3. Demográfiai témák megjelenési helye szerint 1945—1994
 Demographic themes by the place of publication 1945—1994

	1945—79 összesen	1980—84	1985—89	1990—94	1980—94 összesen	Mindösszesen
Könyv	243	224	403	379	1006	1249
KSH NKI kiadvány ¹	47	35	42	32	109	156
Folyóiratok						
Demográfia ²	591	83	57	98	238	829
Statisztikai Szemle	159	33	47	87	167	326
Egyéb ³		338	725	527	1590	1590
Összesen	1040	713	1274	1123	3110	4150

¹1963—

²1958—

³1980—

A 3.—8. tábla a KSH Könyvtár- és Dokumentációs Szolgálat és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Könyvtára munkatársai által végzett feldolgozás alapján készült.

4. *Demográfiai témák az 1945 és 1994 között Magyarországon megjelent könyvekben*
Demographic themes in the books published in Hungary from 1945 through 1994

Téma	1945–79 összesen	1980–84	1985–89	1990–94	1980–94 összesen	Mindösszesen
1. Népesedélmélet, demográfiai kutatás, történeti demográfia, humángenetika, biodemográfia	41	9	34	28	71	112
2. Népmozgalom, népesedés, népességszám, népesedés-politika	33	23	20	24	67	100
3. Népesedésstatisztika, népszámlálás, mikrocenzus, népességnyilvántartás, népességelőrejelzés	23	19	24	35	78	101
4. Termékenység, születésszabályozás, abortusz	13	16	19	9	44	57
5. Házasságkötés, válás, család, háztartás	6	20	21	13	54	60
6. Halandóság, halálozás	19	28	22	5	55	74
7. Egészségügy, morbiditás, baleset	34	37	77	67	181	215
8. Szociálpolitika, gyermekintézmények, társadalmi	10	35	122	54	211	221
9. Gazdasádemográfia, emberi erőforrás, gazdasági aktivitás, foglalkoztatottság, foglalkoztatáspolitikai, (munkaerőmobilitás)	35	21	38	61	120	155
10. Vándorlás (hazai, nemzetközi, ingázás)	5	1	2	11	14	19
11. Etnikum	5	7	5	41	53	58
12. Településdemográfia, településpolitika, urbanizáció	19	8	19	31	58	77
Összesen	243	224	403	379	1006	1249

5. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet kiadványsorozataiban
 megjelent tanulmányok témái, 1963-1994
 Subjects published in the publication series of the
 Demographic Research Institute of the HCSO, 1963—1994

Téma	1963—79 összesen	1980—84	1985—89	1990—94	1980—94 összesen	Mindösszesen
1. Általános demográfiai kutatások, népesedélméletek	5	5	3	2	10	15
2. Területi demográfia	4	1	2	—	3	7
3. Népeségnagyság és változása	6	9	14	10	33	39
4. Strukturális demográfia	7	—	2	2	4	11
5. Családdemográfia	3	2	—	1	3	6
6. Termékenység	3	1	—	—	1	4
7. Halandóság	1	1	—	—	1	2
8. Vándorlások	1	—	—	2	2	3
9. Reprodukció	0	—	—	—	0	0
10. Demográfiai és gazdasági-társadalmi kölcsönhatások	4	5	4	2	11	15
11. Népesedéspolitika	4	7	11	7	25	29
12. Demográfiai kutatási és elemzési módszerek	1	2	3	1	6	7
13. Egyéb, interdiszciplináris témák	8	2	3	5	10	18
Összesen	47	35	42	32	109	156

6. *Demográfiai témák a hazai folyóiratokban 1980 és 1994 között⁴*
Demographic topics in Hungarian journals from 1980 through 1994

Téma	1980—84	1985—89	1990—94	Összesen
1. Népesedélmélet, demográfiai kutatás, történeti demográfia, humán-genetika, biodemográfia	10	19	14	43
2. Népmozgalom, népesedés, népességszám, népesedéspolitika	11	26	15	52
3. Népesedésstatisztika, népszámlálás, mikrocenzus, népességnyilvántartás, népességelőrejelzés	5	5	17	27
4. Termékenység, születésszabályozás, abortusz	16	30	21	67
5. Házasságkötés, válás, család, háztartás	18	57	35	110
6. Halandóság, halálozás	22	25	14	61
7. Egészségügy, morbiditás, baleset	107	206	130	443
8. Szociálpolitika, gyermekintézmények, társadalmi juttatás	51	135	99	285
9. Gazdasádemográfia, emberi erőforrás, gazdasági aktivitás, foglalkoztatottság, foglalkoztatáspolitikai, (munkaerőmobilitás)	26	94	62	182
10. Vándorlás (hazai, nemzetközi, ingázás)	15	21	31	67
11. Etnikum	16	62	69	147
12. Településdemográfia, településpolitika, urbanizáció	41	45	20	106
Összesen	338	725	527	1590

⁴A Demográfia és a Statisztikai Szemle kivételével.

7. Demográfiai témák a Statisztikai Szemle című folyóiratban 1945 és 1994 között
 Demographic themes in the journal entitled Statisztikai Szemle (Statistical Review)
 from 1945 through 1994

Téma	1945—79 összesen	1980—84	1985—89	1990—94	1980—94 összesen	Mindössz- szesen
1. Népesedésmélelet, demográfiai kutatás, történeti demográfia, humánngenetika, biodemográfia	6	5	1	5	11	17
2. Népmozgalom, népesedés, népességszám, népesedéspolitika	26	7	9	8	24	50
3. Népesedésstatistika, népszámlálás, mikrocenzus, népességnyilvántartás, népességelőrejelzés	33	10	15	16	41	74
4. Termékenység, születésszabályozás, abortusz	8	1	2	7	10	18
5. Házasságkötés, válás, család, háztartás	5	1	3	9	13	18
6. Halandóság, halálozás	21	—	3	7	10	31
7. Egészségügy, morbiditás, baleset	24	3	4	6	13	37
8. Szociálpolitika, gyermekintézmények, társadalmi juttatás	3	—	—	—	0	3
9. Gazdasádemográfia, emberi erőforrás, gazdasági aktivitás, foglalkoztatottság, foglalkoztatáspolitikai, (munkaerőmobilitás)	11	1	6	8	15	26
10. Vándorlás (hazai, nemzetközi, ingázás)	4	2	1	4	7	11
11. Etnikum	1	2	—	4	6	7
12. Településdemográfia, településpolitika, urbanizáció	17	1	3	13	17	34
Összesen	159	33	47	87	167	326

8. *A Demográfia című folyóiratban megjelent cikkek témái, 1958–1994*
Topics published in the journal entitled Demográfia (Demography), 1958–1994

Téma	1958-79 összesen	1980-84	1985-59	1990-94	1980-94 összesen	Mindösszesen
1. Általános demográfia és népesedésméletek	47	7	4	4	15	62
2. Területi demográfia	36	7	2	0	9	45
3. Népességnagyság és változása	52	3	8	12	23	75
4. Strukturális demográfia	25	6	0	9	15	40
5. Családdemográfia	40	8	7	13	28	68
6. Termékenység	121	18	4	12	34	155
7. Halandóság	47	5	5	6	16	63
8. Vándorlások	11	3	3	1	7	18
9. Reprodukció	14	2	1	—	3	17
10. Demográfiai és gazdasági-társadalmi kölcsönhatások	74	14	9	20	43	117
11. Népesedéspolitikai	40	3	8	11	22	62
12. Demográfiai kutatási és elemzési módszerek	16	3	1	3	7	23
13. Demográfiai források	44	1	1	0	2	46
14. Egyéb témák	24	3	4	7	14	38
Összesen	591	83	57	98	238	829

NÉHÁNY GONDOLAT A MAGYARORSZÁGI DEMOGRÁFIAI KUTATÁSOK JÖVŐJÉRŐL¹

HABLICSEK LÁSZLÓ

1. Bevezetés

A magyarországi demográfiai kutatások jövőbeni alakulásáról egy biztos kép felvázolása egyrészt meglehetősen egyszerűnek tűnik, más oldalról viszont igen bonyolult is lehet. Egyrészt kiindulhatunk a jelenlegi helyzetből, a folyó kutatási programokból, a működő intézményekből, az ismert kutatói állományból. Mindez rövidebb távra konkrét kutatási témákban, adatgyűjtésekben, publikációkban testet öltő jövő felvázolását lehetővé teszi. Másrészt viszont érzékeljük a gyorsan változó körülményeket, kezdve a gazdasági és a társadalmi átmenetből fakadó kihívásokkal, folytatva a rendelkezésre álló információk valóságos expanziójával, figyelembe véve a kutatási eszközöknek a számítástechnika generálta "forradalmát". Ezeket tekintve jelentősnek érezzük a jövőbeni bizonytalanságokat a tudományág számára nemcsak hosszabb távon, hanem akár a következő öt évre szólóan is.

A demográfiai tudomány jelentős hagyományokkal rendelkezik Magyarországon. A statisztikai adatok szisztematikus előállítására és széles körű publikálására egyrészt visszatérően alapot adott a színvonalas kutatások folytatásához, másrészt lehetőséget is nyújtott arra, hogy a magyarországi adatokra támaszkodva új módszereket, eljárásokat, elemzési technikákat dolgozzunk ki, illetve alkalmazzunk, jelentős tartalmi és módszertani eredmények szülessenek, előkelő helyet vívjunk ki a nemzetközi demográfiában.

Szógen volt az elmúlt 30 évben Európában, hogy Magyarországon minden adat elérhető, amit a demográfiai kutatás megkíván. Ez mindenekelőtt a szűkebb értelemben vett népesedésszisztematikai tényanyagra vonatkozott, amely jellegénél fogva teljesen konform volt a nyugati országok adataival. Erre a bázisra épült a klasszikus demográfia gyors tempóban fejlődő módszereit és "önmagát magyarázó" elemzési technikáját alkalmazva a magyar demográfiai kutatás. Ezen az alapon nemcsak nemzetközi, hanem jelentős hazai ismertségre és elismertségre is szert tett a tudományág. Az 1970-es évek elején általános vélemény volt Magyarországon, hogy "a mi demográfusaink mindent tudnak a népességről" és ez a közvélekedés nagymértékben hozzájárult a demográfiai szempontból releváns politikák

¹ A Francia Nemzeti Demográfiai Kutató Intézet (INED) megalakulásának 50. évfordulója alkalmából rendezett konferencián (Párizs, 1995. október 25–27.) tartott előadás magyar nyelvű változata.

fejlődéséhez és a jól ismert, széles körű családtámogatási és gyermekgondozási rendszer kifejlesztéséhez is.

A demográfiai alap kutatások döntő része a magyarországi Központi Statisztikai Hivatalban folyt a múltban. A kutatásoknak ez az intézményi koncentrációja, amely követte a múlt század végének és a XX. század első felének hagyományait, vezetett el a statisztikai megfigyelés, a kutatások és a demográfiai tudományos tevékenység alapvető intézményeinek kialakulásához. Ennek az intézmény-struktúrának a legfontosabb elemei ma: a KSH Népszámlálási és Lakossági Adatgyűjtési Főosztálya, a KSII Népesedési- és Egészségügyi Statisztikai Főosztálya, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága. Az alap-demográfiai jelenségeket érintő kutatások gyakorlatilag ezen intézmények égisze alatt folytak az elmúlt ötven évben. Ezek mellett és ezeket általában kiegészítve folytak a demográfiai, demográfiai jellegű kutatások az egyetemeken, illetve egyéb kutatóhelyeken.

2. A változó helyzet 1990—1995 között

Az elmúlt öt év jellemezhető azzal, hogy fennmaradt és hagyományait követve működött a megelőző 30—40 évben kialakult intézményi, szellemi, információs potenciál, ami a demográfiai kutatások számára végeredményben kedvezőnek tekinthető. Ugyanakkor említésre méltó változásokat is megfigyelhettünk. Ezeknek a változásoknak néhány eleme a következő;

- A gazdasági és a társadalmi átmenettel összefüggésben a társadalomtudományok valamennyi területén nagyon részletes információkra és több tudományterületet felölelő komplexebb kutatásokra szóló igények jelentek meg. Az átmenettel összefüggő kihívások következtében elsősorban a szociológiai, a közgazdasági, a munkatudományi és a közvéleményt érintő kutatások területén megfigyelhetővé vált a demográfiai faktorok növekvő súlyú vizsgálata. A társadalmi adatfelvételek az utóbbi időszakban már nemcsak úgymond reprezentatívak kor és nem szerint, hanem fokozatosan magától értetődővé vált az is, hogy az elemzésekben is alkalmazzák az alap-demográfiai elveket és módszereket. Ily módon azt láthattuk, hogy a demográfiai típusú információk és elemzések populáritása emelkedő tendenciát mutat, s a demográfiai elvek és módszerek alkalmazói jelentős sikereket könyvelhetnek el. Ez azonban azzal a következménnyel is járt, hogy a demográfiai jelenségek és a népesedési helyzet klasszikus leírásai elkezdtek veszíteni korábbi szerepükből.
- Megjelent és igen gyorsan polgárjogot nyert a kutatásban a személyre szóló számítástechnika. Azzal, hogy lehetővé vált viszonylag nagy tömegű információ tárolása, gyors feldolgozása, a kutatási részeredmények és a minőségi végtermék előállítás egyetlen asztali konfigurációval, amely újabban már kiegészül a nagyobb adatbázisok PC-s lekérdezésével, és általában a számítógépes hálózatok végtelen lehetőségeinek

kihasználásával, a kutatási eszközök radikális változásokon mentek keresztül. Ezek az új eszközök az utóbbi öt évben nemcsak a kutatásokban váltak hallatlanul fontossá, hanem az intézmények mindennapi életében is nélkülözhetetlenek.

A kutatások szempontjából ezen változások közül is kiemeljük azt, hogy az új eszközök az *eseti szintű adatbázisok* kezelésének, feldolgozásának lehetőségével a demográfiában is új elemzési "helyzetet" alakítanak ki. Az adatfelvételek, akár egy mikrocenzus, sőt egy egész népszámlálás teljes adatbázisának felhasználása a kutatási eredmények többszörösét szolgáltatathatják, mint a szokásos, számban és információtartalomban is korlátozott statisztikai táblázatok. Ez egy olyan helyzethez vezet el, amelyben a figyelem legelőször is arra irányul, hogy létrejöjjenek a kutatások többcélú információs adatbázisai. Minden intézmény törekszik arra, hogy létrehozza saját adatbázisait. Kialakul az adatgyűjtés decentralizációja és az adatbázisok piaca is. Ennek egyik következménye, hogy a statisztikai tevékenység is megváltozik: az információk kizárólagos nyújtásától az információk egy részének összegyűjtésére és publikálására "korlátozódik".

- A népességgel összefüggő részletes statisztikai információk összegyűjtése és közzététele hosszú hagyományra tekint vissza Magyarországon, és ez az elmúlt 40 évben sem változott. A statisztikai adatok "termelését" az adatszolgáltatási kötelezettség, a teljeskörűség jellemezte, reprezentatív adatfelvételekre kiegészítő jelleggel, speciális kérdések megválaszolása céljából került sor. Az elmúlt öt évben a statisztikai megfigyelés is bonyolultabbá, nehezebbé vált, részben az adatszolgáltatási hajlandóság változása (csökkenése), részben az adatszolgáltatási kötelezettség szűkítése, s az adatszolgáltatatók fokozott védelme miatt is. Az összeszámláláshoz szokott statisztikusok számára új feladatként jelentkezett a nem teljes körű adatfelvételekből a statisztikai adatok *becslése*. Itt nemcsak az adatfelvételeken alapuló információk problémáit kell megemlíteni, tehát azt, hogyan képezzünk statisztikai adatot reprezentatív adatfelvételtől, hanem az adatfelvételek harmonizációjának problémáját is, hiszen gyakorta előfordul, hogy a különböző adatfelvételek ugyanazokat a kérdéseket teszik fel, de eredményeik lényegesen eltérnek. Ezért az információ képzés mellett a mostani időszakban az adatfelvételi módszerek, a definíciók egységesítése, az európai standardok alkalmazása is igen lényeges tevékenységi kört jelent, ami — miközben új kutatási témákat is kiemel — általában véve *korlátozza* a hagyományos kutatási területekre jutó kapacitásokat a demográfiai kutatások területén is.
- Új jelenségek módosították a kutatások fókuszait az elmúlt időszakban. Igen lényegesek a gazdasági aktivitásban és inaktivitásban, a munkanélküliségben történt változások. Nagyon jelentős változás volt a jövedelmek radikális differenciálódása és a szegénység megjelenése. A gazdasági átmenet és a privatizáció következtében a vállalatok, vállalkozások, vállalkozók száma a korábbinak többszörösére növekedett. Új időszak

kezdődött a nemzetközi vándorlás területén is. Mindez azt jelentette, hogy a kutatások számára nemcsak új népességcsoportok alapstatisztikái (tehát létszámuk, nemek és kor szerinti megoszlásuk) váltak szükségessé, hanem a csoportok magatartásának komplexebb leírása is. Új adatfelvételek, mint a munkaerőfelvétel, a háztartási jövedelmi és fogyasztási felvétel, új időmérleg vizsgálatok stb. jöttek létre. Lépések történtek annak érdekében, hogy az adatfelvételekben lehetőleg egységes demográfiai szemlélet érvényesüljön (tehát ugyanazokat a demográfiai kérdéseket kérdezzék valamennyi társadalmi adatfelvételben).

- Az új jelenségek vizsgálata mellett meg kellett őriznünk a kutatási tevékenységet a demográfia tradicionális területein is és folytatni a kutatásokat Magyarország jól ismert demográfiai problémáira vonatkozóan. Hangsúlyozni kell mindenekelőtt a halandóság és az egészségi állapot területén folyó kutatási tevékenység szükségességét, hiszen közismert a magyarországi mortalitás egyedülálló alakulása (stagnálás, illetve növekedés az utóbbi 30 évben), az alacsony élettartam, amely egyébként ellentétben áll az ország jelentős modernizálódásával az utóbbi időszakban. Természetesen a kutatásokban hagyományosan nagy figyelmet kellett fordítani az alacsony termékenységre, a családdal, háztartásokkal, életkörülményekkel összefüggő kérdésekre, és természetesen a népesség öregedésére. A népesség csökkenése, amely 15 évvel ezelőtt kezdődött, szintén állandó és "populáris" tárgya volt a kutatásoknak az utóbbi öt évben. Mint a népességfejlődés általános kerete, az első és a második demográfiai átmenet is vizsgálendő volt. Ebből is kiemelendő a második demográfiai átmenet, amely egyelőre úgy tűnik, hogy az alacsony reprodukció és a magas halandóság vegyülete lesz Magyarországon és általában a kelet-európai régióban.
- A kutatási tevékenység minden területén előtérbe kellett állítani a demográfiai jellegű folyamatok differenciáltságát. A demográfiai átmenetek Magyarországon minden időben nagyon differenciált változásokat mutattak, amelyben az átlagok számos vonatkozásban többé-kevésbé egy "szokásos" európai fejlődést mutattak, ugyanakkor ezen átlagok körül mindig nagyok voltak a szóródások, a nagy népességcsoportok között nagyon jelentős differenciákat lehetett megfigyelni. Ezeknek a differenciáknak a kiterjedése és ezzel összefüggésben a differenciális demográfiai magatartás vizsgálatának szükségessége növekedett az utóbbi években.
A halandóság erre jó példa, hiszen az élettartamban megnyilvánuló különbségekre Magyarországon a tíz év a jellemző. Tízéves különbségeket figyelhetünk meg a férfiak és a nők életkilátásaiban, a házas és nem házas népesség között, a keleti országrész falvainak lakosai és a nyugati országrész városainak lakosai között, a magas és az alacsony iskolai végzettségű emberek között stb.
- A tradicionális demográfiai problémák, az új jelenségek, a differenciáltság meg kellett, hogy jelenjen azokban a kutatásokban is, amelyek a

népesség jövőbeni perspektíváival foglalkoznak. Sokkal komplexebb demográfiai előreszámításokat kell készíteni, olyanokat, mint részletes család és háztartás előreszámítások, az iskolai végzettség, a szakképzettség előrebecslései, a gazdasági aktivitás (tehát a különböző aktivitási, inaktivitási csoportokba tartozó népesség száma és megoszlása) előrebecslése, nem is szólva ezek kombinációjáról, regionális kiterjesztéséről, s mindezekben túlmutatóan az ezeken alapuló legkülönbözőbb hatásvizsgálatokról.

- A politikai változások után a statisztikai és a kutató munka függetlensége nemcsak tradíciókon alapszik, hanem törvények is garantálják azt. Ugyanakkor az ország jelenlegi gazdasági helyzetében növekszik a szakadékok a kutatási követelmények és a rendelkezésre álló költségvetési források között. Ebből adódóan az "önkormányzatiság" elve a kutatások területén össze kellett, hogy kapcsolódjon az "önmenedzseléssel". Kialakult a kutatások egyéni pályázatokon alapuló finanszírozása. Ez együttjárt az alap kutatások bizonyos térvesztésével és az alkalmazott kutatások bizonyos előretörésével. Különösen a társadalmi és a gazdasági átalakulás nagy komplex problémái, mint az államháztartás reformja, a jóléti rendszer és alrendszerének reformjai vetették fel a demográfusok fokozottabb részvételének igényét a hosszú távra szóló döntések szakmai megalapozásában. Az olyan parlamenti-kormányzati döntések azonban, mint például a családtámogatási és gyermekgondozási rendszer átalakítása, így többek között a jövedelmi plafonok alkalmazása, egyes korábbi intézmények (például a gyermekgondozási díj) megszüntetése jelentős dilemmák elé is állítják a demográfusokat. Az ilyen jellegű beavatkozások szakmailag nem jól indokolhatók, következményeik nehezen felmérhetők.

Összegezve, az utóbbi öt évben véleményünk szerint a demográfiai kutatások egy újabb időszakának kellett elkezdődnie Magyarországon. Ez az adatbázisok fejlesztésével és használatával, a számítástechnika és a hálózati lehetőségek kiaknázásával egyik oldalról; a differenciált demográfiai magatartás és az új jelenségek tanulmányozásával, a demográfiai elvek és módszerek széles körű alkalmazásával másik oldalról; végezetül a finanszírozási rendszer átalakulásával, az alkalmazott demográfiai kutatások és ezek között a "politika közeli" elemzések bizonyos térnyerésével és azzal a növekvő dilemmával, hogyan kapcsolható mindez össze az alap kutatásokkal és a tudományág általános fejlődésével.

3. Kutatóintézeti stratégia, fejlesztési koncepció

Ha sorra vesszük a magyar demográfia palettáján működő intézményeket, akkor kétségtelen, hogy a jövő szempontjából a legizgalmasabb kérdés az, hogy mire vállalkozhat a Népességtudományi Kutató Intézet, amely alapszabálya szerint a demográfiai kutatások bázisintézménye. Mint "főhivatású"

kutató intézetnek nemcsak a népesedési helyzet leírása a feladata, ezt a demográfiai adatokat termelő statisztikai hivatali partner-főosztályokkal együtt elvégzi. Ezen túlmenően a kutatóintézetnek a demográfia meghatározó területein és problémáiban szakmai válaszokat is meg kell fogalmaznia, valamint integratív funkciót is betöltenie. Ezt nem könnyíti meg a magyarországi kutatásfinanszírozás, amely az utóbbi időben, legutóbb már akadémiai szinten is az egyéni kutatást helyezte előtérbe a többágú, diszciplináris célú fejlesztési projektek támogatása helyett.

3.1. Intézeti szintű kutatási tevékenység

Abból indulunk ki, hogy az egyéni kutatási tevékenység mellett a kutatóintézetnek rendelkeznie kell intézeti szintű kutatási-fejlesztési programmal. Kiindulhatunk abból, hogy melyek a demográfiai legfontosabb tradicionális vizsgálati területei. Így felépíthetünk egy olyan programot, amelyben termékenység- és halandóságkutatás, a családdemográfia, a vándorlások mellett a népesség strukturális jellemzői, a történeti és a modern népességfejlődés kutatása szerepelnek főbb témákként. Konkretizálhatjuk ezeket a hagyományos területeket a legaktuálisabb folyamatok és jellemzők szerint: az alacsony termékenység és a magas halandóság vizsgálata, a népesség öregedésének kutatása, a népességsökkenés elemzése, második demográfiai átmenet stb. Kiemelhetjük azoknak az új jelenségeknek a kutatását, amelyek az utóbbi időben kerültek reflektorfénybe, mint a gazdasági aktivitás és a demográfiai jellemzők változása közötti összefüggések, a jövedelem-differenciálódás népességi következményei stb.

Mégis az tűnik célszerűnek, hogy ehelyütt egy általánosabb koncepcionális keretben gondolkodva olyan alapfeladatokat vegyünk sorra, amelyek sok szempontból átfogják az említett konkrétabb tématerületeket, keretet adnak, illetve nélkülözhetetlen elemei valamennyi kutatási projektnek, megvalósításuk részben megteremti annak feltételét, hogy a magyarországi kutatóintézet egyike legyen az eredményesen működő hasonló európai intézeteknek.

Három ilyen átfogó jellegű intézeti szintű kutatási-fejlesztési keretprogramot emelünk ki.

a) A demográfiai magatartás változása a gazdasági átmenettel és a jóléti rendszer átalakulásával összefüggésben, különös tekintettel a családpolitikára

Ez a kutatási-fejlesztési program a magyarországi népességpolitika tudományos megalapozását szolgáló korábbi programok korszerűsített változata lenne. Célja a demográfiai magatartás leírása, a változások nyomon követése, a differenciák feltárása, a magatartást befolyásoló tényezők vizsgálata az egyéni-családi életciklus különböző szakaszaiban. A demográfiai meghatározottságok mellett különös figyelmet fordítana egyrészt az anyagi jólét alakulására, másrészt a magatartás kulturális és tudati tényező-

ire. Vizsgálná a jóléti rendszer szolgáltatásainak igénybevételét, különös tekintettel a családtámogatásra és a gyermeknevelés támogatására, feltárná a családpolitikával szemben támasztott igényeket, mérné az egyének-családok demográfiai-családpolitikai ismeretszintjét, tájékozódna az egyének-családok népesedéssel összefüggő terveiről, különös tekintettel a családalapításra, a gyermekvállalásra és -nevelésre.

Kiemeljük azt, hogy ennek a kutatási-fejlesztési programnak népesedéspolitikai-családpolitikai vetületei, irányultságai is vannak. Egyrészt a népesedéspolitika még létező fogalom Magyarországon, bár kétségtelen, hogy a múltban jórészt azonosult egyfajta gyermekszám-ösztönző politikával. Az újabb kísérletek pedig, amelyek egy ennél szélesebb népesedéspolitikát, a népesedés szempontjából releváns politikáknak valamiféle integrációját célozták meg, nyilatkozatszinten maradtak és nem jártak együtt semmilyen intézményesült forma kialakulásával. Ezért is hangsúlyos a családpolitika szerepe.

A széles tematikán belül számtalan igen fontos kutatási projekt folyik, illetve indítható el, mégis két elemet kiemelendőnek tartunk. Az egyik az, hogy szükség van egy magyarországi demográfiai panelfelvételre, amelynek fókuszában a család áll. Ez egy állandó és változó blokkokból összeállított, évenként megismételt adatfelvételt jelent. Ez nem feltétlenül jelent új adatfelvételt, hiszen jelenleg már negyedik hullámánál tart a Magyar Háztartás Panel felvétel, lehetséges, hogy legcélszerűbben ehhez kell kapcsolódní és összekötní azt speciális demográfiai blokkok lekérdezésével és az adatok elemzésével.

A program egy másik állandó eleme lehetne, Magyarország demográfiai helyzetében különös aktualitással egy évente megjelenő "fehér könyv" a demográfiai helyzet alakulásáról, a családpolitikáról, alapozva egyrészt a folyamatos statisztikára, annak szakmai elemzésére, másrészt a népesedési és családpolitikai adatfelvétel eredményeire, valamint más információkra és kutatásokra.

b) Népeségelőreszámítások, társadalmi-demográfiai előrebecslések

Ez a kutatási-fejlesztési program adná a Népeségtudományi Kutató Intézet egyik alapszabály szerinti feladatának, az előreszámítási tevékenységnek a keretét. Ennek szűkebb célja, hogy az államigazgatás, a tervezés és más felhasználási területek számára rendszeresen készüljenek megbízható és részletes népeségelőreszámítások és más, demográfiai jellegű előrebecslések, elsősorban család- és háztartás-előreszámítások, iskolázási-iskolázottsági projekciók és gazdasági aktivitási-inaktivitási előrebecslések.

A hazai és a nemzetközi tapasztalatok is azt mutatják azonban, hogy ideje túllépni a hagyományos előreszámítási tevékenységen és hozzáfogni a *demográfiai jövőkutatás* fejlesztéséhez. Ennek számos eleme van, kezdve a hagyományos előreszámítások módszertanának állandó fejlesztésétől, a hipotézisek jobb megalapozásától, az előreszámítások rendszerének és

adatbázisának létrehozásán át, a komplexebb demográfiai előrebecslések létrehozásáig.

A *demográfiai jövőkutatás* fejlesztése a program kulcsszava. Ez abban különbözik a hagyományos előreszámítási tevékenységtől, hogy a demográfiai (jellegű) folyamatok elemzése során a jövőre vonatkozó következtetéseket, hipotéziseket, forгатókönyveket állít fel, vizsgálja a demográfiai (jellegű) folyamatokra ható tényezőket, az összefüggéseket és következményeket. Lényegében a kutatási tevékenység jövőorientált kibővítését jelenti.

Természetesen reménytelen vállalkozás lenne egyetlen teljesen részletes demográfiai jövőkép előállítására az előreszámítások hagyományos számszerűségében, a jövőkutatás azért is hasznos lehet a demográfiában, hogy bizonyos pontokon "megtörje" a túlságosan is számszerű hagyományos módszerek egyeduralmát.

A demográfiai jövőkutatás és a hagyományos előreszámítási tevékenység metszetében képzeljük el a *demográfiai előreszámítások rendszerét*. Ez azt célozza meg, hogy két évente kerüljenek kidolgozásra, illetve aktualizálásra a demográfiai alapelőreszámítások. Első megközelítésben tartalmazná országos és területi népességelőreszámítást, a családok és háztartások előreszámítását, az iskolázás-iskolai végzettség és gazdasági aktivitás-inaktivitás demográfiai jellegű előrebecslését, állandóan korszerűsödő módszerekkel, aktualizált hipotézisekkel, részben a felhasználói igényeknek megfelelő kidolgozottsági fokkal.

Az alapelőreszámítások kidolgozása mellett összekapcsolt előrebecslések készítése, hosszú távú scenáriók közreadása, speciális témájú projekciók, modellszámítások végzése is része lehet a programnak.

c) *A demográfiai kutatási információs bázis és módszertan fejlesztése*

Ez szintén olyan kutatóintézeti program keret, amely átfogó jellegű és érinti valamennyi kutatási témát. Célja a kutatások információigényének szisztematikus kielégítése, a kutatási módszertan fejlesztése, a témakialakítás, az adatfeldolgozás, az elemző módszerek, az elemzési, publikációs és dokumentációs standardok kialakítása.

Miután a Népeségstudományi Kutató Intézet a Központi Statisztikai Hivatal felügyelete alatt működik, ez a fejlesztési program kapcsolódik a Hivatalban folyó informatikai fejlesztéshez is, ugyanakkor a kutatóintézet jellegéből adódóan önálló fejlesztéseket is feltételez és speciális rendszerek kialakítását is igényli.

A *demográfiai kutatás-informatikai rendszer* fejlesztése címszó alatt lehet összefoglalni a kutatóintézet informatikai fejlesztésének programját a rendszer és az eszközök oldaláról. Ez általánosságban a hatékony intézeti számítástechnikai eszközöknek és a hálózati lehetőségek kihasználásának a kombinációja. Az elsődleges hálózati kapcsolat adott, ez a Hivatal hálózati rendszere, ugyanakkor mind fogadó, mind küldő oldalról kapcsolódni kell más országos intézményekhez, illetve komputerhálózatokhoz is (Internet, Compuserve), az államigazgatási levelező rendszerhez, az E-Mail rendszer-

hez. Külön feladat a nemzetközi adatok és az elektronikus szakirodalom elérhetőségének biztosítása, ami a kutatás igen lényeges feltételét jelenti.

Célul kell kitűzni, hogy a kutatóintézet folyamatosan bővülő *demográfiai kutatási információs bázist és adatbankot* hozzon létre és működtessen, amelynek az a célja, hogy megteremtse és folyamatosan fejlessze a kutatások információs háttérét. Ez egy vagy több metaadatbázis formájában valósítható meg. Jellege szerint tartalmazhatja a folyamatos statisztikai adatokat, a népszámlálások, mikrocenzusok, egyedi felvételek állományait, a hazai, KSH-n kívüli demográfiai kutatási vonatkozású felvételek, feldolgozások állományait, előszámítási adatbankot, nemzetközi demográfiai, demográfiai vonatkozású adatállományokat, írott és elektronikus úton terjesztett publikációkat, azok feldolgozásait, demográfiai és statisztikai elemző módszereket, szoftvereket, nomenklatúrákat, jegyzékeket, listákat, a kutatómunka, az ügyintézés, a kapcsolatok dokumentációit stb.

3.2. *Publikációs és ismeretterjesztő tevékenység*

A kutatási produktumoknak, eredményeknek, tevékenységnek, általában a belföldi és a nemzetközi demográfiai tudományról szóló információknak rendszeres, nívós, széles körű terjesztése, az ismeretterjesztő-oktató tevékenység fejlesztése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy egy kutatóintézet és általában a demográfiai kutatás eleget tudjon tenni diszciplináris kötelezettségének, megfelelő feltételeket biztosíthassunk a tudományág fejlődése számára, emeljük tevékenységünk ismertségét és elismertségét.

Ezen a területen a Népeségtudományi Kutató Intézetnek valódi áttörést kellene elérni a következő időszakban, amelynek vannak mennyiségi, minőségi és szervezési oldalai, amelyek az alábbiak szerint körvonalazhatók:

a) Demográfiai publikációs rendszer kialakítása

Az Intézet kiadványsorozatait színvonalában és a megjelenés minőségében is új szintre kell emelni. Ehhez első lépésben áttekintendő a kiadványsorozatok helyzete, újrafogalmazandó feladatkörük és ennek megfelelően meghatározandók azok a minimális követelmények és feltételek, amelyek a rendszeres megjelenéshez szükségesek.

Ezzel kapcsolatban több elemet indokolt végiggondolni. Egyrészt indokolt lenne a kutatómunka szervezésébe originálisan beépíteni a több célú publikálást. A kutatási témával kapcsolatos hazai és nemzetközi előzmények és eredmények összefoglalása, a kutatás módszertana, a vizsgálat összefoglalása, eredménycinek elemzése, értékelése, lényegretörő, a szakmai-politikai felhasználást érintő összefoglalása, idegennyelvű összefoglaló, tanulmány készítése, a témával összefüggő konferencia, workshop, szeminárium anyagának megjelentetése, a témához kapcsolódó oktatási-ismeretterjesztő anyag készítése, előadások, szemináriumi és segédanyagok közlése, önálló tanulmányok, cikkek készítése mind-mind beleférne egy kutatás prezentációs

keretei közé. Ezzel összefüggésben igen lényeges az elektronikus szöveg- és kiadványkészítés gyors és hatékony rendszerének kidolgozása.

A kutatóintézet kiadványsorozatainak olyan menedzselése szükséges, amely önmagában jelentősen járul hozzá a keretintézeti jelleg erősítéséhez és a megfelelő publikációs "merítési bázis" kialakításához.

b) Ezredvégi Népesedés Szeminárium-sorozat

Célja a legfontosabb, szakmai, politikai szempontból legaktuálisabb demográfiai kérdések megvitatása, műhelyviták szervezése, hazai és külföldi szakemberek meghívása, kisebb workshopok lebonyolítása, tájékoztatók szervezése a hazai és a külföldi jelentős demográfiai eseményekről, eredményekről. Az interdiszciplináris kapcsolatok erősítése, szakmai klubok kialakítása.

c) Jelentés a Népeségtudományi Kutató Intézet tevékenységéről

Sokkal nagyobb hangsúlyt indokolt fektetni arra, hogy a magyarországi demográfiai kutató intézet tevékenységéről rendszeresen és részletesen tájékoztassunk. Ezt a célt szolgálná az évről-évre ismétlődő Riport készítése magyar és angol nyelven, amelyben részletes információkat közölnénk az év során kereteink között végzett tevékenységről, általában a magyarországi demográfia alkotásairól és alkotóiról, a folyó kutatási témák állásáról.

d) A demográfia oktatása

Magyarországon a demográfia oktatása mindig is kritikus terület volt és ez az elmúlt években sem változott. Nincs ugyanis graduális demográfus képzés. Az utóbbi időben valamelyest elmozdultunk erről a pontról, az elmúlt évben fejeződött be az első posztgraduális demográfus továbbképző tanfolyam az Állam- és Jogtudományi Egyetem és a Jogi Továbbképző Intézet szervezésében. Jelenleg folyik a demográfus PhD előkészítése a Közgazdaságtudományi Egyetemen. Ugyanakkor korábban jelentős demográfiai tárgy-oktatási és kutatási hagyományokkal rendelkező tanszékek megszűntek, illetve a demográfiai oktatása szempontjából nehéz helyzetbe kerültek.

Úgy tűnik, változtatni kell az eddigi magatartáson és miközben fenntartjuk a szűkebb körű alapidemográfiai oktatásra való törekvést, valamint megvalósítjuk a demográfus doktorandusz képzést, nyitni kell az alkalmazott demográfia oktatása irányában. Az oktatás kritikus helyzete a kutatóintézet számára egy olyan szükségletként jelenik meg, hogy *kutatási feladattá* tegye a demográfiai oktatási programok kidolgozását és *intézeti kötelezettséggé* az oktatás sokoldalú támogatását.

Külön fejezete lehet a demográfia oktatásának az alkalmazott demográfiai oktatási program kifejlesztése (applied demography, demographics), amely a demográfiai szemléletmódot és módszertant alkalmazná a társadalmi-gazdasági-politikai jelenségekre és szubjektumokra. Ezzel nemcsak a demográfiai oktatás "merítési bázisa" szélesedhetne ki, de a kutatás is bizonyos új dimenziókat nyerhetne.

Az alkalmazott demográfia a legegyszerűbb esetekben az általános demográfiai folyamatok specifikus következményeit írja le (pl. az öregedés, a korcsoportok létszám-hullámlása és a mondjuk a rádió műsorszerkezete). A tiszta alkalmazások területén (pl. társadalmi csoportok, humán erőforrások, munkaező, pártok) a specifikus népesség sajátos demográfiai viszonyával foglalkozik. A rendszer alkalmazásokban (pl. a jóléti rendszer demográfiája) az input és az output oldalon megjelenő népesség (esetleg a közvetítő népességsoport) leírását adja. Bonyolultabb megközelítésekben a humán populációt helyettesíthetjük más szubjektumokkal (pl. lakásállomány, gazdasági szervezetek, gépkocsállomány stb.) és ezekre alkalmazhatjuk a demográfiai elveket és elemzési módszereket. A felsorolásból is látható, hogy igen széles területen hasznosítható ismeretanyagról van szó, s a kutatóintézeti keretek között egy viszonylag rövid intervallumban megtörténhet az idevonatkozó szakirodalom összegyűjtése és feldolgozása, hozzáférhetővé tétele, s a tananyagok kidolgozása.

3.3. *A hazai és a nemzetközi kapcsolatok fejlesztése*

A Népeségtudományi Kutató Intézet jelenlegi helyzete és feltételei alapján sem indokolatlan arra törekedni, hogy diszciplináris misszióinkból adódóan a demográfiai kutatások valódi bázisintézményévé váljunk. Ez a keretintézeti jelleg fokozott érvényre juttatásával érhető el és ebben meghatározó jelentősége van a hazai és a nemzetközi kapcsolatoknak.

A belföldi kapcsolatok közül természetesen kiemelendők a Központi Statisztikai Hivatallal lévő kapcsolatok, ahol egyrészt az Intézet részt vesz a statisztikai jellegű adattermelésben, például a demográfiai előrebecslések készítésével, másrészt együttműködik a Hivatalban folyó kutató-elemző tevékenység területén. Ez nemcsak lehetősége az Intézetnek, de a szűk kapacitások miatt kényszer is. A Hivatalbeli kapcsolatok fejlesztésében fontos szerepe van az Intézet Tudományos Tanácsának.

A Magyar Tudományos Akadémia az Intézet alapszabálya szerint szakmai kontrollt, diszciplináris "odafigyelést" jelent az Intézet irányában. Ez az MTA Demográfiai Bizottságán keresztül valósul meg.

A népesedési szempontból releváns politikák szakmai megalapozása, a kutatási eredmények államigazgatási szintű hasznosulása szempontjából kiemelkedőek a minisztériumokkal, más országos hatáskörű szervekkel a kapcsolatok. Törekedni kell arra, hogy az Intézetben (és általában a KSH-ban) meglévő demográfiai szakértelmet "magától értetődően" hasznosítsák az államigazgatási projektekben.

A kutatóintézetek közül lényeges szerepe van a TÁRKI-val történő együttműködésnek, elsősorban a kutatási információk beszerzése (a Panel és más felvételek másodelemzése), valamint új információk előállítására (évenkénti demográfiai kiegészítő adatfelvétel, egyedi adatfelvételek) területén.

Magától értedődően fejleszteni kell a kapcsolatokat más társadalomtudományi kutatóhelyekkel, valamint lehetőség szerint oktatási-kutatási téren egyaránt az egyetemekkel. A kutatási célú alapítványokkal történő együttműködés révén több lényeges interdiszciplináris hazai és nemzetközi projekteken vehet részt a demográfia és a kutatóintézet. Az alkalmazott demográfiai kutatások fejlesztésével összefüggésben a gazdálkodó szervezetek alkalmazott demográfiai kutatási igényeinek feltárására, együttműködések kialakítására lehet törekedni.

Az Intézetnek hagyományosan jók a nemzetközi kapcsolatai. Ebben kifejeződik az, hogy az Intézet önálló tudományos bázis és helye van az európai hasonló intézmények között, potenciális együttműködő partner. Így többek között rendszeresen a német-lengyel-magyar demográfiai találkozók, jelenleg folyik a holland-magyar összehasonlító projekt a népesség öregedéséről.

Az Intézet nemzetközi kapcsolatait hátráltató tényező egyrészt a forráshiány, másrészt az idegennyelvűség alacsony szintje, végül a kapacitások szűkössége. Az idegennyelvű (elsősorban angol) megjelenésben fordulatot indokolt elérni egy új kiadványsorozat indításával és a kiadványok angolnyelvi standardjainak érvényesítésével.

Törekszünk arra, hogy fogadó intézménnyé is váljunk, lehetőségeket és még jobb körülményeket teremtsünk arra, hogy kutatókat, ösztöndíjasokat fogadjunk, illetve vegyünk részt ilyen programok lebonyolításában.

A kapcsolatok lényeges eleme ma már minden intézménynél a PR-tevékenység, az intézmények arculattervezése. *Ez alól a "főhivatású" kutatóintézet sem lehet kivétel.* Az intézmények megjelenésének módja, külleme jelentős hatást gyakorolhat ismertségére és elismertségére. Részben a számítástechnika adta lehetőségek ugrásszerű javulásával ma már alapkövetelménynek számít, hogy egy intézmény gondosan megtervezett formákban, minőségi anyagokkal jelenjen meg a partnerek és felhasználók előtt, célzott informálást végezzen, tünjön ki gondosságával, precizitásával és nem utolsósorban legyen figyelmes a partnerek irányában.

* * *

Szándékosan nem beszéltünk ennek a fejlesztési programnak a finanszírozási igényeiről és kereteiről és megvalósulásának egyéb feltételeiről. Abból indultunk ki, hogy olyan keretet vázolunk fel, amely így vagy úgy részlegesen mindenképpen megvalósul, hiszen egy kutatóintézet működésével együtt járnak a vázolt tevékenységi körök és fejlesztési javaslatok.

Egy képet szeretnénk volna nyújtani arról, hogy mire törekszünk, milyen kereteket kínálunk hazai és nemzetközi partnereinknek az együttműködésre. Úgy gondoljuk, hogy az együttműködési keretek korántsem kiaknázottak, azokban nagyon sok még a tartalék. Ezeknek a tartalékoknak a feltárása,

úgy vélem, hasznos lehet, mind a magyar demográfia és társadalomtudomány, mind a nemzetközi demográfia további fejlődésére.

Tárgyszó:

Demográfiai kutatás

NOTES ON THE FUTURE OF DEMOGRAPHIC RESEARCH IN HUNGARY

VÁROSOK ÉS KÖZSÉGEK

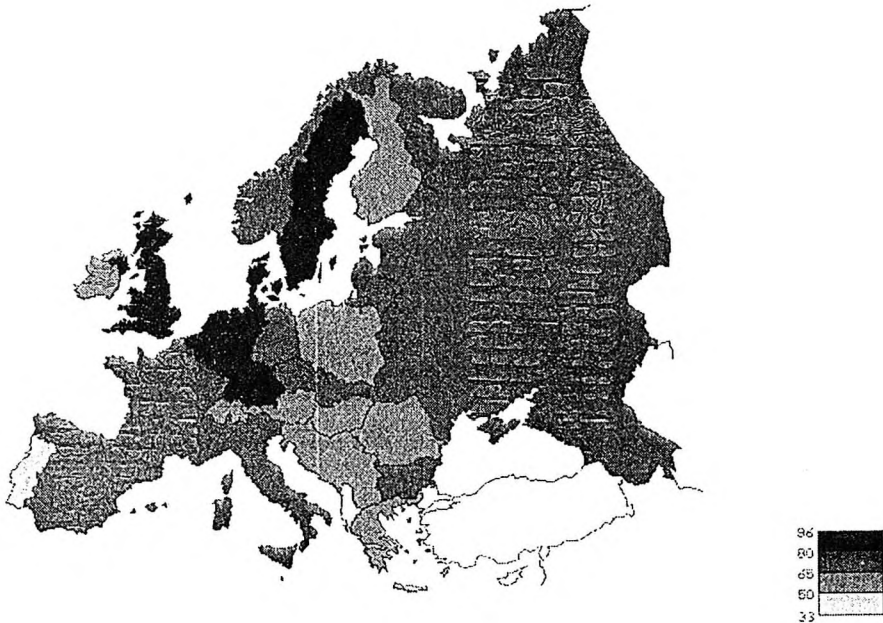
PERGEL JÓZSEFNÉ

1990-ben az Európai Közösség népességének 78,3%-a, a kelet-európai országok lakosságának pedig 65%-a élt városokban és ma már az európai népesség több, mint 80%-a városi lakos. Ezek az arányok monoton növekedve, az országok fejlődésével csaknem párhuzamosan alakultak ki, ezért sokan a fejlettség egyik mutatójának tekintik.

I. A városi népesség aránya (%)
Rate of the urban population (%)

Ország	1970	1980	1985	1990	1991	1992	1993
Afganisztán	11	16	17	18	19	19	19
Argentína	78	83	85	86	86	87	87
Ausztria	52	55	56	58	59	59	60
Belgium	94	95	96	96	96	96	97
Bolívia	41	44	48	51	52	52	53
Dánia	80	84	84	85	85	85	85
Egyiptom	42	44	44	44	44	44	44
Egyesült Államok	74	74	75	75	75	76	76
Egyesült Királyság	89	89	89	89	89	89	89
Finnország	50	60	60	60	60	60	60
Franciaország	71	73	73	73	73	73	73
Németország	80	83	84	85	86	86	86
Görögország	53	58	60	63	63	64	64
Irak	56	66	69	72	72	73	73
Izland	85	88	90	91	91	91	91
Izrael	84	89	90	92	92	92	.
Japán	71	76	77	77	77	77	78
Kína	18	19	24	26	26	27	27
Kuba	60	68	71	74	74	75	75
Magyarország	49	57	61	64	65	66	66
Olaszország	64	67	68	69	69	70	70
Pakisztán	25	28	30	32	33	33	34
Qatar	80	86	88	90	90	91	91
Svájc	55	57	59	62	62	63	63
Uganda	8	9	10	11	11	12	12
Uruguay	82	85	87	89	89	89	90
Vietnam	18	19	20	20	20	20	20

Vajon Izland, ahol a városi lakosság a népesség több, mint 90%-át teszi ki, valóban fejlettebb, mint Franciaország vagy Ausztria, ahol ez az arány csak 73, illetve 60%. Mit mutat hát ez az arány?

I. A városi népesség százalékos aránya Európában, 1990
Urban population rates in Europe, 1990

Vajon ez a mutató objektív, összehasonlítható adatok alapján alakul ki? A témát részletesen vizsgálva kiderül, hogy a városi lakosság definíciója különbözik szinte minden országban.

Területi és népességi egységek a világ országaiban

Az emberi lakott helyek legkisebb csoportját településnek nevezzük. A település a rendszeres időközönként végrehajtott, összehangolt népszámlálásokhoz a nemzetközi szervezetek által javasolt elemi területi egység, amit elkülönült népességcsoport lakó- és munkahelyeként definiálnak a következőképpen [12]:

- a) összefüggően beépített területen elhelyezkedő, felismerhető utcaszerkezetbe rendeződő épületegyüttes, vagy
- b) olyan épületegyüttes, ami — ha nem is része a fentiekben leírt beépített területnek — de olyan csoportot képez, melyhez helyileg ismert helynév szorosan kapcsolódik, vagy
- c) olyan épületegyüttes, amire a fenti definíciók egyike sem érvényes, de a legközelebbi szomszédos településtől 200 méternél távolabb fekszik.

Nem törik meg a beépített terület folytonosságát az ipari és kereskedelmi létesítmények, a nyilvános parkok, a játszóterek és kertek, a sportlétesítmények, a híddal ellátott folyók, a vasútvonal, a csatorna, a parkolóterület és más közlekedési infrastruktúra, a temető, templomkert stb. Azt a népességet, ami a településeken kívül él, szórt népességnek nevezzük.

A települések fenti definíciójából következik, hogy azok nem mindig és mindenhol esnek egybe az ország legkisebb közigazgatási egységével. A közigazgatási egység több települést is magába foglalhat, másrészt egy nagyobb település több közigazgatási egységbe szerveződhet. A településdefiníciók országonként eltérhetnek a házak között megengedett távolságban (50–200 méter) és a küszöbnépesség számában (50–1000 fő). Magyarországon fennálló sajátos probléma a tanyák azonosítása, mivel nálunk még nem végezték el a külterületi lakott helynevek rendezését, így nincs egyértelmű azonosítójuk, nevük.

A településdefiníciók a folytonosan beépített területek fogalmára épülnek. Európa országaiban erre vonatkozóan is eltérnek a meghatározások:

2. Folytonosan beépített területek definíciói *Definitions of constantly built-in areas*

Ország	Alap népesség-aggregátum definíció		Területi egység elnevezése, amelyen a városi aggregátum alapul
	Az aggregátum mértéke (lakos)	Küszöb a beépített területre (méterben)	
Belgium	200	50 vagy 100	Statistikai szektor, kommuna
Dánia	200	200	Sogn
Németország	nincs	nincs	nincs
Görögország	nincs	200	kommuna
Spanyolország	nincs	nincs	nincs
Franciaország	50	200	kommuna
Írország	50 épület	200	szavazókörzet
Olaszország	nincs	nincs	nincs
Luxemburg	nem meghatározott	nem meghatározott	localité
Hollandia	nem meghatározott	nem meghatározott	Gemeente
Portugália	nem meghatározott	nem meghatározott	nincs
Egyesült Királyság			
Anglia és Wales	1000, és 20 ha vagy nagyobb terület	50	számlálókörzet
Skócia	500	50	helyi hatóság

Az utóbbi években az Európai Közösség számos országban helyhatósági reformot hajtottak végre, melynek során az adminisztratív beosztásokat is felülvizsgálták. Az elaprózódott adminisztratív egységeket egyesülésre bíztatták, sajnos nem nagy sikerrel. Európa más országaiban (Belgium, Dánia, NSZK, Írország, Egyesült Királyság) azonban következetesen végrehajtották a reformokat, melyek eredményeképpen az önkormányzatok száma harmadára, negyedére csökkent. Néhány európai ország adminisztratív egységeinek átlagos jellemzőit mutatja a 3. táblázat.

3. Az adminisztratív egységek földrajzi és demográfia jellemzői
Demographic and geographic characteristics of administrative units

Ország	Népesség- szám (ezer fő)	Népsűrűség fő/km ²	Egységek száma	Átlagos méret	
				km ²	népesség
Ausztria (1989)	7884	94	2347	36	3359
			9	9318	876000
Belgium (1989)	9928	324	589	52	16855
Egyesült Királyság (1989)	57135	223	485	503	117804
Franciaország (1989)	56017	102	36538	15	1533
Jugoszlávia (1991)	10394	102	7392	14	1406
			29	3523	358415
NSZK (1989)	61715	246	8587	29	7187
Magyarország (1990)	10382	111	3091	30	3359
			20	4652	519098
Portugália (1989)	10305	111	4156	22	2480
			305	303	33788
Románia (1991)	22755	95	2688	89	8465
			41	5814	555006

A város a települések egyik fajtája. Az országok városaikat a településekből nem egységes kritériumok alapján képezik. A város definiálható jogi úton, de a legtöbb ország már megszabadult az adminisztratív határ béklyójától és a várost egy központ körül folytonosan beépített területként definiálták, ahol bizonyos számú népesség él. A városok küszöb-népességszáma egyes országokban 2000 fő (például Franciaországban), máshol 10 000 fő (például Spanyol- és Görögországban). Más országokban a népességszámra vonatkozó besorolást kiegészítették az aktív népességnek a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részarányára, vagy az ingázásra, esetleg az emeletes lakások arányára vonatkozó kritériummal (például Hollandia). Van, ahol még ennél is több ismérvet vizsgáltak: a besorolásoknál a családnagyságot, az egy főre jutó telefonok számát is figyelembe vették (például Olaszországban).

A városok definíciója sem egyértelmű, de az, hogy melyik ország mit ért városi lakosságon, még inkább különbözik. Vannak országok, ahol a városok adminisztratív peremén élő külterületi népességet nem számolják a városi népességhez, mások a várossal egybeépült agglomeráció lakosságát is városinak tekintik. Az országok többsége városi lakosnak a városokban élő embereket nevezi. A városok földrészenként is különböznek. Más várostípus terjedt el Európában és mások a hagyományok az ázsiai földrészen. Az "újvilág"-ban a városok funkciója és felépítése is nagyon különbözik az Európában megszokottól. Sokan a jövő település-szerkezetének mintáját látják az amerikai dekoncentrációba, a szórt fejlődési formában.

Látjuk, hogy szinte minden országban más és más definíciót használnak a városi népesség meghatározására. Most vizsgáljuk meg, Magyarországon milyen fejlődésen ment át a városi népesség fogalma.

A magyar városfogalom kialakulása

Magyarországon a városok közigazgatási besorolással kapják rangjukat. A város fogalma hosszú fejlődés után jutott el a mai definícióhoz. Bár Magyarország területén már 2000 éve is álltak városok, és a városok jelentős szerepet játszottak a középkorban is, a jogi fogalmak vizsgálatában csak a múlt századig tekintünk vissza.

Városaink még 300 éve is igen kevés lakossal rendelkeztek. "A 18. század első évtizedeiben Makót, Ceglédet, Szentest, Mezőtúrt, vagy Halast legfeljebb 1—2000 ember lakta, Hódmezővásárhelyen, Jászberényben és Nagykőrösön 2—5000 fő élt, még olyan jelentős városokban, mint Szeged is csak alig éri el a lakosság száma (a katonasággal együtt) az 5000 főt. Kecskemét valamivel jelentősebb, Debrecen 10 000 fő körüli város." [1] Az ipari forradalom után egész Európában a városi népesség rohamosan nőtt. Magyarországon 1870 és 1970 között a jelenlevő népesség szintén monoton nőtt, kivéve a II. világháború okozta visszaesést. Ebben az időszakban hazánk mai területre számított népessége 5 011 310 főről 10 322 099 főre, azaz kétszeresére növekedett. Érthető tehát, hogy a települések jogainak szabályozása már a múlt században központi kérdéssé vált.

Az 1948. évi XXIII. törvénycikk a városokat már nagyságcsoportokba sorolja: "Oly városok, melyekben 12 000 lakosnál kevesebb vagyon, kis városoknak, — melyekben 12 000 lakosnál több, de 30 000 lakosnál kevesebb vagyon, közép városoknak, — és melyekben 30 000 lakosnál több vagyon, nagy városoknak nevezetnek." A megkülönböztetésnek szigorú anyagi vonzata is volt. A házadó például több, mint háromszorosa volt a nagyvárosokban, mint a kicsiben, és Budapesten kétszerese a nagyvárosinak.

Az 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről szóló törvény a következőképpen határozza meg a községek és a városok fogalmát:

1.§. A községek:

- a) városok, melyek a jelen törvény 64.§-a szerint rendezett tanáccsal bírnak;
- b) nagy községek (mezővárosok és nagy faluk), melyek rendezett tanáccsal nem bírnak ugyan, de a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből teljesíteni képesek;
- c) kis községek, melyek a törvény által a községekre ruházott teendőket korlátolt anyagi viszonyaik miatt saját erejükből teljesíteni nem képesek és e végből más községekkel kell szövetkezniök.

"Minden honpolgárnak valamely község kötelékébe kell tartozni", mondja ki az 1886-os XXII. törvénycikk 5§-a. A törvény X. fejezete az egyesülés, szétválás, illetve községgé szerveződés kritériumait is felsorolja.

Nemcsak a magasabb, hanem az alacsonyabb kategóriába lépést is szabályozta ez a törvény: Az alacsonyabb kategóriába sorolás vagy egyesülés az érintettek kérelmére, vagy kérelem nélkül is elrendelhető, ha a községek az eddigi állásuknak megfelelő kötelezettségüket nem teljesítik, elvesztik a fennállásukhoz kötött szellemi vagy anyagi kötelezettségeiket vagy ha kötelezettségeiket csak a szomszédos községeket tetemesen felülmúló községi adó kivetésével tudják teljesíteni. A besorolásokról, az egyesületekről és a szétválásokról a törvényhatóság véleményének meghallgatása mellett a belügyminiszter határozott.

Az adminisztratív területi beosztásról rendelkező törvényeket a községek és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. törvény egészítette ki. Megalakították az Országos Községi Törzskönyvbizottságot, melynek feladata volt az újonnan alakuló községek elnevezése, a többszörösen előforduló község- és egyéb helynevek kiküszö-

bölése, a többnyelvű községek részére hivatalos név kijelölése és a hivatalos helynevek helyesírásának megállapítása.

A II. világháború után az 1950. évi 1. törvény rendezi — többek között — a helyi tanácsok jogállását is: "A Magyar Népköztársaság területe államigazgatási szempontból megyékre, járásokra, városokra és községekre tagolódik."

Az 1954. évi 9. számú törvényerejű rendelet a várossá és községgé szervezés kritériumait is megadja:

4.§. Várossá lehet szervezni azt a nagyobb lakossággal rendelkező egy vagy több községet, amely gazdasági, társadalmi adottságainál fogva városias jellegű feladatokat lát el, fejlődő ipara, kereskedelme, kulturális, szociális és egészségügyi intézményei vannak és politikai, gazdasági, igazgatási szerveinek irányító, szervező tevékenysége kihat a környékre. Figyelembe kell venni a belterületi lakosság iparban, kereskedelemben és egyéb munkaterületen való foglalkoztatottságát is.

5.§. Községgé szervezés alapvető feltétele, hogy a községgé szervezendő lakotthely (tanyaközpont) mintegy ötezer katasztrális hold mezőgazdasági területű és megközelítőleg ezeröttszáz lakosú legyen, lehetőleg zárt települési formával, a lakosság legfontosabb kulturális, szociális és igazgatási ellátását biztosító szervezetekkel rendelkezék és végül a tervezett belterülethez se legyen öt km-nél közelebb. Amennyiben a területen ipari, bányauzem működik, vagy belterjes gazdálkodás folyik, ötezer katasztrális holdon aluli területtel is lehet községet szervezni.

1969-ben felülvizsgálták a nagyközségek szervezésének módját. Az 1016-os (IV. 29) Kormányhatározat a tanácsszervek munkája színvonalának emelése érdekében az alábbi határozatot hozta:

a) A megyei tanács az ötezer lakosú vagy ennél népesebb községet (indokolt esetben közös tanácsú községet) a tanács által előterjesztett kérelemre nagyközséggé és ennek megfelelően tanácsát nagyközségi tanácsá szervezheti át.

b) Lakosságának számától függetlenül nagyközséggé lehet átszervezni azt a községet, ami:

- járásszékhely, vagy
- a lakosság társadalmi összetételét, meglevő üzemait, közintézményeit, valamint belterületét tekintve városiasodó jellegű, vagy
- túlnyomórészt helybeli munkacserét foglalkoztató jelentős ipari, bányauzemmel rendelkezik, vagy
- országos jelentőségű gyógy- és üdülőhellyel rendelkezik.

A megyei tanács a döntésénél figyelembe kellett, hogy vegye a lakosság véleményét és az átszervezés költségvetési kihatásait, s ezek biztosításának módját.

Az 1971. évi I. törvény meghatározza a különböző szintű tanácsok feladatait és a KSH elnökét megbízza, hogy az államigazgatási helyneveket a Magyar Népköztársaság Államigazgatási Helynévkönyvében tartsa nyilván. Ez az évente megjelenő kiadvány tartalmazza — többek között — a települések nevét és a legutóbbi népszámlálás óta bekövetkezett közigazgatási változásokat is.

A törvény II. fejezete megadja a várossá, ill. nagyközséggé nyilvánítás feltételeit is:

a) Nagyközséggé lehet nyilvánítani azt a községet, — indokolt esetben közös tanácsú községet, — amelynek területén legalább ötezer lakos él. Lakosságának számától függetlenül nagyközséggé nyilvánítható az a község, amely

- járásszékhely; vagy
- a lakosság társadalmi összetételét, meglevő üzemait, közintézményeit, valamint belterületét tekintve városiasodó jellegű; vagy

— országos jelentőségű gyógy- és üdülőhely.

b) Nagyközség várossá nyilvánítását kezdeményezheti a nagyközség tanácsa, ha a község gazdasági élete jelentősen fejlődik és a községben olyan kereskedelmi, művelődésügyi, egészségügyi intézmények vannak, amelyek szervező, ellátó tevékenysége a környékre is kiterjed, továbbá lakosságának száma és foglalkozási összetétele, belterületének beépültsége és közműveinek színvonala is a városokra jellemzően alakult ki.

c) Város megyei várossá nyilvánítását akkor kezdeményezheti a mintegy százezer lakosú megyeszékhely város tanácsa, ha kiemelkedő jelentőségű gazdasági és társadalmi szerepe van, és vonzáskörzete a megye területén túl terjed.

Részletesebb kritériumokat találunk az építésügyi és városfejlesztési miniszter és a Minisztertanács Tanácsai Hivatala elnökének 23/1974. ÉVM—MT TH számú együttes közleményében a nagyközségek várossá nyilvánítására tett javaslatok elbírálásának irányelvei között.

Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium 7010/1983. (Ép. Ért. 31.) ÉVM számú irányelve a nagyközségek várossá nyilvánítására vonatkozó pályázatok elkészítéséhez és elbírálásához ad útmutatást. A pályázathoz mellékelni kellett a nagyközség népességi és foglalkoztatottsági adatait (például a népességszámot, a vándorlási különbözetet, az aktív és inaktív keresők számát, a foglalkoztatottak számát gazdasági áganként, az ingázók és a bejáró tanulók számát, a népesség iskolai végzettségét stb.), a nagyközség gazdasági, ellátó és igazgatási intézményhálózatának leírását (van-e helyi székhelyű iparvállalat, mezőgazdasági üzem, pénzüintézet, kórház, mentőállomás, szociális otthon, múzeum, színház, áruház, földhivatal stb.) és az ellátottság színvonalát kifejező fontosabb mutatószámokat (összkomfortos lakások aránya, közüzemi víz- és csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya, a szennyvíztisztító kapacitása, egy körzeti orvosra jutó lakosok száma, bölcsődei, óvodai férőhelyek száma, költségvetési kiadás egy lakosra jutó értéke stb.).

Az 1990. évi, a helyi önkormányzatokról szóló LXV. törvény a következőképpen rendelkezik a községek és városok alakításáról: "A lakosság kezdeményezésére új község alakítható az olyan elkülönült, lakott településrészéből, amely feltételei alapján képes az alapvető önkormányzati jogok gyakorlására és a következő feladatok teljesítésére: egészséges ivóvízellátás, alapfokú oktatás, egészségügyi és szociális alapellátás, közvilágítás, helyi közutak, köztemetők fenntartása, nemzeti és etnikai kisebbség jogainak érvényesítése.

a) A községalakítás feltétele a kiépült helyi közszolgáltatások, legalább alsó tagozatos általános iskola, körzeti orvosi rendelő fenntartása — a szolgáltatások színvonalának lehetséges csökkentése nélkül — úgy, hogy erre a megmaradó község a saját területén is képes maradjon.

b) A község a várossá nyilvánítását kezdeményezheti, ha a városi cím használatát fejlettsége, térségi szerepe indokolja. A képviselőtestület kezdeményezését a belügyminiszter útján terjeszti a köztársasági elnök elé.

c) Az Országgyűlés — a képviselőtestület kérelmére — az ötvenezernél nagyobb lakosságszámú várost megyei jogú várossá nyilváníthatja. A megyei jogú város települési önkormányzat, és területén — megfelelő eltérésekkel — saját hatáskörként ellátja a megyei önkormányzat feladat- és hatáskörét is.

A fenti rövid felsorolásból is látszik, hogy az elmúlt 100 évben a városdefiniáció Magyarországon sokat változott. Ezért nemcsak az európai harmonizáció miatt, hanem saját érdekünkben is meg kellene határozni egy egységes kritériumrendszert a városi népesség definiálására.

Harmonizációs javaslat

Bár napjainkban csökken a városi és falusi életmód közötti különbség, mégis szükség van a városi és falusi népességet megkülönböztető definícióra, mivel a két településtípust jellemző extenzív, ill. intenzív földhasználat miatt jelentősen eltér a szolgáltatások kapacitására, az új létesítmények elhelyezésére vonatkozó igényük. A városi adatokat felhasználók világszerte összehasonlítható adatokat igényelnek. Ezt felismerve az EUROSTAT munkabizottságot hozott létre a probléma megoldására. A kutatómunka során arra a következtetésre jutottak, hogy a statisztikai rendszert földrajzi alapon kell megkonstruálni az EUROSTAT által más célra már kidolgozott és elfogadott nomenklatúrája segítségével. Az urbanizáció négy hierarchikus szintjét határozták meg.

1. A hagyományos, történelmileg kifejlődött városközpont, ahol a városi szerveződéshöz szükséges legtöbb központi funkciójú épület koncentrálnak. Határa egybeeshet az adminisztratív határral, vagy megrajzolható ott, ameddig a városias közlekedés és általános városias benyomás terjed.
2. Folytonosan beépített terület, ahol az urbanizáció mértékét az aggregált népességszám határozza meg. Ez az egyszerű morfológikus definíció automatikusan alkalmazható objektív kritérium, ami a városoknak homogén besorolást biztosít. A határ megrajzolásához mindössze megfelelő topográfiai térképek, légi vagy űrfelvételek szükségesek.
3. Funkcionális városi régió, ahol a népesség növekvő mobilitását és a gazdasági tevékenységben bekövetkező változásokat követhetjük nyomon. Első lépésként a munkaerőgyűjtő területek meghatározása a cél, majd más gazdasági és demográfiai indikátorok bevonását is javasolták.
4. Többközpontú városi régió, ami két vagy több városias területről integrálódott, amikor a folytonosan beépített területek összenőttek.

A javaslatnak a magyar viszonyokra való alkalmazása előtt röviden jellemezzük a magyar városokat.

A magyar városok általános jellemzése

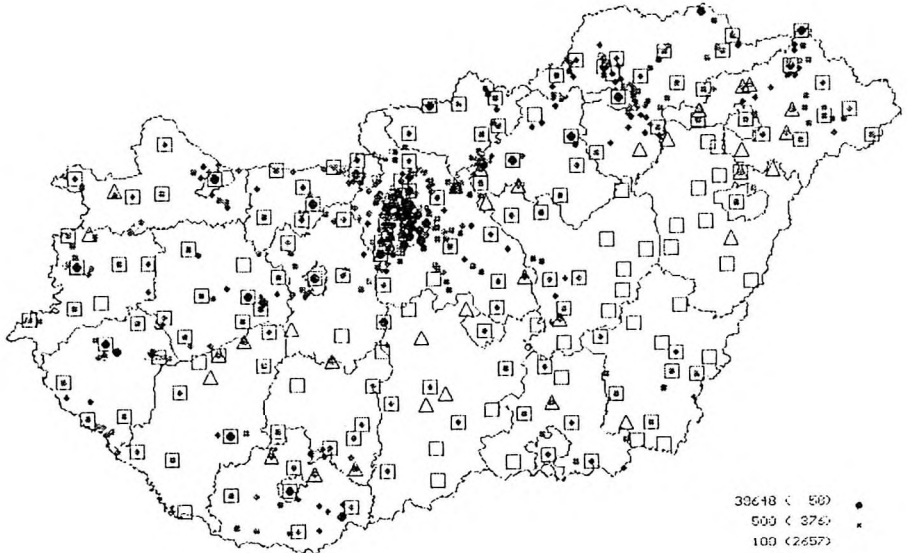
Jelenleg Magyarországon 200 város van. 1900-tól 1960-ig mindössze 22-vel növekedett városaink száma. Ekkor 63 város jogállású település volt az ország területén. 1984-re számuk 97-re növekedett, majd hirtelen megduplázódott: Például 1989-ben 41 település kapott városi rangot, így 1990-ben már 166 város volt.

Hazánkban a városok definícióit ma a települések ambíciói, jogi és gazdasági érdekek determinálják. Bár 1983-ban leszögezték, hogy "A várossá nyilvánítás ténye a központi költségvetési eszközökből származó juttatással nem járhat", mára ez az irányelv kissé megváltozott: a városi lakosság általában magasabb támogatást kap a központi keretből. Ez a településeket ösztönözheti a várossá nyilvánítás kérelmezésére, és igyekeznek kielégíteni a várossá válás kritériumait. Másrészt, mivel a városok lakossága bizonyos körzetekben másképpen adózik, ezért például az üdülőkörzetek lakossága nem annyira törekszik településük várossá nyilvánítására.

1990-ben Budapest területe 52 517 ha, a többi város összterülete 2 002 342 ha volt. Budapesten kívül a városok átlagosan 12 135,4 ha, a községek pedig 2501 ha területen helyezkedtek el. Az 1990 után alakult városoknál ez a szám 7574 ha. A következő táblázat a település-nagyságcsoportok néhány jellemzőjét mutatja.

4. A település-nagyságcsoporthoz néhány jellemzője
Some characteristics of size-groups of settlements

Település-nagyságcsoporthoz	Település		Összterület		Lakónépeség		Átlagos terület (ha)	Lakónépeség átlag	Népsűrűség fő/km ²
	darab	%	(hektár)	%	száma	%			
100 000—300000	14	0.5	229644	2.5	2018373	19.5	16403,14	144169,50	878,91
50 000—99 999	26	0.8	226073	2.4	1913600	18.4	8695,12	73600,00	846,45
20 000—49 999	42	1.4	611987	6.6	1264463	12.2	14571,12	30106,26	206,62
10 000—19 999	79	2.6	774187	8.3	1127405	10.9	9799,84	14270,95	145,62
5 000—9 999	129	4.2	952127	10.2	888715	8.6	7380,83	6889,26	93,34
2 000—4 999	486	15.7	2167396	23.3	1444893	13.9	4459,66	2973,03	66,66
1 000—1 999	653	21.1	1930278	20.8	932296	9.0	2956,02	1427,71	48,30
500—999	712	23.0	1414999	15.2	519349	5.0	1987,36	729,42	36,70
200—499	675	21.8	796881	8.6	230216	2.2	1180,56	341,06	28,89
50—199	259	8.4	192432	2.1	34980	0.3	742,98	135,06	18,18
0—49	16	0.5	7179	0.1	533	0.0	448,69	33,31	7,42
Összesen:	3091	100	9303183	100	10374823	100	3009,76	3356,46	111,52

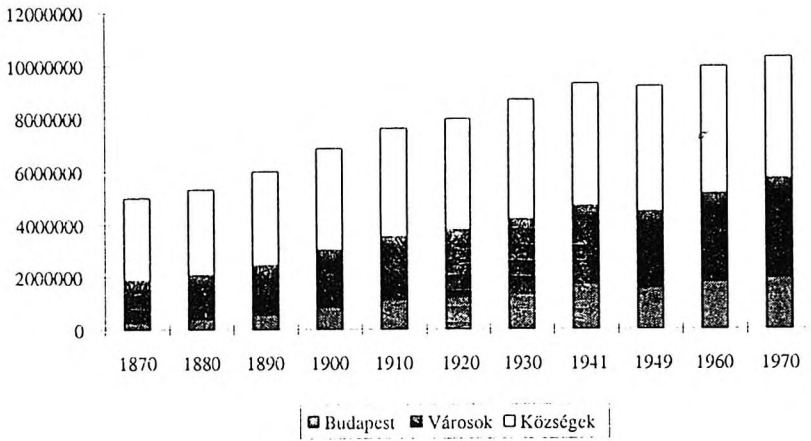
II. Városok és községek, ahol a népsűrűség 100 fő/km²-nél nagyobb
Towns and villages with a population density above 100 person/km²

A sűrűn lakott települések területi elhelyezkedését mutatja az előző ábra. A kartogramon a □ jel az 1990-ben város jogállású, Δ pedig az 1990 óta várossá nyilvánított településeket jelöli.

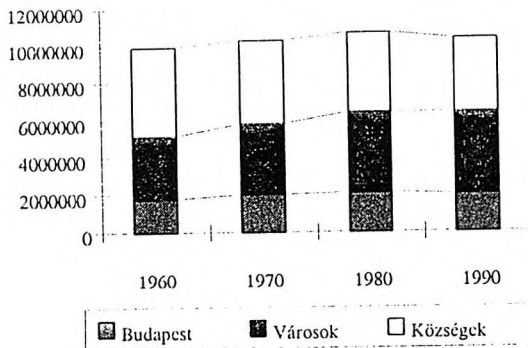
Magyarországon a népsűrűség 111 fő/km^2 . Legsűrűbben lakottak a nagyvárosaink: az $50\,000$ főnél népesebb városaink laksűrűsége 800 fő/km^2 felett van.

Budapest lakossága az elmúlt 120 évben monoton nőtt, a II. világháború miatti megtorpanást kivéve. Ugyancsak nőtt a városi népesség aránya, és 1960-ig a községekben élők száma is.

A községek lakossága még a háború alatt is növekedett. 1960 óta viszont a számuk erőteljesen, csaknem egy millió fővel csökkent (1960-ban a községek lakónépessége $4\,845\,475$ fő, az 1990-es népszámláláskor már csak $3\,957\,550$ fő volt).

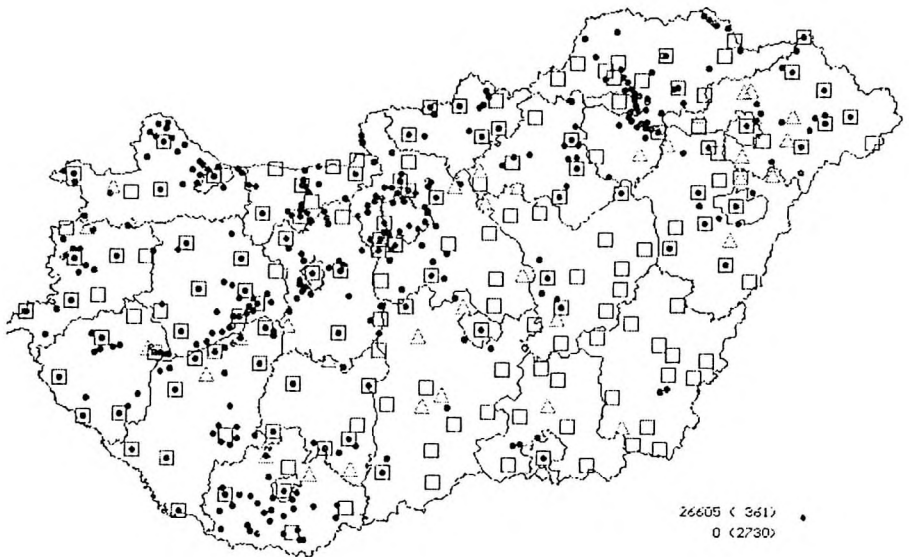
Az ábra a mai területre számolt népesség településtípusok szerinti megoszlásának változását szemlélteti. 1960-tól napjainkig a lakónépesség növekedése lelassult, majd csökkenni kezdett. Ezzel párhuzamosan 1960 óta a községek, 1980 óta pedig már Budapest lakónépessége is csökken, a többi városé viszont még most is növekszik.

Ezek a tények több okra vezethetők vissza:

- demográfiai okok, melyek az eltérő népesség-összetételből és termékenységből erednek,
- migrációból származó okok,
- adminisztratív várossá nyilvánítások által determinált okok.

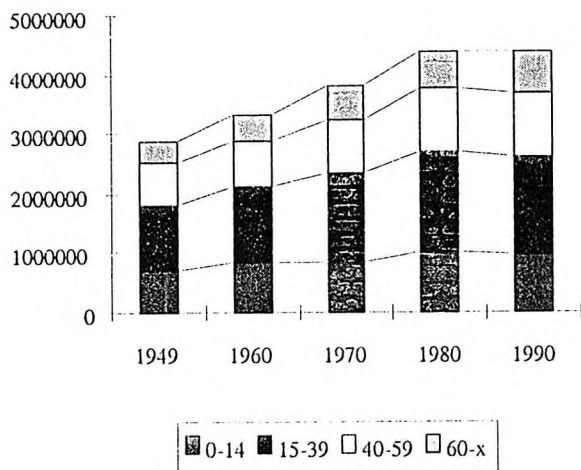
A városok tényleges szaporodása a század elején meghaladta a 10%-t, a 40-es évek elejére lecsökkent, majd a II. világháború után újra növekedésnek indult, de a 70-es években a növekedés üteme lelassult. A fogyás legnagyobb mértékben az 1000 és ennél kisebb lélekszámú községeket sújtotta. Viszonylag a legkedvezőbb fogyási arány (0,59%) a 10 000—19 999 fős településeken volt. Leginkább az 1000—5000 fős községek lakosságának a száma csökkent: a két utóbbi népszámlálás között lakosainak száma 220 ezerrel lett kevesebb.

III. Városok és községek, ahol 1980 és 1990 között volt természetes szaporodás
Towns and villages experienced a natural population increase
from 1980 through 1990

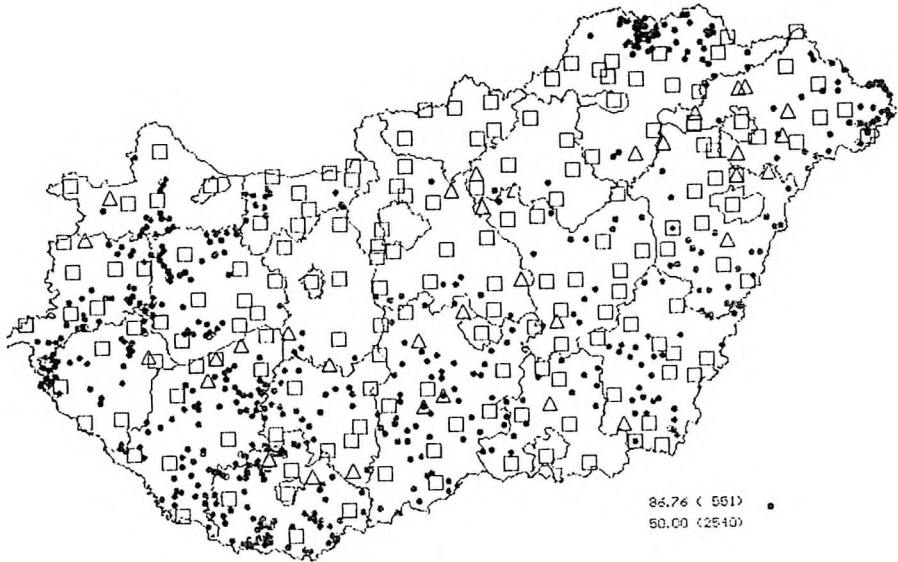
A férfiak és a nők aránya településtípusonként változik. Bár több község is van, ahol a férfiak többségben vannak, mégis a nők száma meghaladja a férfiakét minden település-nagyságcsoportban. Országosan 1000 férfira 1081 nő jut az 1990-es népszámlálás adatai szerint. A városokban ezzel megegyezik a férfi-nő arány, Budapesten magasabb (1148) a községekben pedig alacsonyabb (1048). Település-nagyságcsoportonként ennek az aránynak a változása nem monoton: A legkedvezőbb az arány a 500—5000 fős településeken, ahol 1000 férfira 1049—1046 nő jut.

A városi népesség között a 15—39 éves korosztály a meghatározó. A népesség korcsoportos összetételének változását mutatja a következő diagram. A középiskolai végzettségűek aránya a megfelelő korú népesség között a 100 000-nél népesebb városokban a legmagasabb (28,52%), majd monoton csökken a népességnagyság kategóriák szerint. A felsőfokú végzettségűek aránya a megfelelő korú népességben szintén a legnagyobb városokban a legmagasabb (19,3—19,7%), és monoton csökken a népességszám csökkenésével.

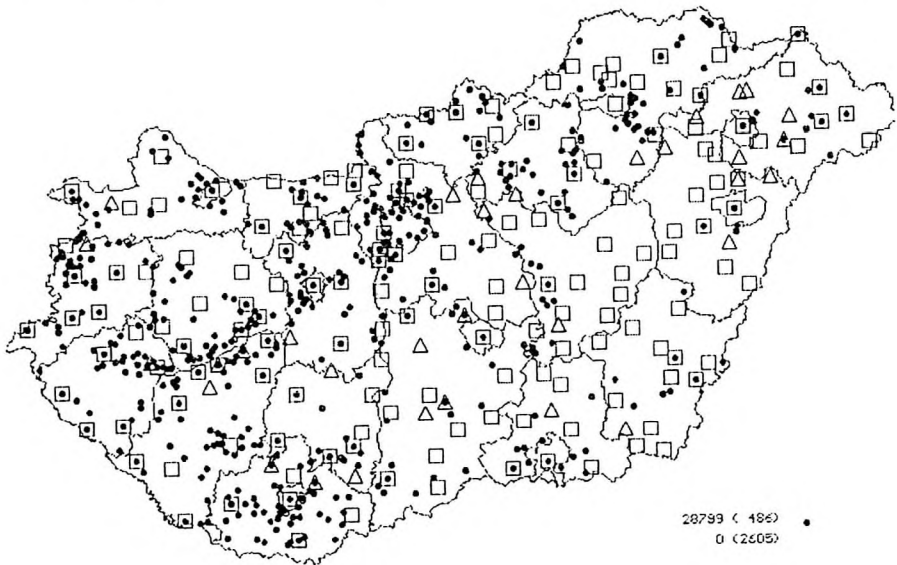
A születéskor várható átlagos élettartam nemenként eltér, sorrendben azonban hasonlóan alakul. Mindkét nemnél a legmagasabb korra a 30 és 50 ezer fős városokban számíthatnak, és a legalacsonyabbra pedig a legapróbb településeken.

Az iparban foglalkoztatott aktív népesség aránya a 10 000—50 000 lakosú városokban a legnagyobb, meghaladja a 40%-ot. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az 50 000-nél népesebb városokban átlagban nem éri el az 5%-ot, és a többi városban is viszonylag alacsony, de van olyan város, ahol az 50%-ot is meghaladja.

*IV. Városok és községek, ahol a mezőgazdasági aktív keresők aránya
50%-nál nagyobb*

Towns and villages where the share of agricultural active earners exceeds 50%

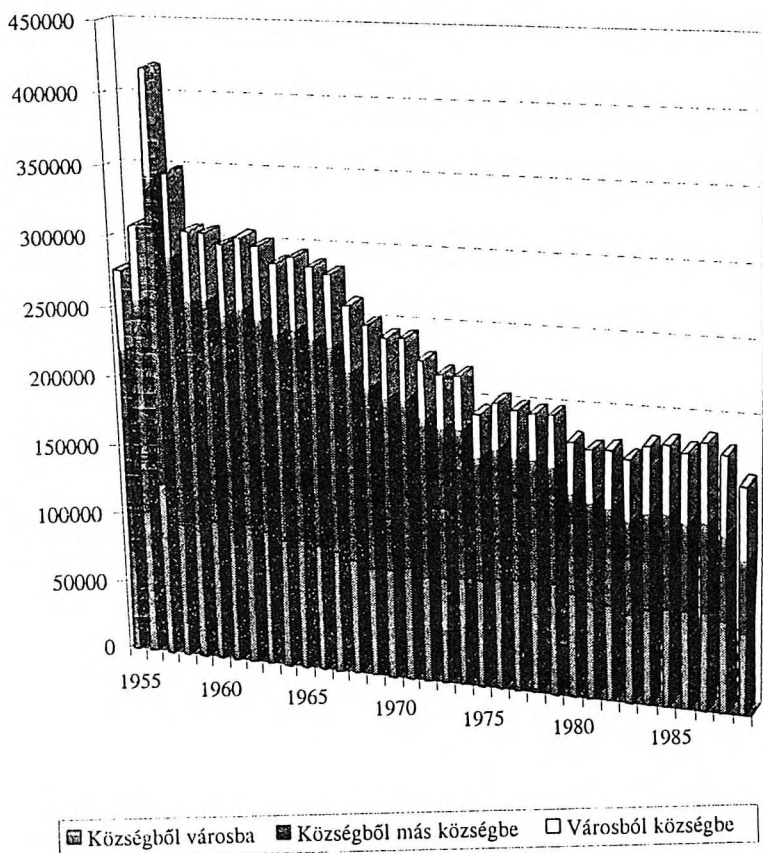

V. Városok és községek, ahol 1980 és 1990 között a vándorlási különbség pozitív

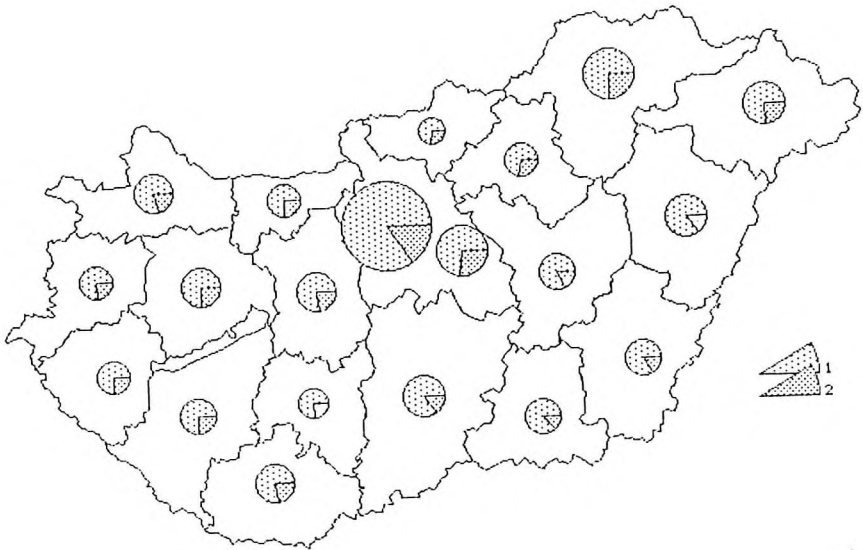
Towns and villages showing a positive migration balance between 1980 and 1990

A városi népességszámot a természetes népmozgalmi eseményeken kívül a vándorlások is befolyásolják (V. ábra). Az utóbbi években a vándorlások száma csökkent. A legnagyobb mértékű népességmozgás az 1956–57-es években volt. Utána a csökkenés csaknem monoton.

Főleg a községből más községbe való költözések száma csökkent erőteljesen, csaknem harmadára, miközben a városból a községbe költözések száma csaknem ugyanannyi maradt. A községből a városba települők száma is csaknem a felére csökkent az elmúlt 30 év során.

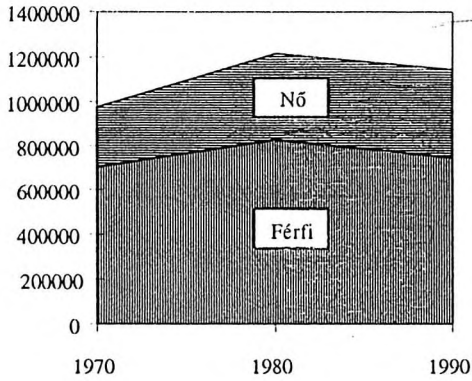
Budapestre és a vidéki városokba elsősorban a szak- és betanított munkások vándorolnak, más községekbe pedig a mezőgazdasági dolgozók. Az európai tendenciának megfelelően nálunk is csökken az iparnak a területi fejlődésre gyakorolt hatása és a mezőgazdaság hatása pedig stagnál. Míg régen, a nagy ipari központok kialakulása a népesség koncentrációjához vezetett, ma a hírközlés és az információs technikák fejlődése a népesség decentralizációját segíti elő.

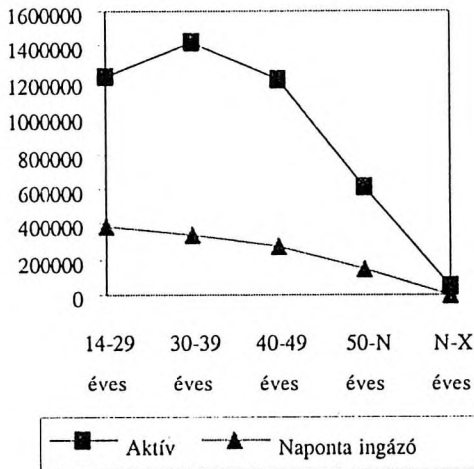
VI. A helyben lakó(1) és a bejáró(2) aktív keresők száma megyénként az 1990-es népszámlálás adatai szerint
Number of resident and commuting active earners by counties according to the data of Population Census 1990

Az ábrán a körök sugara a megyében dolgozó aktív keresők számával arányos.

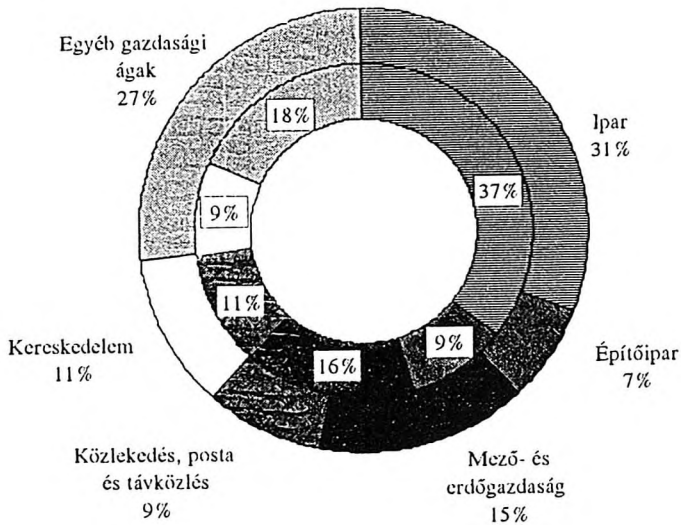
1970 és 1980 között a naponta ingázók száma csaknem 25%-kal nőtt. Az 1980-as 1 238 420 fős maximum 1990-re csaknem 100 000 fővel csökkent. Ennek oka a férfiak körében bekövetkezett változás, hiszen a naponta ingázó nők száma még ebben az időszakban is nőtt, ha nem is olyan mértékben, mint 10 évvel korábban. A naponta ingázó férfiak száma viszont visszaesett a 20 évvel korábbi szintre. Így az ingázók között a nők aránya 35%-ra növekedett. Az utóbbi években az ingázók számának változásával egyidejűleg csökkent az aktív keresők száma mindkét nemnél. 1980-ban az aktív kereső férfiak 30 %-a ingázott naponta, a nőknél ez az arány 18% volt. 1990-ben az aktív kereső férfiak 29.6%-a, a nőknek pedig csaknem 20%-a járt el naponta másik településre dolgozni (lásd a következő ábrát).

1980-ban az ingázók száma a legfiatalabb aktív kereső korcsoportban volt a legmagasabb, majd számuk fokozatosan csökkent az idősebb korosztályokban. 1980-ban ez a legfiatalabb korcsoport tartalmazta a legtöbb aktív keresőt is. 1990-re ez a sorrend megváltozott. A legtöbb aktív kereső a 30–39 éves korosztályban volt, de a naponta ingázók száma mégis a legfiatalabb között maradt a legmagasabb. A következő ábra az 1990-es adatok alapján készült. N a nyugdíjkorhatárt jelöli, férfiaknál 60, nőknél 55 évet.

Az összes aktív keresők és az ingázók megoszlása gazdasági áganként nem azonos. Többen ingáznak az ipari, építőipari, sőt még a mező- és erdőgazdasági dolgozók is, mint az aktív keresők közötti arányuk indokolná. Ugyanez a helyzet a posta és távközlésben dolgozóknál is, de a kereskedelemben dolgozók az ingázók között kisebb arányban vannak, mint az összes aktív kereső között. Jól szemlélteti az arányokat a következő ábra, ahol a külső gyűrű az összes aktív kereső, a belső pedig a naponta ingázók százalékos megoszlását mutatja gazdasági áganként.

A harmonizációs javaslat alkalmazása a magyar településeknél

Történelmi városközpont

Már 1930-ban szükségesnek találták a népszámlálási körzeteknél nagyobb, homogén építészeti jellegű településrészek lehatárolását. Az 1970-es népszámlálások előkészítése során a városokban és egyes községekben létrehozták a városrendezési körzeteket. "A városrendezési körzetek a települések olyan kisebb szerkezeti egységei, amelyek többnyire homogén terület-felhasználásúak, általában főforgalmi, forgalmi, vagy gyűjtőúttal lehatároltak, elhelyezkedésükönél fogva önálló kiszolgálási és ellátási rendszert képeznek, funkcionális szervezésük és fejlesztésük egységes rendszer szerint történik." [15] Az általában 4–5 városrendezési körzetet magába foglaló alkerületek kialakításának egyik szempontja is az azonos beépítettségű településrészeknek a lehatárolása volt, melyeket településtörténeti, fejlődési vagy tervezési szempontok elkülönítettek. Mivel a történelmi városrészek határai — természetükből adódóan — 20–30 év alatt nem változnak, kijelenthetjük, hogy a harmonizációs javaslat első városfogalmát hazánkban is használhatjuk, hozzá aggregált statisztikai adatokat rendelhetünk. Ezzel a definícióval a városi népesség-

számot jelentősen lecsökkentenénk, ugyanakkor a városi népesség fogalmat egy fix területhez kötnénk, ami már nem tükrözné a népesség fejlődését, dinamikáját, és ezzel teljesen elszakadna a városi népesség eredeti, megkülönböztető szerephez kapcsolt fogalmától.

Morfológikus definíció

A második javaslat a folytonosan beépített területek meghatározásán alapul. A morfológikus definíció szerinti behatárolást légi és űrfelvételek alapján végezhetjük el a leghatékonyabban és a legolcsóbban. A hagyományos papírtérképek több éves, évtizedes állapotot rögzítenek, az űrfelvételek viszont naprakészek. Mivel egy-egy területet szinte naponta végigpásztáznak, a felvételekből idősorok állíthatók össze, így a területen zajló változások is nyomon követhetők.

A légi majd az űrfelvételek hasznosítása nálunk is több évtizede elkezdődött. 1955-ben Szeged területi rendezési tervét már légi felvételek segítségével készítették. Évek óta légi és űrfelvételeket használnak regionális tervezéseknél, a terület-felhasználás minősítésénél. Nálunk a kutatások elsősorban a nem beépített területekre koncentráltak a mezőgazdasági felhasználást tartva szem előtt, hiszen a légi és az űrfelvételek kezelésével az FM-hez tartozó FÖMI van megbízva. Más országokban, mint például az USA-ban, Angliában és Japánban a beépített területek változásával is foglalkoztak. Bár az eredmények nem annyira jók, mint a nem beépített területeken, ahol a LANDSAT felvételek 70% feletti interpretációt tett lehetővé, a kísérletek biztatóak voltak.

Hazánkban elsősorban a termőterület vizsgálatánál, üdülőkörzetek rendezési terveinél, a vízlépcső tervezésénél használtak légi és űrfelvételeket. Ebben a cikkben csak azokra a vizsgálatokra térünk ki, melyek a városdefiníció alkalmazásánál hasznos lehet.

Már 1980-ban elkészítették Budapest 1:100 000 méretarányú terület-felhasználási térképét LANDSAT MSS űrfelvétel alapján. Külön kategóriákat állapítottak meg a belváros, az ipari- és lakóközteretek, a üdülőteltelkes területek, a rétek, az erdő és a vizek számára. A besorolás 70%-os megbízhatóságú volt. Az automatikus besorolás a legjobban a belváros, az erdő és a víz kategória megállapításánál esett egybe a valósággal.

Győr-Sopron megye űrfelvételeinek vizuális kiértékelését a Kozmosz típusú mesterséges hold felvételei alapján végezték el a FÖMI-ben. Azt tapasztalták, hogy a települések és a városmagok jól elkülöníthető, sőt a tanyák, majorok — az őket körülvevő területkategóriától való eltérésük miatt — ugyancsak hibátlanul felismerhetők.

Az eddigi tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy a folytonosan beépített területek lehatárolása a távérzékelés számára már nem jelenthet problémát.

Bár a javaslat a többközpontú városi régiók fogalmát csak negyedikként említi, a feldolgozás azonossága miatt mégis itt emlíjük meg, hiszen ennél a definíciónál is folytonosan beépített területeket vizsgálunk. A többletinformáció, — amit a többcentrumú közlekedési struktúra szemléltet vonalas létesítményei segítségével, — szintén vizsgálható űrfelvételek segítségével. Ezek felismerésére szintén történtek kísérletek,

és azt tapasztalták, hogy a nyomvonalas létesítmények a légi és űrfelvételeken jól kivehetők, változásaik nyomon követhetők. Azóta a technika fejlődött, még nagyobb felbontású képek készülnek, és reálisnak látszik az az elgondolás, hogy a mintaterületen végzett kísérletek után az űrfelvételeket a napi gyakorlatban is használjuk.

Funkcionális városi régió

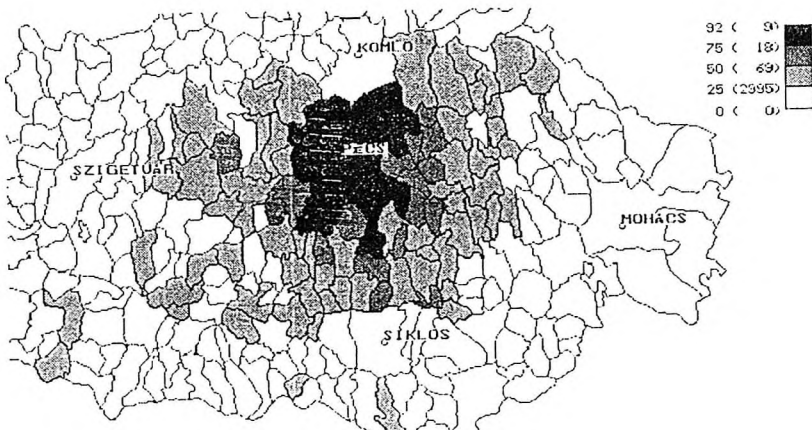
Munkaerőgyűjtő terület meghatározása

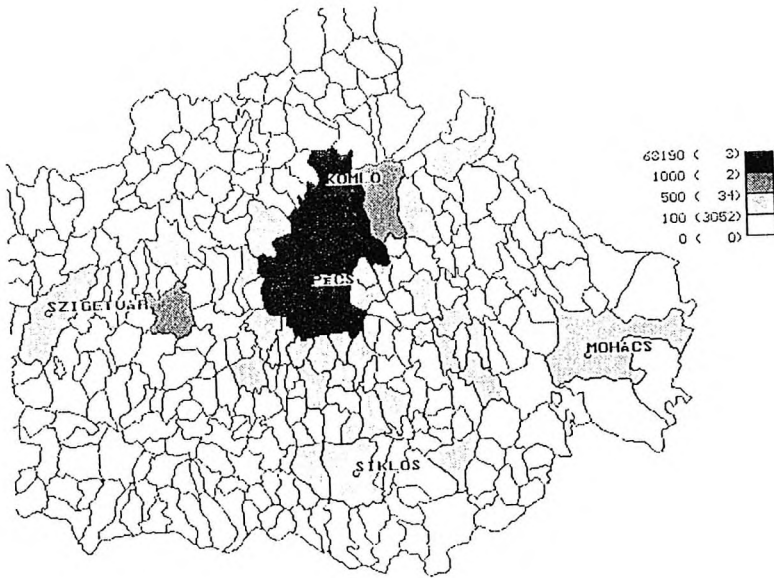
A terület fejlettségét Magyarországon is gyakran jellemzik a munkaerőfelszívó képességével. A napi ingázást a népszámlálások során gyűjtött adatok segítségével nyomon követhetjük. Az 1990-es népszámlálás adatai alapján részletesebb vizsgálatot végeztünk a harmonizációs javaslatban szereplő kritériumok alapján.

A következő kartogramokon néhány város munkaerőgyűjtő területét ábrázoltuk. A városba bejáróknak a település aktív keresőinek számához viszonyított aránya szerint a településeket négy csoportba soroltuk, és a fehérből feketébe átmenő szürkességi fokozattal ábrázoltuk. A települések első csoportját (fehér) azok alkotják, ahol a vizsgált városba bejárók száma 25% alatt maradt. A következő csoportnál ez az arány 25 és 50% között van, a harmadiknál 50 és 75% között, az utolsó csoportban (fekete) pedig a bejárók aránya 75% felett van.

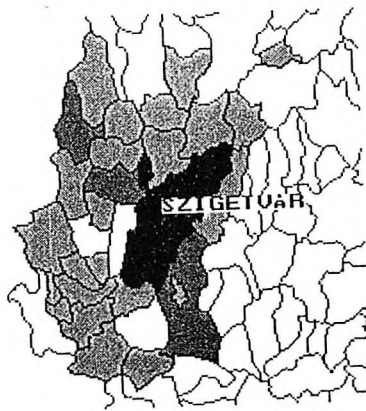
A Pécssett dolgozók 8%-a kerül ki a környék ingázó lakosságából. 69 olyan község van, ahonnan Pécsre jár dolgozni az aktív keresők több, mint 25%-a. További 18 község aktív keresőinek több, mint fele és további 8 község aktív keresőinek háromnegyede dolgozik a megyeszékhelyen. A színezett terület természetesen nem esik egybe azzal a területtel, ahonnan a legtöbben járnak be dolgozni.

A bejáró aktív keresők számát tekintve Komló, és a többi Baranya megyei város vezet. Pécs 68 190 helyben dolgozó aktív keresője mellett Komlóról és Kozármislenyről 1000 főnél több, Szentlőrincről és Hosszúhetényről 500-nál, Mohácsról, Siklósról és még 32 más településről 100-nál többen járnak a megyeszékhelyre dolgozni.

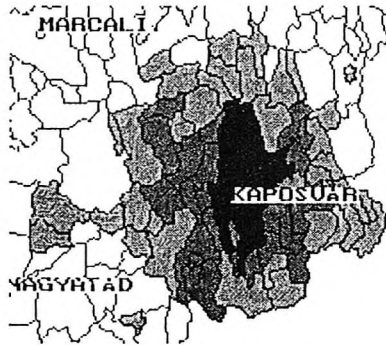

Más városnak nincs ilyen nagy vonzáskörzete. Szigetvárra 27 községből jár be az aktív keresők több, mint negyede. Ebből 4 település minden második keresője Szigetvárott dolgozik.

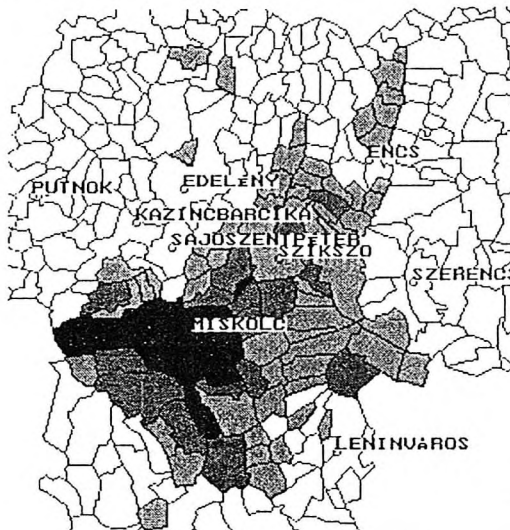
Magyarország többi, aprófalvas településén hasonló a helyzet. A városok vonzáskörzete nagy. Győrbe 31 község aktív lakosságának negyede jár dolgozni, további 31-ből pedig az aktívak több, mint fele.

Kaposvár vonzáskörzete is nagy. 28 községből minden második, további 37 községből pedig legalább minden negyedik aktív kereső a városba jár dolgozni.

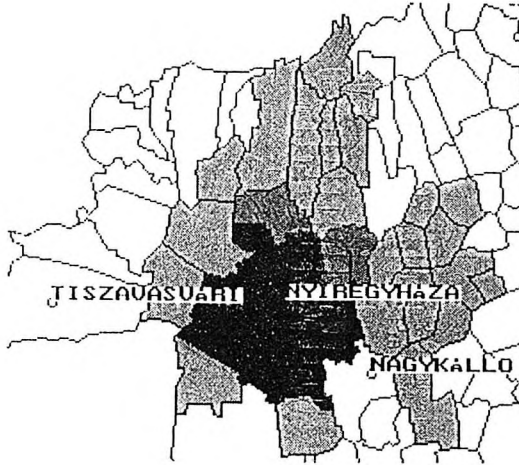

A nagyfalvas alföldi területeken, ahol a mezőgazdasági tevékenység inkább helyhez köti a lakosságot, már kevesebb az agglomerációba sorolható községek száma. Kecskemétre mindössze 8, Békéscsabára 4, Ceglédre 4, Szegedre 16 községből jár 25%-nál több aktív kereső dolgozni.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyeszékhelyén dolgozik 62 község aktív lakosságának legalább negyede, és további 19-ből minden második aktív kereső. Az ipar meghatározó szerepét bizonyítja, hogy az ugyanebben a megyében fekvő, de iparilag kevésbé fejlett Sárospatakra már csak 6 településről jár be a keresők több, mint 25%-a.

A következő ábrákon néhány további város munkaerőgyűjtő területét láthatjuk.

A 25%-os ingázási küszöb nálunk nem definiál mindig összefüggő területet, és vannak olyan városok, — mint például Győr —, melyek e szerint a fél megyére kiterjednének. Az 50%-os küszöb viszont megfelelőnek tűnik. A városok lakosságához (6 417 273) hozzáadva annak a településnek a lakosságát, ahonnan az aktív népesség legalább fele bejár dolgozni (757 601), akkor a városi népesség aránya a 61,9%-ról 69%-ra nőne. Ez összesen 486 községnek a városokhoz csatolását jelentené. Ha a nyugat-európai országokhoz hasonlóan mi is törekednénk az adminisztratív egységek csökkentésére, ez a városdefiníció lehetővé tenné a mai községszámnak közel egy hatoddal való csökkentését.

Érdekesképpen megjegyezzük, hogy az 1990 óta várossá nyilvánított községek közül Sásd rendelkezik jelentősebb, a fenti definíció szerinti vonzáskörzettel.

Mivel összesen 119 olyan város-község van, ahová ilyen arányú ingázás irányul és ezek közül 47 nem város, következésképpen az 1990-es városok egy része sem rendelkezik ilyen mértékű munkaerőgyűjtő területtel. A bennmaradó és a kieső városokat vizsgálva mutatkozik meg az alkalmazott osztályozó elv hiányossága. Kiderül ugyanis, hogy egységes küszöb még Magyarországon sem alkalmazható, hiszen a "rostán" kiesik a nagyfalvas Alföld városainak többsége (mint például Gyula, Orosháza stb.) és az erősebben szívó nagyvárosok, mint például Budapest és a megyeszékhelyek közelében levő városok (például Gödöllő, Érd, Bonyhád stb.). A helyben lakó aktívak százalékos arányát vizsgálva az összes aktív kereső között az alföldi városok, községek kerülnek a lista elejére, amit a nagyfalvas települési szerkezeten kívül még a foglalkozási szerkezet (a mezőgazdasági dolgozók magas aránya) is felerősít.

Finomíthatnánk a definíciót úgy, hogy régióként más küszöböt használunk, vagy figyelembe vesszük az ingázó népesség és a célközség népességének nagyságát is, de az így kapott kritérium már nem lesz általánosan használható és egyszerű.

A fejlettség és a térségi funkció

A városok jogi meghatározását a települések fejlettségének meghatározására szolgáló kritériumrendszer kialakítására irányuló vizsgálatok előzték meg. Abból indultak ki, hogy objektív mutatók esetén a rangsor első részében elhelyezkedő települések városokká nyilváníthatók, ezért a funkcionális szerep vizsgálata Magyarországon már viszonylag korán elkezdődött.

Legegyszerűbb kritériumként a népességszám kínálkozott, de már a múlt században felismerték, hogy ez a település fejlettségének nem egyetlen meghatározója. *Keleti Károly* az 1873-ban megjelent *Hazánk és népe* c. könyvében már a népességszámon kívül az ipari, kereskedelmi és értelmiségi foglalkozásuk arányát, a lakosság műveltségi fokát, a lakásviszonyokat, a laksűrűséget, sőt még a cselédek számát is vizsgálta. Ezekből városi koefficienszt számolt úgy, hogy mutatónként sorbaállította a településeket, majd az eredményeket összesítette.

Kiss István bonyolult, többszintű mutatót képzett a demográfiai összetételre, a művi környezetre, a kultúr szintre és a központi szerepre utaló adatokból. A sok-sok

mutatót bizonyos szabályok szerint összevonva *Kiss* komplex mutatót kapott a fejlettségre, amit az általa megfogalmazott szimbolikával grafikusán is ábrázolt.

A települések vonzáskörzetének meghatározására a hatvanas évek közepén, Magyarországon elsőként *Bene L.* és *Tekse K.* alkalmazta a potenciálmódszert. Négy népszámlálás adatai alapján 62 megye és járási székhely, 128 járás, a főváros 22 kerület adataiból megrajzolták az ország népességének potenciáletterét.

A 70-es évek elején sok kutató alkalmazta az *M. Bennet*-től származó pontozásos módszert. *Makula Márta* a megyék fejlettségének meghatározásához 25 mutatót figyelt, és a megyéket a legjobb megyéhez, Komárom megyéhez viszonyította.

Kovacsics József, abból kiindulva, hogy "a pontozásos módszer egymással nem összefüggő társadalmi és gazdasági jelenségek közé tesz egyenlőségjelet", a települések fejlettségét ellátási és igazgatási szektorok szerint vizsgálta. Összegyűjtve a települések egészségügyi fejlettségére vonatkozó mutatókat, intenzitási arányszámokat számolt, majd ugyanezt a kulturális, kommunális és egyéb szektorokban is elvégezte, így jellemezte a települések fejlettségét.

Kovacsicsné, Nagy Katalin a kiválasztott mutatókat egy "átlagváros" mutatóira standardizálta, majd az egyes városoknak a különböző ismérvekre vonatkozó ellátási mutatóiból a település fejlettségre egy mértéket definiált.

Pontozásos módszert használnak ma is a települések által a várossá nyilvánítási kérelem mellékleteként benyújtott pályázatok elbírálásánál. A népességi, foglalkoztatási, ellátottsági és megjelenési ismérvekből képzett mutatószámok alapján a település pontszámot kap, amit a 20 000 főt nem meghaladó nagyságú települések megfelelő paramétereivel összevetnek és értékelnek.

Jelentős hagyományai vannak a faktoranalízis alkalmazásának. *Lackó L.* és *Francia L.* az életkörülmények meghatározására, és az azokat befolyásoló tényezők területi elemzésére, *Enyedi Gy.* és *Beluszky P.* 1977-ben és 1976-ban szintén a településekben élők életkörülményeinek meghatározásánál használták. *Kovács Róbert* a települési egyenlőtlenségeket 1992-es vizsgálatában ugyanezzel a módszerrel elemezte.

Ma a területi fejlettséget természeti, társadalmi, gazdasági, műszaki, strukturális és irányítási funkciók szerint vizsgálják. Főkomponens analízis segítségével a városok és községek ellátottságát vizsgálva az 1993-as TSTAR népességi és foglalkozási, gazdasági ellátó és igazgatási intézményhálózatra és az ellátottság színvonalára vonatkozó adatai alapján mi is kiszámítottunk egy "fejlettségi" sorrendet, ahol a város jogállású települések foglalják el a lista elejét.

A települések fejlettségét meghatározó objektív mutató kidolgozására irányuló kutatások ma is folynak. Egyre újabb és újabb paramétereket vonnak be a vizsgálatokba, és a kritériumrendszer egyre átláthatatlanabb lesz. Megállapíthatjuk tehát, hogy az így kialakított definíciók dzsungeléből nem tudunk olyan városkritériumot kialakítani, ami egyszerű, általánosan használható Európa minden országában és ugyanakkor könnyen kezelhető.

Konklúzió

A fenti definíciók közül egyedül a folytonos beépítettségen alapuló morfológikus definíció látszik egyszerűen és általánosan kezelhető városi népesség definíció-nak. Ezért vizsgálatot készítünk elő — első lépésként — ennek a határnak a meghatározására légi és űrfelvételek segítségével. A kutatás kiterjed a beépített területek különböző kategóriáinak meghatározására is. Az 1990-es népszámlálás által definiált és a helyszínen az összeírók által elvégzett kategóriába sorolást kívánjuk összevetni az űrfelvételekkel és módszert kívánunk kidolgozni a beépítettség kategória automatikus felismerésére. A népszámlálási körzeteknek és a beépítettség-kategóriáknak az összevetése kiküszöbölhetné azt a problémát, hogy hiányoznak a statisztikai adatok a morfológikusan konstruált népességklaszterekhez.

Itt szeretném megköszönni *Klinger András* professzor úrnak, hogy felhívta a figyelmem erre a problémára és később is segített ötleteivel és tanácsaival. Köszönettel tartozom *Kovacsics József* professzor úrnak hasznos javaslataiért, *Dömök Zsuzsának* pedig azért, mert a vizsgálatához szükséges adatokat hozzáférhetővé tette számomra.

Hivatkozások

1. *Dallos F.* — *Szabady E.* (szerkesztők) Írták: *Fórizs M.* — *Barta B.* — *Erdész T.* — *Horváth L.* — *Kepecs J.* — *Kiss A.* — *Klinger A.* — *Lukácsy R.* — *Palotás Z.*: Magyar Városok, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.
2. *Herczeg János* — *Vekerdí László*: "Nem a falak, hanem a szellem", *Élet és Tudomány*, 1995/24, 25, 26, 27.
3. *Kiss István*: A település-fejlettség mérésének és összehasonlításának egyes kérdései. Statisztikai szemle. 1969. évi 6. sz.
4. *Kovacsics József*: A közigazgatás statisztikája és organometriája. 1977. Tankönyvkiadó.
5. *Kovács Róbert*: Települési egyenlőtlenségek-területi feszültségek. Társadalmi riport, 1992.
6. *Krizsán Mária*: A kisvárosok fejlődésének tapasztalatai az új kisvárosok fejlődésének tükrében.
7. *Krizsán Mária*: Településrendszerünk legkisebb egységeinek időszerű kérdései, Településfejlesztési Tájékoztató, 1989. 5. sz.
8. *Krizsán Mária*: Távérzékelés a területi tervezésben. Településfejlesztési Tájékoztató, 1988. 2. sz.
9. *Makula Márta*: A városok vonzáskörzetének meghatározása. Területi Statisztika, 1972. 2. sz.
10. *Morconi-Ebrard, F.* — *Pumain, D.* — *Saint-Julien, T.*: Definition d'une unite urbaine dans la Communauté Européenne.
11. *Pumain, D.* — *Saint-Julien, T.* — *Cattan, N.* — *Rozenblat, C.*: The statistical concept of town in Europe.
12. Recommendations for the 1990 censuses of population and housing in the ECE region.

13. *Sikos T. Tamás*: Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásban, Földrajzi közlemények, 1984, 19. sz.
14. UN Demographic Yearbook.
15. 1990 évi népszámlálás. Az adatfelvétel és -feldolgozás összefoglaló ismertetése.

Tárgyszó:

Településdemográfia

TOWNS AND VILLAGES

Territorial and time change of the notion of urban population is considered. In the first part of the work the usual definitions of the urban population, starting from definitions of the smallest territorial units of the different countries and the problems caused by the different definitions are shortly reviewed, and the harmonisation proposal of EUROSTAT outlined. Then the Hungarian acts used for the determination of the towns during the last century are summarised. In the second part of the work the notions of the historical centre of the town, the morphological definition of the urban area, the function of the town and of the employment catchment areas are considered. It can be stated that the morphological definition could be used as a basis of the definition of the urban population.

FIGYELŐ

EMLÉKEZTETŐ

az MTA Demográfiai Bizottsága 1995. november 6-i üléséről

Az MTA Demográfiai Bizottsága 1995. november 6-án kibővített ülésen megvitatta a Magyar Tudományos Akadémia országgyűlési beszámolójához elkészített helyzetelemzést a Magyarországon folyó demográfiai kutatásokról.

A vitát *Klinger András* a Demográfiai Bizottság elnöke nyitotta meg, a helyzetelemzés összeállításával kapcsolatos munkákat *Csernák Józsefné* titkár ismertette.

Az ülésen résztvettek: *Daróczi Etelka, Dányi Dezső, Eiben Ottó, Faragó Tamás, Hoóz István, Kamarás Ferenc, Kovacsics József, Kováts Zoltán, Kupcsik József, Mészáros Árpád, Miltényi Károly, Pongrácz Tiborné, S. Molnár Edit, Utasi Ágnes, Valkovics Emil*, a Demográfiai Bizottság tagjai, továbbá meghívottként *Gárdos Éva, Hablicsek László, Harcsa István, Illés Sándor, Joubert Kálmán, Katona Tamás, Molnár Attila, Szukicsné Serfőző Klára, Tóth Pál Péter*.

A vita megállapításai a következők voltak:

A résztvevők elismeréssel szóltak a helyzetelemzésről és egyetértettek abban, hogy hű képet fest a magyar demográfia állapotáról, sokoldalúan mutatja be a tudományág alakulásának jellemzőit az elmúlt 15 évben. A helyzetelemzés megállapításait helyesnek, a felvetett problémákat fontosnak és megoldandóknak tartották.

A demográfiai kutatás irányaival és eredményeivel foglalkozó résszel kapcsolatban a hozzászólók felvetették, hogy a történeti demográfia nem kap olyan hangsúlyt az anyagban, mint amit jelentősége alapján megérdemelne és kérték a hiányok pótlását. Úgy vélekedtek, hogy a történeti demográfia kiemelése a demográfiai tudomány kérdéskörei között azért is indokolt, mert megbízható népességelőrejelzések nem készülhetnek megfelelő történeti látásmód, a történeti folyamatok feltárása nélkül. Konkrét példákat hozva kérték, hogy az anyag egészüljön ki a vidéki egyetemeken folyó történeti demográfiai kutatások eredményeivel, továbbá az 1992. évi nemzetiségi konferencia és a milicentenárium alkalmából rendezett történeti demográfiai konferencia-sorozat megemlékezésével. Javasolták, hogy a demográfia más tudományágakhoz fűződő kapcsolatai között legyen megemlítve a történettudomány, a néprajztudomány és a földrajztudomány is.

Ugyancsak többen felvetették, hogy a gazdaságdemográfia szerepét jobban hangsúlyozni kellene. A megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyok között a demográfiának a társadalmi és gazdasági összefüggéseket behatóbban kellene vizsgálnia. Kérdésként hangzott el az, hogy a demográfia vajon mennyiben készült fel a megváltozott viszonyok kihívásaira.

Felmerült, hogy a demográfia témái között meg kellene említeni a palodemográfiát is. Ez olyan terület, amely úgy tűnik, hogy kihalt, holott művelése fontos lenne.

A résztvevők egyetértettek abban, hogy a hazai tudományt általánosságban jellemző kedvezőtlen anyagi körülmények a demográfiai kutatások pénzügyi feltételeiben is érzékelhetők. Úgy vélekedtek, hogy az anyagiak és a jelentős részben erre visszavezethető létszám gondok is hozzájárulnak ahhoz, hogy a demográfiában hiányterületek vannak, csökkentek a kutatási esélyek, a nagyobb demográfiai problémák kutatására nincs megfelelő kapacitás. A hozzászólók kiemelték az egyetemi tanszékeken folyó demográfiai kutatások feltételeinek romlását, amely mind a személyi összetételben, mind az infrastrukturális feltételekben megnyilvánul. Egyesek úgy vélték, hogy a helyzetelemzésben még erősebben kellene hangsúlyozni az elért eredmények és az elégtelen feltételek közötti különbséget.

A tudomány finanszírozása természetesen nemcsak anyagi kérdés, a kapcsolatszerzésben, az adatokhoz, információkhoz való hozzáférésben is vannak kihasználható lehetőségek. A demográfiai kutatások szempontjából kedvező feltételként

említették az adatgyűjtés egyszerűségét a népmozgalmi statisztikákra alapozott kutatásokban.

Többen érintették azt a kérdést, hogy a jelenlegi finanszírozási rendszer az egyéni kutatások támogatására épül. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez nem elegendő, emellett intézményi szinten is szükséges lenne a támogatás. Ennek hiánya ugyanis a kutatásokat irányíthatatlanná teszi.

Mindenki egyetértett abban, hogy a demográfiai tudomány művelésének személyi feltételei és az utánpótlás gondjai szorosan összefüggenek azzal, hogy a demográfia intézményeinek kiépülését nem kísérte a demográfiai képzés bevezetése. A hozzászólók kiemelték, hogy a jelenlegi körülmények között a legsürgősebb feladat a posztgraduális PhD képzés megszervezése valamelyik graduálisan oktatott rokon tárgyhoz kapcsolva. Ebben a vonatkozásban a kezdeti lépések megtörténtek, ez azonban nem elegendő, a cél a demográfia graduális oktatásának elérése. Ezzel összefüggésben említés történt az ELTE Jogi Karának kezdeményezéséről, ahol folyamatban van egy demográfia tankönyv kiadása is. Javasolták, hogy érdemes lenne a demográfia oktatását az ún. Universitásokra építeni. Ezek több egyetemet szolgálnak ki és programjuk hiányos a demográfia oktatása nélkül.

A tudományos publikálás helyzetével kapcsolatban megjegyezték, hogy a szakmai folyóiratokon kívül ma már szélesebb körű megjelenési lehetőségek is vannak, mint például a Magyar Tudomány és más folyóiratok. Javaslat hangzott el arról, hogy a helyzetelemzés elkészítéséhez összegyűjtött publikációs jegyzékek mindenki számára váljanak hozzáférhetővé.

A demográfia eredményeinek a hazai intézmények formálására, a törvényhozásra, illetve a döntéshozatalra gyakorolt hatásával kapcsolatban többen annak a véleményüknek adtak hangot, hogy a népesedési helyzet problémái nem kapnak megfelelő figyelmet a népességet érintő döntésekben. Az is elhangzott, hogy a döntés előkészítésre orientált programok nem kerülnek érdemi felhasználásra, a népesedéspolitikai korábbi vívmányait törölték, a népesedéspolitikai jelenlegi alakításában sem a Demográfiai Bizottság tagjait, sem a szakmai szakértőket nem vonják be.

A kormányzati programokhoz való kapcsolódásról szólva megemlítették, hogy a demográfia például a Kormány külpolitikai programjához is hozzá tudna járulni a határon túl élő magyarság vizsgálatával.

A résztvevők elismerték, hogy a helyzetelemzésnek az Akadémia által előírt tematika keretében nem volt feladata a tudományág további fejlődésével, célkitűzéseivel kapcsolatos következtetések megfogalmazása. Mindenki egyetértett azonban abban, hogy erre is ki kellene térni és javasolták az anyag kiegészítését egy összefoglaló fejezettel. Ezzel kapcsolatban az alábbi javaslatok hangzottak el:

— Készüljön értékelés arról, hogy a demográfiai tudomány tevékenysége megfelelő-e meg az elvárásoknak, a múltbeli eredményeknek, a nemzetközi trendeknek.

— A célkitűzések között szerepeljen a demográfia kapcsolatainak erősítése egyrészt az Akadémiával, másrészt a közigazgatással.

— A demográfia egyetemi oktatásának ügye a demográfia sürgős megoldásra váró kérdéseként kerüljön kiemelésre.

A helyzetelemzéshez a résztvevők néhány további, nem tartalmi vonatkozású észrevételt is tettek. Így többek között felhívták a figyelmet néhány javítandó kitételre. (Például a 4—7. tábla "faj" megjelölése, a kutatások tematikájában a strukturális demográfia pszichológiai alpontja.) A helyzetelemzéshez fűzött táblákhoz javasolták a források feltüntetését.

A Demográfiai Bizottság felkérte a Bizottság elnökét, hogy az ülésről készített Emlékeztetőt juttassa el az Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának.

Az ülésen elhangzott megjegyzések és módosító javaslatok alapján "A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon, 1980—1994" című anyag a kutatási eredmények tematikus áttekintésével együtt véglegesített formában a KSII Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései című sorozatban jelenik meg 1996-ban.

Csernák Józsefné

A NEMZETKÖZI CSALÁDTERVEZÉSI SZÖVETSÉG KÖZGYŰLÉSE

Manila, 1995. november 10—13.

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség — IPPF (International Planned Parenthood Federation) — 1995. november 10—13. között Manilában tartotta közgyűlését. Az indiai Bombay-ben 1952-ben alapított nemzetközi szervezet az elmúlt negyvenhárom évben a családtervezés elterjesztését célzó önkéntes alapon működő nem-kormányzati nemzeti szövetségek elismert vezetőjévé vált. A három-évenként összehívott Közgyűlés célja ez alkalommal az volt, hogy áttekintse az 1992-ben Delhiben elfogadott startégiai terv megvalósulását, módosítsa az IPPF alapszabályának néhány szakaszát és új elnököt válasszon. A Közgyűlésen 140 tagország képviselőjében több mint 300 küldött vett részt. A Közgyűlés vendéglátója a Fülöp-szigetek családtervezési szervezete volt. A Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaságot *dr. Klinger András*, a Társaság elnöke és *Csernák Józsefné dr.*, elnökségi tag képviselték.

A Közgyűlés november 10-én délelőtt a manilai Nemzetközi Kongresszusi Központban kezdődött ünnepélyes megnyitóval, amelyen megjelent és üdvözlő beszédet mondott *Fidel V. Ramos* a Fülöp-szigetek elnöke. A küldötteket a vendéglátók nevében *Clio Zabala* asszony, a Fülöp-szigetek Családtervezési Szervezetének elnöke köszöntötte. Az IPPF részéről *Ingar Brueggemann* főtitkár és *dr. Fred Sai*, az IPPF elnöke nyitotta meg a Közgyűlést.

A Közgyűlés programjában az első és a harmadik napon plenáris ülés szerepelt, a második napon az IPPF stratégiai tervének hat témájában párhuzamos szekció üléseket szerveztek. A Közgyűlés hivatalos ülészsaka november 13-án befejeződött, de november 14-én további programként szabadon választható látogatásokat szerveztek néhány területi központba, illetve intézménybe.

Az első nap délelőtti plenáris ülésén a formális ügyrendi pontokat követően az IPPF elnöke beszámolt azokról a fontosabb eseményekről, amelyek a Szövetség teendőire is hatottak. Ebben a tekintetben elsősorban az 1994-es kairói Népesedési és Fejlődési Világkonferenciát, illetve a pekingi Nők Konferenciát emelte ki. Ezt követően az új főtitkár szólt az IPPF előtt álló feladatokról. A délutáni ülés előadásai azt taglalták, hogy miként változott az IPPF különböző testületeiben a nők szerepe 1992 óta. Általános következtetésként megállapították, hogy minden szinten elmozdulás történt a nők nagyobb részvétele irányában. A vitában a fejlődő országok képviselői egyöntetűen hangsúlyozták a nők egyenjogúságának gyakorlati érvényesülését hátráltató tényezőket, mint például a nők körében az analfabétizmus nagyobb arányát és azt, hogy a tradicionális viszonyok között a nők rendszerint nem végeznek az otthonon kívüli munkát.

A második nap szekció ülésein a szexuális és reprodukciós egészség, a családtervezéssel kapcsolatos kielégítetlen igények, az egészséget veszélyeztető abortusz, az ifjúság, a nők egyenjogúsága és a gondozás kérdései szerepeltek. A szekció üléseken a hozzászólások nagy száma miatt nem volt lehetőség a vélemények, illetve tapasztalatok részletesebb kifejtésére. Az egész napos program eredmé-

nyeiről a szekció vezetők a harmadik nap délelőttjén tartott plenáris ülésen számoltak be. Itt ismét alkalom nyílt a hozzászólásra.

A harmadik napon került sor a vendéglátó fülöp-szigeti szervezet bemutatkozására. A délután ülészakon a Közgyűlés megerősítette az IPPF startégiai tervét, ezután következett az új elnök megválasztása. Ezt az eseményt meglehetősen nagy várakozás előzte meg. Eredetileg négy jelölt volt, ketten azonban végül is visszaléptek. Az európai régióból induló *Hanne Risor*, a dán Családtervezési Szövetség elnöke csak hosszas vívódás mondott le a jelöltségről, miután megbizonyosodott, hogy saját régiójában sem kap megfelelő támogatást. A versenyben maradt két jelölt között — *Monique Essed-Fernandes* (Suriname) és *Attiya Inayatullah* (Pakistan) — szoros küzdelem volt. Végül is igen csekély többséggel *Attiya Inayatullah* asszonyt választotta meg a Közgyűlés az IPPF elnökévé.

Csernák Józsefné

A NÉPESEDÉSI KUTATÁSOK PRIORITÁSAI

Nemzetközi kerekasztal értekezlet, Hága, 1995. november 30.—december 1.

A Holland Interdiszciplináris Demográfiai Intézet (NIDI) reprezentatív kerekasztal értekezlettel emlékezett meg fennállásának 25 éves évfordulójáról. A rendezvénynek több mint 40 résztvevője volt. A meghívottak mintegy fele a meghívó intézetet, illetve a holland társintézményeket képviselte, a másik fele az európai demográfiai kutató központok, intézetek, egyetemi kutatóhelyek képviselőit jelent meg. Magyar részről *Klinger András* a KSH elnökhelyettese és *Csernák Józsefné* a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója vett részt az értekezleten.

A kétnapos értekezlet megnyitóját *Jenny Gierveld* professzor, a NIDI igazgatója tartotta. Előadásában összefoglalta az 1970-ben alapított NIDI történetét, érintve azokat az okokat és szervezeti változásokat is, amelyek a Tudományos és Oktatási Minisztérium által történt megalapítástól a jelenleg alapítványi támogatással működő intézményhez vezettek. A NIDI-ben jelenleg mintegy 40 kutató dolgozik, akiknek nagyobb részét a különféle projektek keretében foglalkoztatják.

A kerekasztal értekezlet célja az volt, hogy megvitasson néhány olyan általános kutatási témát, amelynek várhatóan nagy jelentősége lesz a demográfiában.

Az első nap délelőtti ülésén került sor a munkaerő piac és népesség dinamika összefüggéseinek megvitatására. A téma meghívott előadója *H. B. Presser*, a Maryland-i Egyetem professzora a női munka, illetve a két-keresős család modell elterjedésével kapcsolatos amerikai tapasztalatokat ismertette. Előadásában elsősorban a kérdéssel foglalkozott, hogy a munkaperőpiac és a foglalkoztatás új jelenségei milyen irányú eltolódásokkal járnak a családok életében. A felkért holland hozzászóló *Th. A. M. Beckers* professzor a holland időfelhasználási vizsgálat főbb megállapításait foglalta össze. A rugalmas foglalkoztatáson és munkaidőn alapuló ún. 24 órás gazdaság eszméje nagy vitát váltott ki. Ennek lényege a nap 24 órájának figyelembevétele a munkaidő megállapításánál, ami az előadó feltételezése szerint a két-keresős gyermekes családoknak nyújthat megoldást a gyermekek ellátásában azzal, hogy a szülők szabadon választhatnak a hagyományostól eltérő munkaidő beosztást is. A megjegyzésekkel és ellenérvekkel megtűzdelte vitában a hozzászólók több lényeges összefüggésre világítottak rá, így többek között a nem-standard munkaórától való eltérés korlátaira bizonyos foglalkozásokban (például pedagógusoknál), illetve a 24 órás gazdaságra való áttérés kedvezőtlen demográfiai és egészségügyi következményeire.

A délutáni ülés napirendjén a szegénység demográfiája szerepelt. A betegsége miatt távollévő *H. Deleek* professzor képviselőjében *K. Van den Bosch* professzor

tartotta meg a vitaindító előadást, amelyhez holland részről *G.B.M. Engbersen* professzor szolt hozzá. Mindketten hangsúlyozták a szegénység vizsgálatának módszertani problémáit és kutatásának speciális nehézségeit. A demográfia és a szegénység vizsgálatának új megközelítési lehetőségeivel kapcsolatos vitában a hozzászólók utaltak a téma komplexitására és a fogalmi tisztázás szempontjából megemlítendőnek tartották, hogy különbséget kell tenni a hagyományos és a modern szegénység között. Ez utóbbi szempontjából speciális kockázatnak kitett csoportot képeznek a bevándorlók, az időskorúak, az egyedül álló anyák stb. Az ülés azzal az egyetértéssel zárult, hogy a szegénységgel kapcsolatos demográfiai kutatásoknak feltétlenül prioritást kellene biztosítani a jövőben.

A második nap délelőtti ülésére *R. Lesthaeghe* belga professzor "Kulturális és demográfiai különbségek" című előadását vitatta meg. Az előadás felkért hozzászólója *R. van E. Gastelaars* holland professzor volt. Az előadás három témával foglalkozott: a "második demográfiai átmenet" és annak regionális eltérései, az európai kisebbségi kutatások problémái és a mikro-szintű megközelítések alkalmazása a kultúra és a demográfia kutatásában. *Lesthaeghe* professzor úgy vélekedett, hogy az európai népegekben újabban megfigyelhető jelenségek, mint például az életvársi kapcsolat és a házasságon kívüli gyermekszülés előzményei a század elejére nyúlnak vissza. Jelenlegi előfordulásuk tehát a történelmi folyamatosságot jelzi. Az etnikai kisebbségek kutatása ugyancsak a jövő demográfiai kutatásainak prioritásai közé sorolható. Az eltérő kulturális örökségekben gazdag Európa, sokszínű etnikai, vallási és nyelvi összetettségével a különböző kultúrák hagyományos olvasztó tégelye. A kutatások érdekes témája lehet a különböző kulturális (etnikai, vallási, nyelvi) csoportok demográfiai vizsgálata, amelynek fontos eleme az eltérő értékek és normák hatásának megállapítása is.

Az üléseken elhangzottokról *D. J. van de Kaa* professzor, a NIDI Tudományos Tanácsának tagja adott összefoglaló értékelést. Az értekezlet *J. Gierveld* igazgató záró szavaival ért véget december 1-én délután.

A nemzetközi kerekasztal értekezlet mind a napirendre tűzött témák aktualitásával és sokoldalú megközelítésével, mind a példamutató szervezéssel újabb bizonyítást adott a NIDI kezdeményező készségének és várható további előretörésének az európai demográfiában, amelyhez úgy tűnik a kedvező pénzügyi feltételeket is sikerült megteremteni.

Csemák Józsefné

AZ INED FENNÁLLÁSÁNAK 50. ÉVFORDULÓJA

Nemzetközi szimpoziium, Párizs, 1995. október 25—27.

A világ vezető kutatóhelyei közé tartozó francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet (INED) nemzetközi konferenciával ünnepelte fennállásának 50. évfordulóját. A konferencia témája a demográfia félévszázadra visszatekintő múltja és előrevetítendő jövője volt.

A konferencia előadásaira négy blokkban került sor. Az első blokkban — mely az utolsó pillanatban került a programba — magáról az INED-ről hallhattak beszámolókat a résztvevők. *P. Festy*, az INED új igazgatója tartott bevezető előadást az INED és a francia demográfia világban betöltött szerepéről, *J. Hecht* mutatta be az INED nemzetközi kapcsolatait, *J. Veron* kifejezetten az INED-nek a harmadik világgal összefüggő kutatásait és tevékenységét elemezte, *J. Legare* (Montreali Egyetem) és *M. Loriaux* (Louvaini Egyetem) pedig a francia nyelvű demográfia egyedülálló tapasztalatairól tartott előadást. A francia demográfia specifikumairól

szólt *R. Pressat*, az INED nyugalmazott kutatási igazgatója. A sok ismeretanyagot tartalmazó előadások egyik vitapontja a francia nyelv kérdése volt, ahol az előadók sikraszálltak a francia nyelvű demográfiai publikációs rendszer továbbfejlesztése mellett, ugyanakkor a résztvevők szorgalmazták a kutatási eredmények angol nyelvű közzétételét.

A második blokkban került sorra az elmúlt fél évszázad demográfiai eredményeinek bemutatására, a harmadik blokkban pedig a demográfia jövőjének megvitatására. A programszervezők, *J.-C. Chasteland* és *L. Roussel* ezekhez a blokkokhoz 7 országot választottak ki és az országokból egy-egy reprezentánst kértek fel a múlt, illetve a jövő prezentálására. A kiválasztott országok a következők voltak: Franciaország, Hollandia, Nagy-Britannia, Olaszország, Magyarország, Oroszország és az Egyesült Államok.

J. Schmid (Bambergi Egyetem) bevezető előadása után az egyes országok tapasztalatairól, az elmúlt fél évszázad eredményeiről és problémáiról sorrendben előadást tartott *R. D. Lee* (Kalifornia Egyetem — USA), *A. Desrosières* (INSEE — Franciaország), *Klinger András* (KSH — Magyarország), *M. L. Bacci* (Firenze Egyetem — Olaszország), *G. Frinking* (Tilburg Egyetem — Hollandia), *C. M. Langford* (Londoni Közgazdaságtudományi Egyetem — Nagy-Britannia) és *A. Vichnevski* (Oroszország Tudományos Akadémiája).

A demográfiai kutatások jövőjéről szóló országtanulmányokat *S. H. Preston* (Pennsylvania Egyetem — USA), *A. Blum* (INED), *Hablicsek László* (KSH Népeségstudományi Kutató Intézet — Magyarország), *G. Caselli* (Római Egyetem — Olaszország), *F. Willekens* (Rijks Egyetem — Hollandia), *M. Ni Bhrolchain* (Southampton Egyetem — Nagy-Britannia) és *A. Avdeev* (Moszkvai Egyetem — Oroszország) jegyezték. Az előadások összefoglalóját *J.-M. Poursin* (INED) terjesztette elő.

A negyedik, záró ülésen kerekasztal-beszélgetést hallgattak meg a résztvevők. A kerekasztalnál helyet foglalt *G. Calot*, az INED volt igazgatója, *J. Chamie*, az ENSZ Népesedési Osztályának vezetője, *H. Page* (Nagy-Britannia), *J. Duchene* és *N. Bonneuil* (Belgium), s a beszélgetőpartnerek elsősorban benyomásaikról adtak számot, valamint az oktatás kérdését helyezték előtérbe. A konferencia *P. Festy* zárszavával ért véget.

A magyar résztvevők közül *Klinger András* átfogó képet vázolt fel a magyarországi demográfiai kutatások, az intézményrendszer és a demográfiai ismeretek, kutatási eredmények közzétételének félévszázados fejlődéséről. *Hablicsek László* elsősorban a hazai demográfiai kutatásokat (is) érintő, utóbbi időben megfigyelhető változásokat vizsgálta, valamint ismertette a KSH Népeségstudományi Kutató Intézet kutatásfejlesztési terveinek néhány központi témáját.

Hablicsek László

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

THYGESEN, L.: The register-based system of demographic and social statistics in Denmark — an overview. (A nyilvántartásokon alapuló népesedés- és társadalomstatisztika Dániában — áttekintés.) *Statistical Journal of the United Nations ECE*, 1995/1. 49—55. p.

Dániában a népesedési és társadalmi statisztikák többségét adminisztratív nyilvántartások alapján állítják össze. Így pl. 1981 óta a nép- és lakásszámlálást is így hajtják végre. Kérdőíves felvételeket azokon a területeken végeznek, amelyeken nem állnak rendelkezésre megfelelő nyilvántartási adatok. A cikk a nyilvántartások alkalmazására épülő és adatgyűjtésekkel kiegészített dán statisztikai rendszer rövid áttekintését adja.

Ezt a rendszert a Dán Statisztikai Hivatal következetes munkával az utóbbi 25 év során fejlesztette ki. Ehhez jó háttérrel szolgált a dán közigazgatás kedvező alakulása, valamint az 1966. évi törvény a Dán Statisztikai Hivatalról, amely egyfelől előírja az adminisztratív nyilvántartások statisztikai célú felhasználását, másfelől fel is hatalmazza a Statisztikai Hivatalt, hogy a más szervek által vezetett nyilvántartásokhoz hozzájuthasson. E törvényt később követte az adatvédelmi törvény is. A rendszer kiépítésének egyik legfontosabb tényezője az 1968-ban létrehozott egységes és egyértelmű személyi azonosító szám, amelyet a közigazgatás minden ágában használni kell, és módot ad a különböző regiszterekben szereplő adatok összekapcsolására.

A nyilvántartásokon alapuló statisztikai rendszer a társadalomra vonatkozó általános adatok teljes spektrumát lefedi. Természetesen a legalapvetőbbek a folyamatos népesedési, népmozgalmi statisztikák, amelyeket kiegészítenek az iskolázottsági, foglalkoztatottsági és munkanélküliségi, jövedelmi, szociális, bűnügyi stb. adatok. A személyekre vonatkozó statisztikák összekapcsolhatók a lakás- és ingatlanadatokkal, valamint a munkahelyekre és vállalkozásokra vonatkozó információkkal is. A személy és lakás összekapcsolása a pontos lakcímet kifejező kódszám segítségével valósul meg. Ez lehetővé teszi pl. annak felmérését, hány család él túlszűfolt lakásokban. A tényleges munkahely adataival történő összekapcsolást pedig a munkahely azonosító száma teszi lehetővé, amelyet az adóügyi nyilvántartásból nyernek. Ennek alapján statisztikák készíthetők a személyekről tevékenységük jellege, munkahelyük nagysága stb. szerinti bontásban. Az alapvető információk többségét éves gyakorisággal állítják össze, de vannak rövidebb időközökkel megjelenő adatok is. A statisztikák tetszőleges földrajzi részletezettségűek lehetnek a lakás vagy a munkahely pontos címe alapján, illetve az ingázási adatoknál a két cím egyidejű felhasználásával.

A rendszer három alapvető regisztere az 1968-ban létrehozott Központi Népeségi Nyilvántartás — amelyet a dán népesség egészéről a Belügyminisztérium vezet —, az 1975 óta működő Központi Vállalatregiszter — ezt történeti okok miatt a Statisztikai Hivatal kezeli — és az 1978-ban alapított Épület- és Lakásregiszter —, amelyet a Lakásügyi Minisztérium felügyelete alatt a helyi tanácsok működtetnek. A társadalmi-demográfiai statisztikák összeállításához számos szakterületi nyilvántartást

is használnak, pl. az adóügyi, munkaerőpiaci, oktatásügyi, szociális és kórházi regisztereket. Ugyanakkor vannak olyan információk is, amelyek nyilvántartási alapon nem elérhetőek vagy nem teljesek, mint pl. az időmérleg, a munkanélküliség oka stb. Az ilyen ismérvekre vonatkozóan kikérdezéses vagy postán kiküldött kérdőíves módszerekkel lehet adatot gyűjteni.

Az általános hiedelmekkel ellentétben nem lehetséges egyszerűen kivenni a statisztikai adatokat a nyilvántartásokból. Ehhez alapos vizsgálódás és gondos adatfeldolgozás szükséges. Az esetek többségében meg kell oldani pl. az adatok időbeli egyeztetésének problémáját, részben az egyes regisztereken belüli régebbi és frisebb adatok együttlélése, részben pedig a különböző forrásokból összekapcsolt adatok időbeli eltérése miatt. Az összekapcsolás és feldolgozás eredményeként a mikroadatokat olyan statisztikai regiszterre jön létre, amelynek alapján már lehetséges pl. a népmozgalmi adatok táblázása. Az azonosítók segítségével megoldható, hogy különböző jellegű statisztikák pontosan ugyanazokat a fogalmakat tartalmazzák. A rendszer jelenleg 65 ilyen statisztikai regisztert tartalmaz. A statisztikai célra kialakított regiszterek aktualizálását követően megkezdődhet az adatok megkívánt szintű aggregálása és közzététele. Az adatok óriási mennyisége miatt igen fontos és hasznos, hogy az eredmények a felhasználók számára is kényelmes on-line elérhető-ségű elektronikus adatbankokba kerüljenek.

A nemzetközi statisztikai életben zajló viták során gyakran felmerül a nyilvántartások alapján összeállított statisztikai adatok megbízhatóságának kérdése. A dán szakemberek tapasztalata szerint az ilyen módon előállított információk megbízhatósága sok esetben felülmúlja a hagyományos adatgyűjtéseket. Ez érthető okok miatt fokozottan érvényes longitudinális vizsgálatok esetében. Ugyanakkor az azonosítókkal kiegészített sokféle adat rendkívül fontossá teszi a magas szintű adatvédelmet és a kizárólag statisztikai célú felhasználást. A hivatalos nyilvántartásokról szóló törvény éppen ezért nemcsak a közigazgatási nyilvántartásokra vonatkozik, hanem a statisztikai célúakra is, megtiltva pl. ez utóbbiak adatainak átadását adminisztratív célokra. A Dán Statisztikai Hivatalnak egyébként régi gyakorlata, hogy e tekintetben még a törvénynél is szigorúbb korlátozásokat alkalmaz. A rendszer hatékony működésének megvalósulásához az adatok megbízhatósága és viszonylag alacsony költségei mellett a közvélemény részéről történő elfogadottság is hozzájárul.

R. G.

HARALA, R.: Evaluation of the results of the register-based population and housing census 1990 in Finland. (A nyilvántartások alapján végzett 1990. évi finn népszámlálás és lakásösszeírás eredményeinek értékelése.) Statistical Journal of the United Nations ECE, 1995/1. 63–72. p.

1990-ben első alkalommal hajtottak végre Finnországban teljes mértékben nyilvántartásokra épített, azaz lakossági kérdőívek nélküli népszámlálást és lakásösszeírást, elsősorban költségkímélési megfontolásokat követve. Ez egyrészt a népszámlálási egységekre vonatkozó nyilvántartásokon, másrészt ezek megfelelő összekapcsolásán alapul. Ilyen megfigyelési egységek az egyének, családok, háztartá-

sok, épületek (és üdülőházak), lakások (és üzleti célú helyiségek), vállalatok és intézmények.

Természetesen egyik adatgyűjtési rendszerről másikra történő átállás bizonyos töréseket okoz az idősorokban. Az eltérő alapokon és módszerekkel készített statisztikák eredményei nem egységesek és értelmezési problémákat is okozhatnak. Ezért is határozták el az 1990. évi népszámlálás előkészítése során, hogy kiterjedt értékelő-ellenőrző vizsgálatnak vetik alá az eredményeket. Ennek másik célja az adminisztratív nyilvántartások, ill. a belőlük készített statisztikák hibáinak és hiányosságainak feltárása volt, valamint a 2%-os mintán végrehajtott kérdőíves ellenőrző vizsgálat során olyan népszámlálási ismérvek felmérése (pl. a részmunka-idős foglalkoztatás, munkába utazás időtartama, segítő családtagok), amelyek a nyilvántartásokból nem nyerhetők. A kérdőíves felvétel adatait a feldolgozás után összehasonlították az azonosítók segítségével megfeleltetett személyek nyilvántartásokból származó adataival.

A referált tanulmány a több ismérvre kiterjedő összehasonlításból a gazdasági aktivitásra és az aktív keresők gazdasági ágára vonatkozó elemzést végzi el. Az előbbi ismérvre vonatkozóan megállapítható, hogy a 15—74 éves népesség 91%-át a kérdőívek alapján nyert adatok ugyanabba a kategóriába sorolták, mint a nyilvántartási információk. Különösen jó az egyezés az aktív keresők (94%) és a nyugdíjasok (95%), kevésbé jó a munkanélküliek (71%), a sorkatonák (76%) és a nehezebben értelmezhető "egyéb" kategória (55%) esetében, ám itt megjegyzendő, hogy ez utóbbiak abszolút létszáma nagyságrenddel kisebb a helyes besorolású elsőkénél. A munkanélküliek száma a nyilvántartás szerint kb. 6%-kal alacsonyabb, mint a kérdőíves adatok alapján. Ezt minden bizonnyal azok a munkanélküliek okozzák, akik nem a hivatalos munkaerő közvetítő rendszeren keresztül keresnek állást, és így nem szerepelnek a nyilvántartásban, de lehetséges olyan eset is, hogy a munkanélküliek regiszterében szerepelt személy már talált munkát, ám ezt a tényt a nyilvántartásban még nem vezették át.

Ami az ágazati megoszlás adatait illeti, az aktív keresők 91%-a a két adatforrás alapján ugyanabba a kategóriába került. A legnagyobb eltérések az abszolút számokban a szolgáltatási és a mezőgazdasági-erdőgazdálkodási ágazatoknál jelentkeztek. Az utóbbi esetében elég kézenfekvő magyarázattal szolgál a mezőgazdasági munka szezonális jellege, ugyanis az általában itt foglalkoztatott személyek jó része más jellegű kereső tevékenységre kényszerül az év egy részében. Legjobb a két besorolás egyezése a legnagyobb létszámokat foglalkoztató ágazatok közül a közszolgáltatásoknál (91%), az iparnál (90%), a kereskedelemnél és közlekedésnél (88—89%), kevésbé jó a pénzügyi szféra és az építőipar (83%), valamint a már említett mezőgazdaság (77%) esetében.

VON CUBE, A.: *Konzeption für eine Umweltdemographische Gesamtrechnung (UDG). — Ein Beitrag der Bevölkerungswissenschaft zur Umweltdebatte.* (Gondolatok egy környezetdemográfiai adatgyűjtési rendszerről. — Demográfiai hozzászólás a környezetről folyó vitához.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1995/1. 27—65. p.

A tanulmány célja, hogy a népesedés és a környezet összefüggéseit bemutatva és a Német Szövetségi Statisztikai Hivatal 1990 óta végzett környezeti-gazdasági számbavételek mintáját követve javaslatot tegyen egy környezeti-demográfiai adatfelvételi rendszer létrehozására. A népesedés és környezet közötti összefüggések vizsgálata csak az utóbbi években kezdődött, mégpedig elsősorban a globálisan növekvő népességszámok és a világméretben jelentkező fogyasztási problémák miatt. Különösen élesen vetődtek fel ezek a kérdések az 1992-ben Rio de Janeiróban rendezett környezeti világkonferencián, valamint a múlt évi kairói nemzetközi népesedési és fejlesztési konferencián. A népesedési helyzet áttekintése és az előreszámítások számos olyan ökológiai problémát hoznak a felszínre, amelyek éppen a népesség növekedésében leginkább érintett fejlődő országok számára jelenthetnek súlyos terheket. Az ún. megújítható források, pl. a víz és a talaj mennyiségének csökkenése fog bekövetkezni a természetes víztárolók ember által történő rombolása és a mezőgazdasági célokra használt talaj intenzív és folyamatos kizsigerelése folytán. 1850 és 1980 között az erdők 60%-a pusztult ki Észak-Afrikában és a Közel-Keleten, mintegy 40%-a Dél-Ázsiában és Kínában, 20%-a a trópusi Afrikában és Latin-Amerikában, több mint 10%-a a volt Szovjetunió területén, és a pusztulás az 1980-as évtizedre vonatkozó adatok szerint évenkénti 2—3%-os ütemben tovább folytatódott. Egy 1992-ben végzett európai felmérés szerint a megvizsgált erdei faállomány túlnyomó többsége valamilyen károsodást szenvedett (Németországban pl. a fák 70%-a, Lengyelországban 90%, Nagy-Britanniában 95%, Svájcban 62%, Magyarországon a tűlevelűek 52 és a lombosfák 59%-a).

Az emberiségnek a technika mindenhatóságába és az élelmiszertermelés növelésének lehetőségeibe vetett szinte korlátlan hitét a természettel kapcsolatos ismeretek bővítésével, a műszaki fejlesztés környezetkímélő irányokba terelésével kell ellensúlyozni. A demográfia ez idáig kevésbé használta ki a környezettel való összefüggések vizsgálatának lehetőségeit. A javasolt környezeti-demográfiai számbavételi rendszer ezeket a bioszféra változásainak, a természetbe történő emberi beavatkozások hatásainak tükrében vizsgálná. A népességnövekedés tényével olyan jelenségeket lehet szembeállítani, mint pl. az, hogy 1988—91-es adatok szerint a fejlődő országok átlagában az emberek 30%-a nem jut egészséges ivóvízhez, de egyes ázsiai és afrikai régiókban ez az arány 70% fölött van. A cikk néhány rövid példán bemutatja a földhasználatra, az urbanizációra, az erdőkre vonatkozó, demográfiai összefüggéseket is vizsgáló adatgyűjtések lehetőségeit.

WITTE, J.C.—WAGNER, G.G.: *Declining Fertility in East Germany After Unification: A Demographic Response to Socioeconomic Change*. (Csökkenő termékenység Kelet-Németországban az egyesítés után: demográfiai válasz a társadalmi-gazdasági változásra.) *Population and Development Review*, 1995/2. 387—397. p.

Társadalomkutatók szinte egyedülálló alkalmat találtak a II. világháború utáni változások vizsgálatára: ketté osztottak egy országot, Németországot, melynek egységes gazdasági rendszere és magas szintű statisztikai kultúrája is volt. Adatban nem volt hiány, de változásokban sem. A két országrész 40 éven át eltérő politikai és gazdasági úton járt, társadalmi viszonyaik is különbözőképpen alakultak. Az újraegyesítés a döntések után politikai és gazdasági szinten gyorsan megtörtént. A berlini fal leomlott 1989 novemberében, és a nyugatnémet márkát 1990 júliusában már közös pénzként elfogadták. Németország társadalmi egyesítése tovább fog tartani. Van tehát mit figyelni, kutatni és elemezni a társadalom magatartása terén.

Ez a cikk a termékenységet vizsgálja, ami az egyik alapvető demográfiai mutató és számtalan társadalmi szempontot érint. Több példát és szerzőt idéz arra vonatkozóan, hogy mennyire érzékeny a termékenységi magatartás a különböző változásokra. Népmozgalmi statisztikai adatokon kívül a német gazdaságkutató intézet felvételei alapján elemzi a kérdést. A német panel 1984 óta évente kérdezett meg mintegy 5000 nyugatnémet háztartást és ehhez csatlakozva 1990 óta szintén évente kb. 4000 keletnémetet. A kérdések között szerepelnek a családi események (születések is), a munkaerőben való részvétel, vélemény és hozzáállás a jelenlegi és a várható gazdasági trendekkel kapcsolatban. A nőktől ezeken kívül kérdezték a termékenységükre vonatkozó visszatekintő adatokat is, iskolai végzettségüket és a munkaerőben való részvételük történetét. Beszédés ábra mutatja a két országrészben a teljes termékenység alakulását, havi bontásban 1989—1993 évekre. Legfőbb mondanivalója, hogy 1989-ben a keleti szám még magasabb, mint a nyugati, a pénzügyi egyesítéskor együtt állnak, ezután a nyugati követi az előző trendet a szintén alacsony 1,5 érték körül, a keleti vonal hónapok alatt 40%-kal zuhan, és 1993-ig folyamatosan csökkent, 0,9 gyermekig.

Az elemzés legfőbb megállapítása a gazdasági bizonytalanság főszerepe. Ezen belül fogalmaztak meg kérdéseket, amelyekre adott feleleteket csoportosítottak és értékelték. Gyűjtőfogalomba egységesítettek véleményeket saját életük és az ország gazdasági viszonyaiban általunk várt változások tekintetében: optimista-pesszimista szemléletet; vizsgálták továbbá az aggályoskodás megnyilvánulásait. Szinte mindig egyik kérdést, illetve az azokra kapott válaszokat elemezték korcsoportok, kohorszok, a születések sorszáma és egyéb ismérvek szerint is. Az egyik megjegyzésben található egy olyan ismérvet, ami a hivatalos német népmozgalmi adatokon felül a fenti felvételek adatai alapján vizsgálja a kérdést az anyák családi állapota szerint. Itt kerül említésre, hogy ezt a problémát időszerűsíti az a megállapítás, miszerint a házasságon kívüli születések száma meredeken emelkedett az országegyesítés után: 1992-ben az összes szülések 42%-ában az egyedülálló (nem házas állapotú) volt. Számos hivatkozás található az idézett irodalomban és a megjegyzések között, melyeknek mindegyike külön vizsgálatot érdemel.

A távlati szempont figyelembevételét is jelzi néhány előreszámítási variáns elemzése. Nem meglepő a sok-sok kérdőjel, minthogy a trendek alakulása olyan sok tényezőtől függ, hogy alapvetően nem az egyesített Németország népességének előreszámítása, inkább a két országrész helyzetének egymáshoz való közelítése áll a cikk középpontjában. Többek szerint az egységes jövőkép (2001-re) közelít a nyugati trendekhez. Csak a végső konklúziókban említi a cikk a külső és belső vándorlások szerepét. Levonja a következtetést, hogy nemcsak Németországban, hanem egész Kelet-Európában nemcsak egyszerű "nyugatiasodást" jelent az "asszimiláció", hanem azt is, hogy az nagyon eltérő, változatos és egyenlőtlen lehet a különböző régiókban, bár az általános népességfogyás, termékenység-csökkenés meglehetősen általános.

H.L.

POHL, K.: Kinderwunsch und Familienplanung in Ost- und West-deutschland. (A gyermek utáni vágy és a családtervezés Kelet- és Nyugat-Németországban.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1995/1. 67—100. p.

A Német Szövetségi Népeségtudományi Kutató Intézet megbízásából 1992 nyarán adatfelvételt hajtottak végre, amelybe 10 000 20—39 év közötti német férfit és nőt vontak be mind a keleti, mind a nyugati területről. A termékenység és család kérdéssel foglalkozó nemzetközi projektekhez kapcsolódó felmérés súlypontját a gyermekek jelenlegi számára, a még kívánt további gyermekszámra, a családtervezés alkalmazására és módszereire irányuló kérdések alkották.

A mintavétel során a két országrészt elkülönítetten kezelték, amit a demográfiai folyamatokban tapasztalt eltérések indokolnak. A termékenység a régi NSZK-ban a "baby-boom" időszakát követően viszonylag alacsony szintre esett vissza, az egykori NDK-ban viszont e folyamatot átmeneti emelkedés törte meg. A két országrész egyesítése után ezzel szemben éppen a keleti területen következett be zuhanásszerű csökkenés, melynek credményeként 1993-ban a termékenység Kelet-Németországban még sokkal kedvezőtlenebb értéket mutatott, mint a nyugati tartományokban.

A felvétel megszervezése és a kérdőív összeállítása a nemzetközi projekt ajánlásainak megfelelően történt oly módon, hogy egyúttal a helyi követelményeknek is eleget tegyenek. Az összeírást előzetesen kiképzett személyek végezték. Eredetileg azt a célt tűzték ki, hogy az interjú készítő kérdőbiztos és az interjú-alany azonos nemű legyen (férfi-férfit, nő-nőt keressen fel). Ezt azonban a gyakorlatban nem sikerült biztosítani.

A kívánt gyermekek átlagos száma sem nemenként, sem országrész szerinti bontásban nem mutatott eltérést, egységesen 1,8 volt. Ezen belül lényeges különbséget lehetett észlelni a már ténylegesen megszületett gyermekek számát illetően. Az egykori NDK-ban — a korábbi magasabb termékenység hatására — viszonylag több gyermek született, míg a megszülni kívánt további gyermekek száma jóval alacsonyabbnak bizonyult, mint a régi szövetségi területen.

Figyelmet érdemel, hogy — főleg Nyugat-Németországban — terjed a gyermek teljes mellőzésére irányuló felfogás. E nézetet újabban Keleten is mindinkább magukévá teszik. Általános, országos jellegű tendenciára lehet ezért következtetni.

A már gyermekkel rendelkezők zöme is megelégszik a családban nevelt egy vagy két gyermekkel, és nem kívánja növelni a gyermekek számát. A három- és többgyermekes családok kialakulásának esélye egyre csökken.

A felmérés egyik lényeges célja volt információk szerzése arra vonatkozóan, hogy a megkérdezettek miként reagálnának nem kívánt terhesség bekövetkezésére, illetve a partner (férj, élettárs) ilyen esetben milyen tanácsot adna feleségének (élettársának). E kérdésre több fokozatú skála szerint lehetett válaszolni. Az alaptendencia abban foglalható össze, hogy a felmérésbe bevont viszonylag idősebb korcsoportokba tartozók — mind a nyugati, mind a keleti országrészben — inkább mutattak hajlandóságot a nem kívánt terhesség megszakítására, illetve ilyen értelmű tanács adására.

E kérdést a vallásos meggyőződéssel összefüggésben is elemezték. Egyértelműen megállapítható volt a válaszok alapján, hogy a valláshoz erősebben kötődők körében a terhesség megszakítása lehetőségként sokkal ritkábban kerülhet szóba, mint mások esetében.

A gyermek vállalása szempontjából pozitívan nyilatkozó személyektől az ilyen szándékot motiváló tényezőket is tudakolták. E személyeket felkérték arra, hogy hét előre kidolgozott válasz-séma közül jelöljék meg a véleményükkel egyezőt, és azokat fontosság szempontjából rangsorolják. A megjelölt indokok és a fontossági sorrend tekintetében a keleti és nyugati országrész lakói között általában nem találtak szignifikáns eltéréseket. Kivételt képezett az az indok, mely szerint "ha egy gyermeke van továbbit is szeretne, hogy ez ne egyedüli gyermekként nevelkedjék". E választ ugyanis inkább a nyugati területen élők részesítették előnyben.

Hasonló módszert alkalmaztak a gyermek vállalására nem hajlandó interjúalanyok esetében is. Az utóbbiak hatféle, a gyermek vállalása ellen szóló érv között válogathattak és alkothattak rangsort. A válaszokból kitűnt, hogy az egykori NDK területén a férfiak különösen érzékenyek a gyermek nevelésével kapcsolatos anyagi nehézségekre, a nők pedig a kereső tevékenység és a gyermekgondozás terheinek összeegyeztetésével összefüggő problémákra.

A családtervezés alkalmazásának módszerével kapcsolatos kérdésre adott válaszokból azt a következtetést vonták le, hogy a megkérdezett nőknek több mint 80%-a, a férfiaknak pedig 60—70%-a szerzett már valamilyen tapasztalatot a terhesség megelőzését célzó módszerek alkalmazásáról. Az interjú során konkrét kérdést is tettek fel az előző négy héten alkalmazott fogamzásgátlási módszereket illetően. A megjelölt időszakon belül a fogamzásgátlót használók aránya az egykori NDK-ban magasabb volt, mint a régi szövetségi területen. Mindkét országrészben érvényesült az a tendencia, hogy a módszereket inkább a nők veszik igénybe. Az alkalmazott szerek tekintetében nem és korcsoportok szerint meglehetősen nagy szóródás mutatkozott.

Érdekes eredményként említhető, hogy a fogamzásgátlás valamelyik módját igénybe vevők aránya azok között, akik úgy nyilatkoztak, hogy kívánnak gyermeket, alig volt alacsonyabb, mint a gyerekekről végképpen lemondók körében.

Végül feltették azt a kérdést is, hogy a mintába bevont férfiak és nők — függetlenül saját helyzetüktől — milyen arányszámot tartanak ideálisnak. A többség — mindkét országrészben — a kétgyermekes család mellett foglalt állást. A keleti országrészben emellett viszonylag magas volt azoknak az aránya is, akik szükségte-

lennek ítéltek egynél több gyermeket és igen alacsony azoké, akik ideális célként a három gyermeket jelölték meg.

A felmérés eredményei alapján a közeli jövőre nézve kevésbé valószínűsíthető a termékenység javulása. A keleti országokban külön figyelembe kell venni az átmenetből adódó válságot, amely mind a népesség értéktrendjére, mindpedig napi életrendjére kihatott. Elképzelhető azonban, hogy a keletnémet nők szülési hajlandósága — a körülmények stabilizálódása után — ismét növekedni fog.

F.J.

KIERNAN, K.—LELIÈVRE, É.: *Devenir parent hors mariage en France et en Grande-Bretagne: Les différentes facettes d'un statut particulier.* (Szülővé válni házasságkötés nélkül — Franciaország és Nagy-Britannia. Egy speciális állapot eltérő összetevői.) *Population*, 1995/3. 821—827. p.

Az utóbbi években Európa-szerte tapasztalható jelenség — ti. a házasságon kívüli együttélések, ill. a házasságon kívüli születések arányának gyors növekedése — háttérben országonként eltérő összetevők állnak. A szerzők itt ismertetett tanulmánya az INED által gyűjtött adatok felhasználásán alapul és a címben jelzett két országra szorítkozik. A számok világosan mutatják az egy évvel korábbi állapothoz képest is jelentős változásokat. A két ország tekintetében a termékenységi mutatók közt jelenleg alig van különbség. A házasságon kívül született gyermekek aránya is nagyjából egyenlő. Jelentős eltérés tapasztalható azonban a születek "időzítésében".

Franciaországban a házasságon kívüli születések többsége a nők 25 és 30 éves kora közé esik. Angliában sokkal korábbra, és jelentős (22%) a 20 évesnél fiatalabb korban szülő nők aránya. (Ez utóbbi arány Franciaországban csak 3%.)

A fiatalok életkörülményeiben megnyilvánuló hagyományos eltéréseket jól jellemzik az iskolázottsági viszonyokra, a munkavállalás körülményeire utaló adatok.

Mindkét országban 16 éves kor a tankötelezettség és 18 év a nagykorúság határa. A tanulmányban közzétett táblák tanúsága szerint Franciaországban a 16—17 éves korú fiúk 85%-a, a lányok 3/4-e még tanul; Angliában a hasonló korú fiúknak azonban már több mint a fele — lányoknál valamivel kevesebben — dolgozik. Angliában annyira meghatározó a származás, hogy pl. az 1958-ban született munkásszármazású fiatalok 83%-a 18 éves kora előtt abbahagyta a tanulást — a nem-munkásszármazású fiatalok esetében ez az arány 41%.

A 18—24 éves brit férfiak 3/4 része dolgozik, a franciák esetében csak 40%-uk. A dolgozó nők aránya pedig kétszerese a hasonló korú franciáknak.

A gyerek nélkül együttélő 20—34 éves párok iskolai végzettség szerinti összehasonlításakor — akár házasságban, akár azon kívül együttélőkről van szó — alig tapasztalható eltérés a két ország vonatkozásában. Érdekes és jelentős különbségeket jeleznek azonban a számok az anyák iskolai végzettsége szerint.

A 20—34 éves, házasságkötés nélkül együttélő, legalább egy gyermeket nevelő francia nők 45%-a felsőfokú végzettségű, és csupán 2% azok aránya, akiknek semmiféle képzettségük nincs. Külön érdekesség ugyanakkor, hogy az ugyanilyen

korú, de házasságban gyermeket nevelő nőknek csak 17%-a tartozik a magasán kvalifikáltak közé.

Nagy-Britanniában a hasonló korú házasságon kívül együttélő anyák 9%-a tartozik csupán a legmagasabban képzettek csoportjába, 43%-uknak pedig semmiféle iskolai végzettsége sincs.

Összefoglalóan és leegyszerűsítve: Franciaországban, ahol a fiatal nők zöme tanul, a magasabb iskolai végzettséggel együtt nő a gyermekvállalási kedv. Ez már egyre ritkábban jár együtt a házasság kereteinek vállalásával, amit jól mutat, hogy a törvényes kötés nélkül együttélő fiatal párok 2,5-szer gyakrabban vállalnak gyermeket, mint az azonos korú házasságban élők.

Nagy-Britanniában fordítva alakul, minél alacsonyabb iskolai végzettségű (ami, mint láttuk, arányosan alacsonyabb társadalmi osztályokból való származásra utal) a leendő anya, annál valószínűbb, hogy korai házasságkötéssel, gyermekszüléssel törekszik stabilizálni társadalmi-gazdasági helyzetét. A házasságon kívül együttélő gyermekes párok esetében még nyilvánvalóbbak az iskolai végzettség szerinti különbségek. A képzetlen nők között a gyermekek aránya ötszöröse a legmagasabban képzettekének.

Jelentősek tehát a kontrasztok, érdemes mélyebben és mozgásában vizsgálni (és más európai országokra kiterjeszteni) a társadalmi, gazdasági, szemléleti-ideológiai változások hatását, szerepét a termékenységi magatartás alakulásában.

G.M.

HASKEY, J.: Trends in marriage and cohabitation: the decline in marriage and the changing pattern of living in partnerships. (A házasság és az élettársi együttélés trendjei: a házasság hanyatlása és az élettársi közösség változó modellje.) Population Trends, 1995. Summer, 5—15. p.

A házasságokkal és az élettársi kapcsolatokkal összefüggő információk több szempontból is szükségesek. Sok esetben a törvény másként érvényes a házasságban, ill. a házasságon kívüli partnerkapcsolatban élő személyekre, pl. a tulajdonviszonyokra vonatkozóan a kapcsolat befejeztét követően; az öröklés kérdésében; a gyermekekkel kapcsolatos felelősség megítélésekor. A szociálpolitika területein ugyancsak fontosak a házasságban élőkre, ill. az élettársakra vonatkozó adatok, így pl. a lakásigények várható alakulása nagymértékben függ a házasságkötések, az élettársi kapcsolatok és az egyedül élők számának változásaitól. A háztartások számának és összetételének jövőbeli alakulásáról készített egyik legutóbbi hivatalos előrejelzés először vállalkozott ilyen összefüggésben a házasságban, ill. élettársként együttélő párok megkülönböztetésére. Szélesebb perspektívában ugyanakkor e trendek ismerete alapvetően fontos a társadalomban, mindenek előtt a különböző típusú családokban bekövetkező változások felméréséhez.

A cikk azokat a statisztikai információkat elemzi, amelyek forrása a házassági trendekre vonatkozóan Anglia és Wales házassági nyilvántartása, az élettársi kapcsolatokra vonatkozóan pedig az általános háztartás-felvétel. Nem tartalmazza viszont az 1991. évi népszámlálásból származó hasonló információkat, amelyek

alapján már számos vizsgálat és közlés is készült. A házasságon kívüli együttélést tudakoló kérdést egyébként először 1979-ben tették fel a 18—49 éves nők termékenységevel kapcsolatos háttérinformáció gyűjtése céljából. 1986-ban az ilyen együttélések terjedése miatt a korhatárt 16—59-re bővítették, és a kérdést a férfiakra is kiterjesztették. A probléma aktualitását jól mutatja, hogy a házasságkötések éves száma 1993-ban az előző 50 év minimumára zuhant, ezen belül pedig az első házasságkötéseké az egész évszázad minimumára. Ugyanakkor az élettársi kapcsolatok terjedését igazolja az a tény, hogy az 1990-es évtized első éveiben kötött első házasságok mintegy 70%-át élettársi kapcsolatban folytatott együttélés előzte meg, szemben a 20 évvel korábbi 10%-kal, a házasság előtti együttélés átlagos időtartama pedig ugyanebben a szakaszban egy évről kettőre nőtt. A nem házas férfiak és nők több mint 20%-a élt ilyen partnerkapcsolatban 1993-ban, míg ez az arány még a 80-as évek második felében is 15% alatt volt. Az utóbbi 20 évben jelentősen csökkent az újránházassági hajlandóság is.

A tanulmány a felsorolt ismérveken kívül részletes táblaanyagon mutatja be a házasságot kötők iskolai végzettség szerinti összetételének, a szertartások módjának és szezonálisának alakulását, az élettársak legális családi állapot, háztartások és korcsoport szerinti összetételének változását is. A legjelentősebb változások a huszas éveikben járó fiatal felnőttek esetében mutathatók ki mind a házasságot megelőző (vagy helyettesítő) együttélések gyakoriságát, mind pedig időtartamát illetően. E trendek alapján nagy biztonsággal előre jelezhető, hogy legalábbis rövid távon folytatódni fog az élettársi kapcsolatban élők arányának növekedése és a házások arányának csökkenése. Az említett irányzatok megértéséhez és értékeléséhez további bel- és külföldi adatgyűjtések, elemzések adhatnak támpontot.

R.G.

BLAYO, C.: L'évolution du recours à l'avortement en France depuis 1976. (Az abortuszok számának alakulása Franciaországban 1976 óta.) Population, 1995/3. 779—810. p.

A franciaországi törvényes gyakorlat szerint a művi vetéléseket hivatalosan nyilvántartásba kell venni, amelyhez statisztikai adatlapot kell kitölteni. Ez a lap tartalmazza az abortuszra jelentkezett nő személyi adatait és az alkalmazott beavatkozás megnevezését. A bejelentett abortuszok száma 1976 és 1981 között jelentősen megnőtt, a következő 3 évben azonos szinten maradt, majd további 3 éven keresztül csökkenő tendenciát mutatott. 1987-től kezdve némi emelkedés tapasztalható. Mindez azonban a jelenség valódi alakulásának csalóka képét adja, ugyanis az abortuszok bejelentettsége távolról sem teljes körű, a nyilvántartás hiányosságának mértéke pedig minden bizonnyal eltérő volt az egyes években.

Tény, hogy a fogamzásgátlás bármely módszere mellett előfordulhat az alkalmazás kudarcra, és az is, hogy egy eredetileg kívánt terhesség ideje alatt valamilyen előre nem látott esemény következtében ezt megbánják. Olyan nők esetében is felmerülhet az abortusz kérdése, akik elvben azt elutasítják. Más

esetekben viszont a művi vetélés — más eljárások mellett — a születésszabályozás egyik eszköze.

Franciaországban főként az előbbi eset fordul elő. Erre utalnak az abortuszt választó nők adatai és magának a jelenségnek a trendjei is. Sok közöttük az egyedül vagy instabil párkapcsolatban élő, ill. az első művi vetélést átélő nő, a kornak pedig nincs hatása az eset megismétlődésére. A fiatalabb korosztály inkább hajlik a véletlenszerűségek elhárítására. A többször abortáló nők száma és köre igen korlátozott. Csökkenés mutatkozik az első abortuszok számában, míg mérsékelten emelkedik a többedik művi vetéléseké. Tényleges számuk összességében valószínűleg soha nem emelkedett 1976 óta, hanem inkább stabil volt, majd csökkent a 80-as években. Az abortuszon átesett nők jellemzői inkább állandóságot mutatnak, mint változást.

Az alkalmazott eljárások némileg módosultak az évek során. A küretek eltűntek, a helyi érzéstelenítés valamelyest elterjedtebbé vált, de a leggyakrabban a teljes érzéstelenítés mellett végzett aspirációs eljárást használják. A módszerek változása ugyanakkor szinte egyáltalán nem befolyásolja a beavatkozások gyakoriságát. Az abortusz csak nagyon ritka esetben veszi át a fogamzásgátlás funkcióját. Ha mégis gyakoribb jelenség Franciaországban, mint más nyugat-európai országokban, ez inkább annak tudható be, hogy itt sokkal kevésbé elterjedt a sterilizáció.

R.G.

MASUY-STROBANT, G.—GOURBIN, C.: Infant Health and Mortality Indicators.
(Csecsemők egészségi állapot és halandósági mutatói.) *European Journal of Population*, 1995/1. 63—84. p.

Még napjainkban is nehézséget jelent Európában földrajzi és időbeli összehasonlításokat végezni a csecsemők egészségi helyzetével és halandóságával kapcsolatban. A de facto csecsemőhalálozások ma jellemzően egyre inkább az élet első napjaira, sőt óráira koncentrálnak, miközben egyre jelentősebb a nagyon kis súllyal világra jött és a koraszülött csecsemők aránya. Az újszülöttek intenzív ápolásának fejlődése a nagyon kis (1500 g alatti) testsúllyal, ill. a nagyon korán (a terhesség 28. hetét megelőzően) született csecsemők életben maradási esélyeinek folyamatos javulását eredményezi. Következésképpen az orvosi kritériumok és a születések nyilvántartását elrendelő jogszabályok között már nincs egészen összhang. Ráadásul az élve-, ill. halvaszületések regisztrálására vonatkozó definíciók európai szintű egységesítését célzó törekvések ellenére még most is jelentős különbségek vannak, ami fokozottan nehezíti az e meghatározásokra épülő csecsemőhalálozási mutatók összehasonlítását.

Az a feltételezés, mely szerint az életbenmaradási arányok javulása egyben a csecsemők egészségi állapotának általános javulását is jelenti, mélyebb elemzésre szorul, ugyanis az életben maradók között egyre több a nagyon kis súllyal született. A születési súllyal és a terhesség időtartamával kapcsolatos nyilvántartási adatok bővülése nyújt bizonyos információkat a fokozottan veszélyeztetett gyermekekről, ám

ezek a születés időpontjára vonatkoznak. További speciális mutatókra van tehát szükség a kisgyermek egészség állapotának figyelemmel kíséréséhez.

A társadalmi osztályokkal kapcsolatos egyes mutatók meghatározásán túlmenően alig történtek eddig módszertani kísérletek az egészségi helyzet társadalmi egyenlőtlenségeinek idő- és térbeli összehasonlító vizsgálatára. Tekintettel a csecsemőhalandóság szintjének és növekvő társadalmi egyenlőtlenségének politikai fontosságára, sürgető feladat a megfigyelt különbségekre vonatkozó mérések megbízhatóságának szisztematikusan ellenőrzése. A jelenleg alkalmazott módszerek áttekintését egy nemrégiben készített tanulmány tartalmazza ugyan, de ez sem foglalkozik alkalmasságukkal adott esetek értékelésére. Ám bármilyen kiváló legyen is a módszer, szükség van megfelelő, összehasonlítható és aktualizált adatokra a társadalmi osztállyal, a terhesség folyamatával, a születési súllyal, a kihordási idővel, ill. a csecsemőhalálalózással kapcsolatosan. Egy 1991-ben végzett felmérés szerint az összehasonlító vizsgálatba bevonni kívánt 27 európai ország közül csupán 11 tudta a szükséges adatokat produkálni, és még ezek összehasonlíthatósága is további elemzést igényel.

R. G.

GÄRTNER, K.: *Sterblichkeitstrends in Ausgewählten für Industrieländern.* (A halandóság alakulása egyes iparilag fejlett országokban.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 1995/1. 101—124. p.

Az 1980-as évek elején az akkor NSZK Népszékkutató Intézet a kormány megbízásából átfogó vizsgálatot végzett a halandóság alakulásáról. A kutatás 1950-től kezdődően tekintette át három évtized demográfiai folyamatait, s a németországi fejleményeket összehasonlította a más országokban megfigyelttel. A jelen cikk e munka folytatásaként az 1980 óta végbement változásokról igyekszik képet adni. Az elemzés a jelenlegi Németországnak arra a részére szorítkozik, amely korábban az NSZK-hoz tartozott, a nemzetközi összehasonlítás pedig 11 további iparilag fejlett államra (Ausztria, Belgium, Nagy-Britannia, Franciaország, Svájc, Norvégia, Dánia, Hollandia, Svédország, Egyesült Államok és Japán) terjed ki.

A tanulmány négy részre oszlik: az első az általános halandósági szinttel, a második a korszpecifikus halandósággal, a harmadik az egyes halálokoknak a várható élettartam alakulásában játszott szerepével foglalkozik, végül a negyedik rész azt vizsgálja, az 1990-es tényleges adatok fényében mennyire voltak sikeresek a tíz évvel korábban született halandósági előrejelzések.

Az általános halandósági szint tekintetében az 1990-es évek elején Japánban a legkedvezőbb a helyzet: a születéskor várható átlagos élettartam a távol-keleti szigetországban 1991-ben a férfiaknál 76,2, a nőknél pedig 82,4 év volt. A második helyen a férfiaknál Svédország (74,8 év), a nőknél pedig Franciaország (81,8 év) áll; Németország a középmezőnyben foglal helyet, míg az Egyesült Államok a sereghajtók között található.

A korszpecifikus halandóságot vizsgálva a szerző figyelmét elsőként a *csecsemőhalandóság* alakulására fordítja. Az 1990-es évek elején a csecsemőhalandóság

tekintetében még mindig viszonylag jelentős különbségek tapasztalhatók az egyes iparilag fejlett országok között, jóllehet a szóródás mértéke csökkent az egy évtizeddel korábbi állapothoz képest. A csecsemőhalandóság szintje az vizsgált országok mindegyikében csökkent a 80-as évek folyamán, a csökkenés mértéke azonban államonként igen eltérő volt. Általánosságban elmondható, hogy a halálozás kockázata ott süllyedt a legerőteljesebben, ahol legmagasabb volt a kiinduló szint.

Az *időskori* halandóság alakulását vizsgálva az országoknak két nagyobb csoportja rajzolódik ki. Az egyikbe azok tartoznak, amelyekben a halandósági szint százalékos csökkenése 1980 és 1991 között az 55 és 70 év közötti korosztályban volt a legerősebb. Ezt a csoportot egyebek között Nagy-Britannia, Belgium és az Egyesült Államok alkotja. Az országok másik körében — így pl. Franciaországban és Japánban — ezzel szemben a halandóság a 70 éven felülieknél mérséklődött leginkább.

A korszpecifikus halandóság tárgyalása után a szerző *John Pollard* által kifejlesztett módszer felhasználásával azt vizsgálja, a születéskor várható élettartam növekedéséből hány százalék tulajdonítható a keringési rendszer betegségei, a rosszindulatú daganatok, az emésztőrendszeri zavarok és az egyéb halálokok terén bekövetkezett változásoknak. Az eredmények országonként meglehetősen eltérők: míg pl. Dániában a férfiak várható élettartamának emelkedése 73%-ban az ischaemiás szívbetegségek csökkenésére vezethető vissza, addig ugyanez az arány Ausztriában mindössze 8%. Általánosságban azonban elmondható, hogy a keringési rendszer betegségeiből eredő halálesetek visszaszroulása valamennyi államban jelentős (legalább 40%-os) szerepet játszott a várható élettartam emelkedésében.

A tanulmány utolsó része az 1980-as évek elején készült, Németországra (ezen belül is a nyugati tartományokra) vonatkozó halandósági előrejelzések sikerességét vizsgálja. Az 1990-es tényleges adatok fényében megállapítható, hogy az annak idején készített hat különböző variáns *mindegyike alábecsülte* az életesélyek javulásának ütemét, s ennek megfelelően az előrevetített születéskor várható élettartam rendre alatta marad a valóságban megfigyeltnek.

M.F.

HARDING, S.: Social class differences in mortality of men: recent evidence from the OPCS longitudinal study. (Társadalmi különbségek a férfiak halandóságában: egy új angol longitudinális vizsgálat eredményei.) *Population Trends*, 1995. Summer, 31—37. p.

A halandóság társadalmi különbségeivel foglalkozó kutatások jelentős része a keresztmetszeti — vagyis egyetlen időpontra korlátozódó — elemzések csoportjába sorolható. Az effajta elemzéseket gyakran éri az a vád, hogy nem képesek megkülönböztetni egymástól a társadalmi helyzet tényleges hatását és azt az ún. szelekciós hatást, ami abból adódik, hogy a rosszabb egészségi állapotú egyének lesüllyednek a társadalmi ranglétrán. Ez utóbbi esetben az alsó társadalmi rétegek *nem termelik, hanem magukhoz vonzzák* a már eleve kedvezőtlenebb életesélyekkel rendelkezőket.

A szelekcióból eredő torzítások kiszűrésére leginkább a több egymás utáni időpontra kiterjedő *longitudinális* vizsgálatok alkalmasak. Cikkében a szerző egy ilyen vizsgálat eredményeiről számol be. A kutatás az 1970-es évek elején indult Angliában, a tanulmányban bemutatott adatok pedig az 1976 és 1989 közötti időszakot fogják át. Az elemzés a 15 éves és idősebb férfiakra terjed ki. A halandóság társadalmi különbségeinek számszerűsítésére a standardizált halandósági hányados szolgál, ahol is a viszonyítási alapot a megfelelő korú és nemű össznépeség alkotja. A szerző halálokok szerint is vizsgálja a társadalmi rétegek közötti eltéréseket, hét fő betegségecsoportot különböztetve meg egymástól: a rosszindulatú daganatokat, ezen belül külön a tüdőrákot, a keringési rendszer betegségeit, ezen belül külön az ischaemiás szívbetegséget, a cerebrovaszkuláris megbetegedéseket, a légzőszervi betegségeket és a sérüléseket, ill. mérgezéseket.

Az eredmények szerint az egyes társadalmi rétegek halandósága *igen jelentősen eltér* egymástól: az 1976 és 1989 közötti időszak egészét tekintve a standardizált halandósági hányados a legfelső csoportban 66, a legalsóban viszont 134, vagyis míg a legelőnyösebb helyzetűek életkilátásai 34%-kal jobbak az össznépeségénél, addig a ranglétra alján 34%-os halandósági többlet jelentkezik.

A társadalmi különbségek mértéke *az évek során növekedett*: míg az 1970-es évek második felében a legalsó rétegek halandósága "csupán" 24%-kal haladta meg az össznépeségét, addig tíz évvel később ez az arány már 53% volt.

Halálokok szerint vizsgálva az adatokat megállapítható, hogy a társadalmi különbségek a légzőszervi betegségek, a tüdőrák és a cerebrovaszkuláris betegségek esetében a legnagyobbak. A legalsó rétegben a légzőszervi halálozás kockázata pl. több mint hétszerese a legfelső rétegben tapasztalható értéknek. Az ischaemiás szívbetegség kategóriájában ugyanakkor viszonylag csekély a társadalmi különbségek mértéke, s lényegében ugyanez mondható el a sérülésekről, ill. mérgezésekről is.

M.F.

CRAIG, J.: *Males and females — some vital differences.* (Férfiak és nők — életbevágó különbségek.) Population Trends, 1995. Summer, 26—30. p.

Jól ismert tény a demográfusok körében, hogy bár születéskor a fiúk aránya valamelyest meghaladja a lányokét, az életkor előrehaladtával a nők létszáma egyre inkább felülmúlja a férfiakét, s az idősebb korosztályokra már kifejezett nőtöbblet jellemző. Tanulmányában a szerző egyrészt történeti áttekintést ad arról, miként alakult Angliában a férfiak és nők aránya a népességben, másrészt megpróbálja megállapítani, mekkora szerepe van a nőtöbblet kialakulásában a halandóságnak és a migrációnak.

A történeti elemzés során a szerző az 1911. és az 1991. évi népességadatokat hasonlítja össze egymással. Az összehasonlításból kitűnik, hogy a férfiak és a nők egymáshoz viszonyított létszámát kifejező görbe mindkét időpontban eléggé hasonló képet mutat: 60 éves korig nagyjából vízszintesen halad — vagyis ekkor a két nem aránya még viszonylag kiegyenlített —, azt követően viszont meredeken süllyed lefelé, azaz a nőtöbblet mind jelentősebbé válik.

Minden hasonlóság ellenére azonban néhány lényeges eltérés is felfedezhető a két időpontra vonatkozó görbén: a 80 évvel ezelőtti helyzethez képest napjainkban az életciklus későbbi szakaszában, 16–17 éves kor helyett csupán 45 éves kor körül jelenik meg a nőtöbblet, a férfi/nő aránynak a 60 éves kor után megfigyelhető romlása ugyanakkor ma erőteljesebb, mint a század elején. 1991-ben pl. a nőtöbblet még 90 éves korban sem érte el a 100%-ot, 1991-ben viszont ez már 82–83 éves korra kialakul. Általánosságban megállapítható, hogy a múlthoz viszonyítva napjainkban az életciklus közepe táján (25 és 60 éves kor között) kiegyenlítettebb a nemek aránya, idős korban azonban éppenséggel a mai állapot tűnik kedvezőtlenebbnek.

A történeti elemzés után a szerző figyelmét az 1991. évi adatokra fordítja, s megpróbálja az azokból kirajzolódó tendenciákat értelmezni. Konkrétan azt igyekszik megállapítani, az életciklus egy-egy pontján tapasztalható férfi/nő arány mennyiben tulajdonítható a két nem *halandóságában* mutakozó eltéréseknek és mennyiben írható a két nemet szintén más-más mértékben érintő *migráció* számlájára. E két tényező elkülönítéséhez egy olyan becslési módszert alkalmaz, amellyel minden egyes születési évjáratra vonatkozóan meghatározható, mekkorának *kellett volna* lennie a kohorsz létszámának valamely későbbi életkorban, ha a létszám *kizárólag a halandóság hatására* csökkent volna. Az így kapott feltételezett kohorsz nagyságot a tényleges — a statisztikai nyilvántartásokból rendelkezésre álló — létszámmal összehasonlítva kiszámítható az a maradék hatás, ami a másik tényezőnek, vagyis a migrációnak tulajdonítható. Ez a megközelítés azonban nem teljesen pontos, hiszen azon a feltevésen alapul, hogy minden eltérés a becsült és a valódi adatok között a migráció számlájára írható, jöllehet nyilvánvalóan vannak adatgyűjtési stb. hibák is, amiket le kellene vonni a migráció hatásából.

A fenti módszert az 1991. év adataira alkalmazva megállapítható, hogy a 25 éves és 50 év közötti korosztályokban a migráció felerősítette a nőtöbbletet, vagyis a férfi/nő arány kiegyenlítettebb lett volna, ha csak a halandóság hatása érvényesül. A 20 éven aluliaknál viszont a migráció hatása épp ellenkezőleg: az amúgy is meglévő enyhe férfitöbbletet fokozta.

M.F.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata

1995. No. 2.

ALES, M.: Néhány gondolat az elmúlt négy évről.

VECERNIK, J.: A háztartások jövedelemeloszlásának változásai, 1988–1992.

KOVAR, J.—RIHÁNEK, Z.: A korstruktúra tipológiája a Cseh Köztársaságban.

RYCHTARIKOVÁ, J.: A csecsemőhalandóság trendjei Közép- és Kelet-Európa országában.

PAVLIK, Z.: A demográfiai terminológia problémái.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az Amerikai Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

1994. No. 4.

- RILEY, N.E.*: Összekapcsolt életutak: szülők és házasságok a kínai Kuangszhiben.
- STACK, S.—BANKOWSKI, E.*: Válás és alkoholfogyasztás: oroszországi adatok elemzése.
- GINN, J.—ARBER, S.*: Középkorú nők foglalkoztatottsága és nyugdíjjogosultsága a felnőtt gyermekekkel való együttéléssel összefüggésben Nagy-Britanniában.
- GIVENS, B.P.—HIRSCHMAN, C.*: Modernizáció és vérkonok házassága Iránban.
- VAN WEL, F.*: "Szüleim a legjobb barátaim közé tartoznak": a fiatalok szülői és baráti kötődése Hollandiában.
- DEARDEN, K.—HALE, C.—BLANKSON, M.*: Családstruktúra, szerep és korai apává válás Nagy-Britanniában: előzmények vizsgálata longitudinális adatok alapján.
- RAM, M.—WONG, R.*: A háztartások nagyobbodásának tényezői India falvaiban: időbeli változások.
- BOOTH, A.—AMATO, P.R.*: A nemeknek megfelelő hagyományoktól eltérő szülői magatartások és következményeik.
- BRODY, G.H.—STONEMAN, Z.—FLOR, D.—McCRARY, C.*: A vallás szerepe a családi kapcsolatok alakulásában kétszülős, afro-amerikai családokban.
- OROPESA, R.S.—LICHTER, D.T.—ANDERSON, R.T.*: Házasságközvetítés és a mexikói származású amerikaiak házasságkötési paradoxonja.
- AQUILINO, W.*: Szülők válása és özvegyülése a későbbi életkorokban: hatásuk a fiatal felnőttek véleményére a szülő-gyermek kapcsolatokról.
- KURDEK, L.A.*: Konfliktusforrások homoszexuális, lesbikus és heteroszexuális párkapcsolatokban.
- WHITE, L.*: Nevelkedés egyszülős és mostohaszülős családokban: hosszú távú hatások a családi kapcsolatokra.
- LOOMIS, L.S.—LANDALE, N.S.*: Házasságon kívüli élettársi kapcsolat és gyermekvállalás fekete és fehér bőrű amerikai nőknél.
- KING, V.*: A gyermekkel nem együttélő apák szerepének különböző következményei.
- HOVELL, M.—SIPAN, C.—BLUMBERG, E.—ATKINS, C.—HOFSTETTER, C.R.—KREITNER, S.*: A család hatása latinamerikai és angol származású serdülők szexuális magatartására.
- ALBRECHT, S.L.—MILLER, M.K.—CLARKE, L.L.*: A családstruktúra szerepe a szülések kimenetelében.
- TUCKER, D.J.—HURL, L.F.—FORD, H.*: A szervezeti ökológia alkalmazása a családra: ki biztosítja a nevelést?
- FRONE, M.R.—BARNESG, G.M.—FARRELL, M.P.*: A család-munka konfliktus és a dolgozó anya káros szenvedélyeinek összefüggése.
- AMATO, P.R.*: Apa-gyermek kapcsolatok, anya-gyermek kapcsolatok és a leszármazottak lelki egyensúlya a fiatal felnőttkorban.

1995. No. 1.

- BLAISURE, K.R.*: Feminizmus és a házastársi egyenlőség ideológiája és gyakorlata.
- BLEE, K.M.—TICKAMYER, A.R.*: Faji különbségek a nők szerepének megítélésében.
- GREENSTEIN, T.N.*: A nemek ideológiája, házasságmegszűnés és a házas nők foglalkoztatása.
- HILL, S.A.—ZIMMERMANN, M.K.*: Erős lányok és sérülékeny fiúk: a nem és a faj hatása a krónikusan beteg gyermekek anyai gondozására.
- AHLANDER, N.R.—BAHR, K.S.*: Viták a családi házimunkák morális vonatkozásairól.
- MENAGHAN, E.G.—PARCEL, T.L.*: A gyermekek otthoni környezetváltozásának társadalmi tényezői: a szülők munkahelyi tapasztalatainak és a családi körülmények hatása.
- MULLER, C.*: Az anya foglalkoztatása, a szülői segítség és a serdülők matematikai tudása.
- PADEN, S.L.—BUEHLER, C.*: A kétkeresős családok életstílusa.
- ALLEN, K.R.—DEMO, D.H.*: Lesbikusok és homoszexuálisok családjai: a családvizsgálatok új horizontjai.
- ROSA, C.R.*: A házasság mint a társadalmi kötődés folytonossága.
- FRANKLIN, D.L.—SMITH, S.E.—McMILLER, W.E.P.*: A családi állapot összefüggései az afrikai származású amerikai anyáknál Chicago szegénynegyedeiben.
- KURDEK, L.A.*: A házastársi elégedettség változásának előrejelzése a férj és feleség konfliktuskezelési stílusa alapján.
- KING, V.—ELDER, G.H.*: Amerikai gyermekek véleménye a nagyszülőkről: összekapcsolódó életek három vidéki generációnál.
- KEITH, C.*: Családi gondoskodási rendszerek: modellek, források és értékek.
- MANNING, W.D.*: Élettársi kapcsolat, házasság és anyává válás.
- McLEOD, J.D.*: A homogámia társadalmi és pszichológiai hatásai a pszichiátriai rendellenességekre.
- STACK, S.—WASSERMAN, I.*: A házasság, a család és a vallási kötődés hatása az afrikai származású amerikaiak öngyilkosságra vonatkozó elképzeléseire.
- LAROSSA, R.—REITZES, D.C.*: A nemek véleménye az apai szerepről a XX. század eleji Amerikában.
- WU, Z.*: Élettársi kapcsolatok stabilitása: a gyermekek szerepe.
- ROSENBAUM, E.—GILBERTSON, G.*: A nők munkavállalása New York Cityben: a háztartás növekedésének szerepe.

NASZELENIE

a Bolgár Tudományos Akadémia Népesedéstudományi Intézetének folyóirata

1994. No. 4.

- KOTZEVA, T.—SPASSOVKA, L.*: Elméleti és módszertani alapok a "Tizenévesek, házasságok és a család" c. empirikus szociológiai kutatási tervhez.
- KOTZEVA, T.*: Családi környezet és fogalmak a szülői szerepről.

- SPASSOVKA, L.*: Tizenévesek a házasságról és családról.
NEDELICHEVA, T.: Az új társadalmi szemantika és a család.
SUGAREVA, M.: A kelet-európai család demográfiai sajátosságai.
VELCHEVA, N.: A hagyományos rodopei család.
MARINOV, A.: A tengerész család. Eredmények egy konkrét kutatási projektből.

1994. No. 5—6.

- SPASSOVKA, L.*: A család a házasság destabilizálódásának körülményei között Bulgáriában.
MARINOV, A.: A gyermekek a tengerész családokban.
GREK, I.: A bolgárok vándorlása Oroszországba: történelem és emlékezés.
GESHEV, G.: A mezőgazdasági reform hatása a vidéki vándorlásra.
MIHAILOV, N.: Kisebbségi problémák és általános nemzetközi jog.
NIKOLOVA, M.: A munkavégzés hatása a nő családban betöltött szerepére.
KOTSEVA, T.—TODOROVA, I.—JORDANOVA, R.: Nők és szakmai korlátok: egy kutatás eredményei.
PANDEY, H.: A vidéki vándorlás előreszámításának valószínűségi modellje.

NOTAS DE POBLACION

a Latin-amerikai Népesedéstudományi Központ folyóirata

1994. december

- CHACKIEL, J.—PLAUT, R.*: Latin-Amerika: Demográfiai trendek, különös tekintettel a halandóságra.
JASPERS-FAIJER, D.—ORELLANA, H.: A népmozgalmi statisztikák felhasználása a halálloki vizsgálatokban Latin-Amerikában.
FRENK, J.—LOZANO, R.—BOBADILLA, J.L.: Epidemiológiai átmenet Latin-Amerikában.
ROSETO-BIXBY, L.: A felnőtt halandóság csökkenése Costa-Ricában.
TAUCHER, E.—ALBALA, C.—ICAZA, G.: Krónikus betegségek okozta felnőtt halandóság Chilében, 1968—1990.
LIBEL, M.—MIGLIÓNICO, A.: A kolera Amerikában, 1991.
RAJS, D.—PARADA, S.—PEYSER, A.: Az anyai halandóság Latin-Amerikában és a karibi térségben.
MARCONI, E.: A népmozgalmi statisztikák felhasználásának lehetőségei az anyai halandóság megelőzésében.
FREJKA, T.—ATKIN, L.C.: A művi abortusz mint az anyai halandóság tényezője Latin-Amerikában.

1995. június

- DE SOUZA, G.A.A.*: A fogamzásgátlási eljárások terjedése Brazíliában.

- ROSERO-BIXBY, L.—CASTERLINE, J.B.*: A termékenységi átmenet Costa Ricában.
ARRIAGA, E.E.: Felnőtt halandóság a fejlődő országokban: általános áttekintés.
GRUSHKA, C.O.: Felnőtt halandóság Argentínában: új tendenciák, okok és különbségek.
VALLIN, J.: Felnőtt halálzási okok alacsony halandóságú országokban: összehasonlítás több ipari és fejlődő ország között.
MUNOZ, F.: Egy újabb múlt keresése: a történeti demográfia módszertanának stratégiái és problémái.
OYARCE, A.M.—SCHKOLNIK, S.: Bennszülött közösségek multidiszciplináris vizsgálata Chilében.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeséstudományi Intézet folyóirata
1995. No. 2.

- BACCAINI, B.*: A fogamzásgátlási magatartások földrajzi különbségei.
ZARCAH, B.: Öröklés és a társadalmi mobilitás különbözősége fiútestvéreknél.
CHAMBOVEY, D.: A külföldiekkel kapcsolatos politika és a bevándorlási kontingensek alkalmazása. Svájc példája.
DUCHESNE, L.—LAURIN, N.: Az apák életúja Quebec-ben, 1922—1971.
COURBAGE, Y.: A termékenység csökkenése az Arábiai félszigeten.
KHLAT, M.—COURBAGE, Y.: A Franciaországban élő marokkóiak halandósága és halálai, 1979—1991. II. A halálokok.
MOSK, C.: A demográfiai átmenet fogalmának revíziója a kelet-ázsiai tapasztalatok tükrében.
FAIVRE, M.: Egy visszatelepült kabil közösség demográfiai fejlődése.
PROKOFIEVA, L.: A háztartások összetétele és az elvált nők jövedelme Oroszországban.
PANDEY, H.: A vándorlások számára vonatkozó becslés egy modellje háztartások eltartottjainak körében.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata
1994. No. 4.

- MASSEY, D.S.—ARANGO, J.—HUGO, G.—KOUAOUCI, A.—PELLEGRINO, A.—TAYLOR, J.E.*: A belső vándorlás elméletének értékelése: az észak-amerikai eset.
KAPLAN, H.: A termékenység evolucionista és értékáramlási elméletei: empirikus próbák és új módszerek.
KANNISTO, V.—LAURITSEN, J.—THATCHER, A.R.—VAUPEL, J.W.: A halandóság csökkenése idősebb korban: több évtized bizonyítékai 27 országból.
LEETE, R.: A Kelet- és Dél-Kelet-Ázsia országaiban élő kínaiak házasságainak és szülővé válásának alakulása.

- HEILI, G.H.*: A globális földhasználat változásainak figyelmen kívül hagyott szempontjai: gondolatok és adatok.
- GUHA, A.*: A fejlődés darwinista szemlélete: megjegyzések *Sen* írásához.
- SEN, A.*: A fejlődés darwinista szemlélete: válasz *Guhának*.
- ESPENSHADE, T.J.*: Rontja-e az illegális amerikai bevándorlást a határon történő vizsgálat veszélye?
- FERRERO, G.*: A népesedés történeti szemlélete.

1995. No. 1.

- LOOCKWOOD, M.*: Struktúra és magatartás az afrikai társadalomdemográfiában.
- ROGERS, R.G.*: Hosszú életű és egészséges személyek társadalmi-demográfiai jellemzői.
- PARK, C.B.—CHO, N.II.*: A fiúgyermek preferenciájának következményei egy alacsony termékenyséű társadalomban: a nemi arányok egyensúlyának eltolódása a koreai születéseknél.
- GOODKIND, D.M.*: A vietnami egy- vagy kétgyermekes családpolitika hatékonysága.
- RENNE, E.P.*: Házak, termékenység és a földhasználati törvény Nigériában.
- HILL, K.—UPCHURCH, D.M.*: Nem szerinti eltérések a gyermekek egészségében: demográfiai és egészségi felvételek bizonyítékai.

1995. No. 2.

- MCINTOSH, C.A.—FINKLE, J.L.*: A kairói Népesedési és Fejlesztési Konferencia: egy új paradigma?
- VAN DE WALLE, E.—MUHSAM, H.V.*: A sors titkai és a francia termékenységi átmenet.
- MALHOTRA, A.—VANNEMAN, R.—KISHOR, S.*: Termékenység, a patriarchátus dimenziói és fejlődés Indiában.
- McNICOLL, G.*: A népességnövekedésről és revizionizmusról: újabb kérdések.
- PERLMAN, M.*: A népesedési csúcskonferencia: gondolatok a világ fő problémáiról.
- ROTSCHILD, E.*: A malthusi vita visszhangjai a népesedési csúcskonferencián.
- JOHANSSON, S.R.*: Komplexitás, moralitás és politika a népesedési csúcskonferencián.
- WITTE, J.C.—WAGNER, G.G.*: Csökkenő termékenység Kelet-Németországban az újraelgyesítés után: demográfiai válasz a társadalmi-gazdasági változásra.

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népszámvizsgáló Bizottságának folyóirata
1995. No. 1.

- SANDIFORD, P.—CASSEL, J.—MONTENEGRO, M.—SANCHEZ, G.*: A nők írni-olvasni tudásának szerepe a gyermek egészsége és az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele szempontjából.
- SANTOW, G.*: A coitus interruptus és a természetes termékenység szabályozása.
- GOODKIND, D.M.*: Kisebbségi státusz és állatövek szerinti termékenységszabályozás Malajziában élő kínaiaknál.
- FINNAS, F.*: Élettársi kapcsolatok és házasságkötési szokások az 1938—1967 között született finn nőknél.
- MARTIKAINEN, P.*: Finn nők halandósága és társadalmi-gazdasági helyzete.
- CLARK, S.—COLLSON, E.—LEE, J.—SCUDDER, T.*: Tízezer tongai: egy longitudinális antropológiai vizsgálat Dél-Zambiából, 1956—1991.
- PEDERSEN, J.*: Vándorlás és népességnövekedés a Sahel térségben: a malii Gourma esete, 1900—1990.
- JIANG, L.*: Változó rokonai kapcsolatok és hatásuk az időskorúak támogatására Kína városaiban és vidékein.
- HORIUCHI, S.*: A népességnövekedés kohorszelméletéhez: a növekedési arányszámok retrospektív felbontása Svédország esetében.
- DESJARDINS, B.*: A házasságkötési kor torzítása családrekonstrukciós vizsgálatoknál: francia-kanadai adatok bizonyítékai.

POPULATION TRENDS

a brit Népszámlálási és Adatgyűjtési Hivatal folyóirata
1994. tél

- HASKEY, J.*: Az egyszülős családok számának becslése Nagy-Britanniában, 1991.
- CRAIG, J.*: Egyszerű reprodukció és a népességnövekedés jövője.
- OWEN, D.*: Területi eltérések az etnikai kisebbségi népességben Nagy-Britanniában.
- PEARCE, D.—WHITE, I.*: Nagy-Britannia 1991. évi népszámlálása: az eredmények összefoglalása.
- DREVER, F.*: Asztma: változó helyzet?

1995. tavasz

- WALLACE, M.—CHARLTON, J.—DENHAM, C.*: Az OPCS új területi csoportosítási rendszere.
- BABB, P.*: Születési statisztika, 1993.
- BABB, P.*: A negyvenen túliak termékenysége.
- BULUSU, L.—WHITE, I.*: A magasabb iskolai végzettségek trendjei, 1971—1991.

1995. nyár

- HASKEY, J.*: Trendek a házasságban és az élettársi kapcsolatokban: a házasság hanyatlása és a házasságon kívüli együttélés változó mintái.
- KELLY, S.—CHARLTON, J.—JENKINS, R.*: Öngyilkossági halálozás Angliában és Walesben, 1982—1992: foglalkozási és földrajzi tényezők.
- CRAIG, J.*: Férfiak és nők: néhány népmozgalmi eltérés.
- HARDING, S.*: A férfiak halálozásának társadalmi osztályok szerinti különbségei: új adatok az OPCS longitudinális vizsgálata alapján.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Népeségtudományi Bizottságának folyóirata
1994. No. 3.

- OKOLSKI, M.*: Nemzetközi vándorlás Lengyelországban, 1980—1989.
- KOTOWSKA, I.*: A háztartásdemográfia fejlődése és egyes társadalmi-gazdasági vizsgálatok integrációjának lehetőségei.
- RYDZEWSKI, P.*: A válás — egy többdimenziós jelenség.

1994. No.4.

- KOTOWSKA, I.*: Az életkörülmények várható alakulása Lengyelországban.
- VALKOVICS, E.*: Az eltartottsági arányok változásának demográfiai tényezőire vonatkozó kvantitatív értékelések.
- WROBLEWSKA, W.*: Tizenévesek termékenysége Lengyelországban az 1951—1993 közötti időszakban.
- JAGIELSKI, A.*: A népességfejlődés trendjei és útjai Ukrajnában és Lengyelországban.

1995. No. 1.

- PAKULSKA, T.—RAKOWSKI, W.*: A vajdaságok népességnövekedési tipológiája, 1989—1993.
- WROBLEWSKA, W.*: A tizenévesek termékenységének területi különbségei Lengyelországban.
- KOTOWSKA, I.*: A népesedési kutatások Lengyelországban.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata
1993—94. No. 4.

- DORBRITZ, J.*: 1994. évi jelentés Németország népesedési helyzetéről.

- MÜNZ, R.—ULRICH, R.: Demográfiai fejlődés Kelet-Németországban és egyes régiókban. Elemzés és előrejelzés 2010-ig.
- WENDT, H.: Bevándorlás és belső vándorlás Németországban, különös tekintettel a Kelet—Nyugat irányú vándorlásokra.
- SCHWARZ, K.: A nők kereső tevékenysége életpályájuk során tegnap és ma.

1995. No. 1.

- HÖHN, C.: Az út Kairóig és azután. Gondolatok az 1994. évi Népesedési és Fejlesztési Nemzetközi Konferenciáról.
- VON CUBE, A.: Elképzelések egy környezeti-demográfiai összeírási rendszerről.
- POHL, K.: Kívánt gyermekszám és családtervezés Kelet- és Nyugat-Németországban.
- GARTNER, K.: Halandósági trendek néhány ipari országban.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Fényes Elek utca 14/18.

Postai irányítószámunk: 1024

Telefon: 212-6549

Kiadóhivatal: 1024. Budapest, Fényes Elek u. 14/18.

Telefon: 212-6576 Fax: 212-6680

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: — — — —

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postalivatalnál, a hírlapkézbesítőknél

és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál

(HELR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. — 1900)

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a

Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: félévre 260, — Ft, egész évre 520, — Ft

Szedte: a Szerkesztőség